

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Martin Wolf

„Na obranu svobody Čechův“

Pojetí národa v dílech pobělohorských evangelíků

"On defence of freedom of Czechs"

The conception of the idea of nation in the works of protestants after the Battle of
White Mountain

Poděkování

Rád bych na tomto místě srdečně poděkoval především vedoucí své bakalářské práce doc. Mgr. Marii Koldinské, Ph.D., za její neocenitelné rady, s nimiž mi s ochotou byla vždy k dispozici, za její připomínky, velkou trpělivost a vřelý lidský přístup, se kterým se tuto práci podařilo dokončit navzdory neutěšené epidemické situaci.

Rovněž musím poděkovat své rodině, bez jejíž podpory, tolerance, ale i náměťů k práci bych nikdy tuto bakalářskou práci nenapsal. Stejně tak děkuji všem svým přátelům, kteří mi poskytovali podporu, pomáhali mi s korekturou anglických překladů i s hledáním nedostupné literatury.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 31. 5. 2021, Martin Wolf

Abstrakt

Tato práce se bude zabývat chápáním a interpretací pojmu národ a národního myšlení českých evangelických autorů píšících svá díla především během a po třicetileté válce. Bude zde zkoumána souvislost se staršími dějinami, jež utvářely historické myšlení a národní vnímání dané doby, především s důrazem na české evangelictví. Hlavní pozornost se bude upírat k evangelickým vzdělancům jako Pavel Stránský ze Záp či Pavel Skála ze Zhoře, jejich pojetí však bude konfrontováno rovněž se starší generací českých literátů i s katolickým autorem, jakým je Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka. Práce se bude zabírat i rozporem české a moravské národní koncepce. Cílem práce je získat vhled do chápání pojmu národ a národního vědomí v myšlenkovém světě českých evangelických intelektuálů první poloviny 17. století.

Klíčová slova:

národ, pojetí národa, evangelík, protestantismus, třicetiletá válka, kroniky, bitva na Bílé Hoře, intelektuální dějiny

Abstract

The aim of this thesis is to describe understanding and various interpretations of the term "nation" and the idea of nation in the works of Czech evangelical authors, which were written mostly during or after the Thirty Years' War. It examines the links to the medieval era which managed to form historical thoughts and the conception of nation in early modern period with emphasis on Czech protestantism. The main focus is set on Czech evangelical scholars, e. g. Pavel Stránský of Zápy or Pavel Skála of Zhoř, however, their national idea is confronted with the generation of older authors and even one representative of catholicism, Vilém Slavata of Chlum and Košumberk. Moreover, the thesis copes also on the contradiction of Czech and Moravian national statehood concept.

Key words:

nation, conception of nation, national idea, evangelical, protestantism, Thirty Years' War, chronicles, Battle of White Mountain, intellectual history

Obsah

Abstrakt.....	4
Klíčová slova	4
Abstract.....	4
Key words	4
Obsah	5
Seznam použitých zkratek	6
1. Úvod	7
1.1 Přehled edic pramenů a dosavadního bádání	8
1.2 Vymezení pojmů „národ“ a „nacionalismus“	13
2. Projevy nacionalismu v českých dějinách do předbělohorské doby	20
3. Pojetí národa v písemnostech českých evangelíků.....	30
3.1 Pavel Stránský ze Záp	33
3.2 Pavel Skála ze Zhoře	41
3.3 Ondřej Habervešl z Habernfeldu.....	45
3.4 Mikuláš Dačický z Heslova	49
3.5 Jiří Kezelius Bydžovský.....	53
3.6 Karel starší ze Žerotína	55
3.7 Jan Amos Komenský.....	58
4. Vztah národa a konfese	63
5. „Páni Moravané“	71
6. Exkurz: „Čech pod jednou“ Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka.....	78
7. Závěr	84
Vydané prameny	87
Seznam literatury	89
Seznam příloh	93

Seznam použitých zkratek

ČČH = Český časopis historický

DaS = Dějiny a současnost

FHB = Folia Historica Bohemica

VVM = Vlastivědný věstník moravský

1. Úvod

Málokteré téma budí v lidech takové emoce jako národ. Identifikace občana s ním dosud tvoří základní složku moderního národního státu. Toto národní vědomí se na prahu moderních dějin stalo novým klíčem přístupu jednotlivce a společnosti ke světu. Podstatu národa je značně obtížné vystihnout, neboť jeho definice existuje veliké množství. I já si musím v této práci stanovit obecnou definici národa, již budu sledovat. Zajímat mě však musejí znaky národa, jimiž je ovlivněna společnost od nás vzdálenou několik staletí. Ať již národy existují objektivně nebo subjektivně,¹ minimálně jejich zdání existence výrazně ovlivnilo dějinný vývoj světa. Jak je totiž známo, myšlenka, v níž lidé věří, se stává svými projevy reálnou.

Cílem této bakalářské práce je podat co možná nejpresnější pojetí národní myšlenky ve vybraných dílech českých evangelíků, z nichž se většiny dotkly zcela zásadně události po bitvě na Bílé hoře roku 1620. Jejich díla jsou však samozřejmě ovlivněna i rozdílnými životními osudy autorů, jež je třeba v této práci také akcentovat. Protože v této době jistě národ nesplňuje takové podmínky, jaké má národ v posledních dvou staletích, zajímá mě, co se pod tímto slovem v době konce šestnáctého a počátku sedmnáctého století skrývalo.

Tím, že sleduji autory hovořící českým jazykem a píšící o českých zemích, se logicky krom snahy o popis jejich subjektivního pojetí národa chci zaměřit na momenty v jejich dílech, jimiž definují rysy svého „českého národa“ a pochopit, v jakém rámci fungoval vztah této nacionální ideje se zemským patriotismem. V rámci bádání se chci věnovat jak společným rysům, které lze v těchto dílech vysledovat, tak i rozdílům, jimiž se jednotliví autoři od sebe ve svých dílech navzájem liší. Zároveň chci však poskytnout i určitou reflexi oproti vlastenectví v evangelických kruzích u jednoho autora z prostředí katolického. Do pozadí pak nesmí ustoupit ani význam samotného konfesijního sporu, který v době předbělohorské vrcholí. Stejně tak je třeba zmínit i otázku zemského vlastenectví a národního pojetí na Moravě, jež se nám dnes zdá neodmyslitelně spjatá s českým státem, ovšem nebylo tomu tak vždy.

Věřím, že studium vzniku, vývoje i pouhé existence národa má smysl, a z jeho výsledků může společnost získat mnoho cenných podnětů, a to především dnes.

---

¹ Připomeňme „imagined community“ Benedicta Andersona.

V současné době jsme svědky jakési renesance národovectví všeho druhu, o němž ještě před několika lety byla v době postupující globalizace řada lidí přesvědčena, že je odsouzeno k tiché smrti v zapomnění.² Není tomu tak. Veřejný prostor ale přirozeně kromě racionálních příspěvků plní bohužel i řada mýtů a dezinformací, jimž ještě nahrává zahlcenost informacemi a z ní vyplývající nepřehlednost, jež vede ke zkratkovitému uvažování. Dovolávání se předků a jejich dávného národa českého vede často k mystifikaci a k omylům, třeba neúmyslným, jež pak ohýbají společenskou debatu a umocňují napětí ve společnosti.³ Nelze se tomu zcela vyhnout, žijeme přece v národním státě opírajícím se o své národní tradice, u nichž však také hrozí, že se z nich stanou často jen otřepané floskule a uctívané mýty bez pochopení jejich smyslu. Nejde také jistě jen o problém současnosti. Po většinu dějiny byly za starší události dosazovány motivace současné a byly interpretovány současným viděním světa.⁴

Přál bych si proto, aby se tato práce stala smysluplným příspěvkem k diskuzi o českém národě v konkrétním, značně dramatickém úseku minulosti, z níž můžeme čerpat inspiraci pro současné dění. Jejím studiem se nám otevírá alespoň malá šance dotknout se oné dávné reality, jež prosvítá skrze slova starých učenců a jež je otiskem skutečnosti, která ovlivnila naši přítomnost a již by se historická věda měla pokoušet odkrývat, třebaže to nemusí být vždy možné.

1.1 Přehled edic pramenů a dosavadního bádání

Pro psaní práce s takovým tématem je samozřejmě nezbytně nutné nahlížet do řady pramenů. Pojem národ a projevy nacionálního citění budu sledovat v českém prostředí již od 12. století, hlavní důraz je však kladen na období století

---

² Viz např. <https://www.e-ir.info/2013/11/14/does-globalization-diminish-the-importance-of-nationalism/>.

³ Z nedávného dění například Jan CEMPER, *Trapas Tomia Okamury: Na fasádě Národního muzea prý není vyznačeno jméno Jana Husa. Je!*, zdroj: <https://manipulatori.cz/trapas-tomia-okamury-na-fasade-narodniho-muzea-pry-neni-vyznaceno-jmeno-jana-husa-je/>, srv. též s komentářem <https://www.reflex.cz/clanek/komentare/96310/vlastenec-okamura-nezna-historii-mel-by-povinne-navstivit-narodni-muzeum-a-nechat-se-tam-vycpat.html>; Nechci však v rámci nestrannosti obviňovat pouze jednoho konkrétního politika, jsem si jist, že bychom podobné zavádějící ahistorické interpretace našli u řady jiných politiků i veřejně činných osob napříč politickým spektrem.

⁴ Dobrou ukázkou je například kniha *Národ se bránil* od Alberta Pražáka, vyšlá v roce 1945. V době obnovení Československa a všeobecného odporu vůči Němcům svou čítanku vsadil do narativu česko-německého antagonismu a dějinné kroky Čechů akcentoval v národním vidění současnosti. S jeho knihou se ještě setkáme.

sedmnáctého, popř. předchozí vývoj století šestnáctého. Prameny, jimiž se primárně zabývám, jsou povahy encyklopedické (Stránský), memoárové (Slavata), korespondenční (Žerotín), či jde o kroniky (Skála, Dačický), traktáty (Stránský, Habernfeld, Komenský), popř. o dílo na pomezí některých těchto žánrů.

V případě Pavla Stránského se nabízí starší výtečná edice jeho překladatele Bohumila Ryby, jež obsahuje jak Stránského největší dílo, *Respublica Bojema*, tak i jeho *Okřik*.⁵ V řadě Živá díla minulosti vyšel taktéž výběr z díla Pavla Skály ze Zhoře a Ondřeje Habervešla z Habernfeldu, edici vydal Josef Polišenský.⁶ Protože však tato edice neobsahuje dle mého soudu dostatek textu z děl druhého z nich, je badateli třeba nahlédnout též do starší edice Tonnerovy.⁷ V ní kromě *Bellum Bohemicum* nalezneme i Habernfeldovo *Ad exceptiones*, spolu s prepisy listin, o něž se ve své argumentaci opírá. Dílo Pavla Skály ze Zhoře pak můžeme sledovat v období války české také v edici Josefa Janáčka.⁸ Dobrým pramenem pro zkoumání národního cítění měšťanů je také *Kronika mladoboleslavská* M. Jiřího Kezelia Bydžovského. Ta je k dispozici v krásné pamětní edici Kamperově, výbor z válečných let 1618 až 1620 vytvořil také Bareš.⁹ Výbor *Paměti* z díla Mikuláše Dačického z Heslova s úvodem Josefa Janáčka představuje edici, jež je určena široké veřejnosti. Pramen zde byl transkribován do moderní češtiny, je ovšem kladen důraz na ponechání rázu originálu.¹⁰ Plnou kritickou edici vydal roku 1955 E. Pražák. Laickému čtenáři je podobně přiblížen výbor z korespondence Karla staršího ze Žerotína od Noemi Rejchrtové. Pro jeho doplnění se pak nabízí edice moravských korespondencí od Františka Hrubého.¹¹

Oproti našim evangelíkům, z jejichž děl jsou k dispozici alespoň o něco novější výběry, rozsáhlejší moderní edici postrádají písemnosti Vilém Slavaty z Chlumu a

---

⁵ Pavel STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, ed. Bohumil Ryba, Praha 1953.

⁶ Pavel SKÁLA ZE ZHOŘE, Ondřej HABERVEŠL Z HABERNFELDU, *Historie o válce české 1618-1620: výbor z historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře*, POLIŠENSKÝ, Josef, ed. Praha 1964.

⁷ Ondřej HABERVEŠL Z HABERNFELDU, *Vypravování o vojně české od r. 1617*, ed. Emanuel Tonner, Praha 1867.

⁸ Pavel SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká: od defenestrace k Bílé hoře*, ed. Josef Janáček.

⁹ Jiří KEZELIUS BYDŽOVSKÝ, *Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího [Kezelia] Bydžovského sepsaná: vydáno na oslavu 600. výročí povýšení Mladé Boleslavě na město...*, ed. Zdeněk Kamper Mladá Boleslav 1935; TÝŽ, *O povstání českém léta 1618-20*, ed. František Bareš, Mladá Boleslav 1914.

¹⁰ Mikuláš DAČICKÝ Z HESLOVA, *Paměti*, ed. Josef Janáček, Jiří Mikulec, Praha 1996.

¹¹ Karel starší ZE ŽEROTÍNA, *Z korespondence*, ed. Noemi Rejchrtová, Praha 1982; František HRUBÝ, *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*, Brno 1937. Karlu ze Žerotína se věnuje především korespondence shromážděná ve druhém svazku Hrubého edice.

Košumberka. Nejrozsáhlejší vydání tak představuje Jirečkův výbor, jenž vyšel v ediční řadě *Monumenta Historiae Bohemica*, ten však nemohl obsáhnout kolosální rozsah Slavatových pamětí, stejně jako to nebylo možné ani se Skálovou *Historií církevní*. Výbor ze Slavatových memoárů s přihlédnutím ke konfesi a pojetí českých dějin poskytuje ještě Opočenského edice, dále se nabízí třeba jeho úřední zápisky z let 1601–1603, vydané Antonínem Rezkem.¹²

Ostatní prameny, jež jsem zkoumal kvůli pojetí národa ve starších dobách, už opět mají novější edice. Mnoho vydání má Kosmova *Kronika Čechů*, já jsem vycházel pro stručné potřeby této práce z edice Wihodovy.¹³ *Kroniku tak řečeného Dalimila* cituji ze starší kritické edice Jiřího Daňhelky, Bohuslava Havránka a Zdeňka Kristena.¹⁴ Tato edice je, na rozdíl od – mohu-li uvést svůj osobní názor – mnohem rozšířenější edice pro laickou veřejnost s překladem od Marie Krčmové, nepřebásněna a je zachováno její původní znění. *Kronika česká* Václava Hájka z Libočan pak byla dlouho přístupná pouze jako výbor od Jaroslava Kolára, máme však již k dispozici i kompletní kritickou edici kroniky, jejímž editorem je Jan Linka.¹⁵

Odstoupím-li nyní od použitých pramenů, je třeba zmínit alespoň některé z badatelů, kteří se věnovali národní problematice ve starších dějinách, obzvláště v 16. a 17. století. Jednou z prvotních inspirací mi bylo dílo Františka Šmahela, především jeho *Idea národa v husitských Čechách*, vyšlá v řadě *Historické myšlení*.¹⁶ Popisuje zde zešíroka pojetí a recepci národního uvědomění v éře husitství. Na takto rozsáhlé, ucelené a nezastaralé dílo jsem pro výzkum podobné povahy k době českého raného novověku bohužel nenarazil. Otázce mnou

---

¹² K edicím Slavatova díla: Vilém SLAVATA Z CHLUMU A KOŠUMBERKA, *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a z Košumberka, vladaře domu hradeckého, pána na Hradci Jindřichově, Stráži, Telči, Žirovnici a Mělníce, nejvyššího dědičného šenka království českého, císařův Ferdinanda II. a III. skutečného tejného raddy a komorníka, rytíře Zlatého rouna, I. a II. díl*, ed. Josef Jireček, Praha 1866; dále zmiňuji TÝŽ, *Přehled náboženských dějin českých*, ed. Hanuš Opočenský, Praha 1912; TÝŽ, *Zápisky Viléma Slavaty z let 1601–1603*, ed. Antonín Rezek, Praha 1887.

¹³ KOSMAS, *Kronika Čechů*, ed. Martin Wihoda, Magdalena Moravcová, přel. Karel Hrdina a Marie Bláhová, Praha 2011.

¹⁴ Tak řečený DALIMIL, *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, ed. Jiří Daňhelka a Bohuslav Havránek, Praha 1958. Přebásněnou verzí je např. TÝŽ, *Kronika tak řečeného Dalimila*, ed. Marie Bláhová, z staročeského originálu přeložila Marie Krčmová, přebásnila Hana Vrbová, Praha 2005.

¹⁵ Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, ed. Jan Linka, Praha 2013; starší Kolárova edice je TÝŽ, *Kronika česká*, ed. Jaroslav Kolár, Praha 1981.

¹⁶ František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, Praha 2000.

sledované se však celkem podrobně věnuje Josef Klik ve svých studiích.¹⁷ Je třeba mít se při čtení jeho díla na pozoru, neboť se u něj, jako i u jiných autorů první třetiny 20. století dosud silně projevuje dědictví národního obrození. Nevyhnutelně se k našemu tématu vyjadřuje také Josef Pekař ve své *Bílé hoře* a Kamil Krofta v *Nesmrtelném národu*, kterážto díla spolu do jisté míry polemizují. Krofta zmiňuje i řadu dalších velkých českých historiků, kteří se shodli, že pro smysl českých dějin je bělohorské dědictví zcela klíčové.¹⁸ Řadu podnětů a historického materiálu nashromáždil také ve svých pracích všestranně zaměřený Zikmund Winter.¹⁹ V pozdější době se otázce národnosti věnuje ve svých pracích také Alois Míka,²⁰ je však třeba u něj vzít v potaz vliv dobového marxismu. Dále zmiňme Josefa Petráně,²¹ věnujícího se dějinám 16.–18. století. Vliv husitství na národní myšlenky, který se neomezuje jen na vlastní dobu husitství, pak můžeme sledovat třeba v pracích Mezníkových, Urbánkových²² nebo Mackových, u kterého najdeme také přehled otázky nacionalismu v období poděbradském a jagellonském.²³ Otázkou pojetí národa u českých evangelíků se zabýval také Eduard Maur,²⁴ jehož články byly jedním z prvních podnětů pro sepsání této práce. Přirozeně jsem také nahlížel

---

¹⁷ Josef KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, ČČH 27/1921, s. 8–62 a 289–352, část (*Dokončení*) pak in: ČČH 28/1922. Jako starší možné zdroje zde uvádí na Wintrem shromážděných údajích stojící „spisy Kaprasovy, úvahy Vojtíškovy či statě Wolkanovy“. Tamtéž, s. 10. Jako jednoho ze starších badatelů, zabývajících se také národní otázkou ve starších dějinách, uvádí Františka Grause.

¹⁸ Josef PEKAŘ, *Bílá hora*, Praha 1921; Kamil KROFTA, *Nesmrtelný národ*, Praha 1940. Krofta ve svém díle uvádí také vyjádření z děl Jaroslava Golla, Josefa Šusty a T. G. Masaryka v kontextu debat o smyslu českých dějin. Polemizuje také s Janem Mukem, uvádí jeho dílo *Jak se poněmčoval Jindřichův Hradec*.

¹⁹ Já jsem nahlížel do Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897.

²⁰ Alois MÍKA, *Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou*, ČČH 20/1972, s. 207–227; TÝŽ, *Národnostní problémy Čechů v 16. století*, DaS 11, 1969/5, s. 18–21.

²¹ Např. Josef PETRÁŇ, *Lid a národ v pobělohorském labyrintu*; in: *Naše živá i mrtvá minulost: 8 esejí o českých dějinách*, Praha 1968.

²² Např. Jaroslav MEZNÍK, *Národnostní složení předhusitské Prahy*, Sborník historický, Praha: Historický ústav ČSAV sv. 17, (1970), s. 5–30.; Rudolf URBÁNEK, *Český mesianismus ve své době hrdinské*, in: *Z husitského věku. Výbor historických úvah a studií*, Praha 1957.

²³ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, Praha 2001.

²⁴ Eduard MAUR, *Pojetí národa a národních dějin v díle M. Pavla Stránského O státě českém*. (Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. 3/1996. Studia historica. 44.) In: *K počestě profesora Miroslava Hrocha: věnováno 65. jubileu prof. Miroslava Hrocha a na počest jeho jmenování doktorem honoris causa Univerzity v Uppsale*, Praha 1998, s. 41–52; TÝŽ, *Pojetí národa v díle českých pobělohorských exulantů*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001, s. 174–183.

do různých sborníků, z nichž za nejvýznamnější považuji sborník *Víra nebo vlast a na přelomu tisíciletí vyšlý českoněmecký sborník Češi a Němci*.²⁵

V těchto pracích nalezneme též doprovodné informace o našich autorech. Kromě toho však existuje i řada článků a studií věnujících se našim literátům. Rozsáhlé monografie rozebírající dopodrobna jejich osobnosti přesto chybí, ať hovoříme o Pavlu Stránském nebo třeba Slavatovi. Životu Stránského se tak věnoval ve stručné biografii František Marek, věnuje se však především vlivům ve Stránského okolí a interpretaci jeho díla.²⁶ Do zajímavých souvislostí je pak uvedl také třeba již zmíněný Jaroslav Kolár.²⁷ O Jiřím Kezeliovi Bydžovském napsal životopisnou studii Josef Pekař.²⁸ Slavatovi z Chlumu a Košumberka se pak věnoval dříve především Josef Dobiáš, v pozdější době například Jaroslav Čechura, Petr Maťa nebo Josef Hrdlička.²⁹ Nejrozsáhlejší zdroje poskytuje literatura komeniologická, jež se věnuje osobnosti a filozofii Jana Amose Komenského. Kromě výše zmíněných autorů se mu věnuje např. Josef Válka, jeho pojetí národa a vlasti v kontextu jeho náboženských a všenápravných tužeb se také věnovala například Jiřina Popelová-Otáhalová.³⁰ Ještě zmiňme studie Jaroslava Pánka.

Přehled literatury s nacionální tematikou v moderní době by sám potřeboval mnohem větší rozsah, než má celá tato práce. Proto uvedu jen jako hlavní zdroje inspirace díla Miroslava Hrocha a Jiřího Kořalky,³¹ z cizojazyčné literatury pak díla Ernesta Gellnera, Benedicta Andersona a jako inspirace pro naše časové vymezení

---

²⁵ Walther KOMSCHAL, Marek NEKULA, Joachim ROGALL, *Češi a Němci: dějiny, kultura, politika*, Praha; Litomyšl 2001.

²⁶ František MAREK, *Pavel Stránský*, Ústí nad Labem 1983.

²⁷ Jaroslav KOLÁR, *Paradoxy spisu Pavla Stránského o českém státu*, in: FHB, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV 8, (1985), s. 331-345.

²⁸ J. Pekař, *Mistr Jiří Kezelius Bydžovský*, Památky archeologické XIV., Praha 1888.

²⁹ Uvedl bych například Josef DOBIÁŠ, *Vilém Slavata*, Časopis historický 1, 1881, s. 267-309; Jaroslav ČECHURA, *Z moravského úřadování Viléma Slavaty*, in: Luděk BŘEZINA, Jana KONVIČNÁ, Jan ZDICHYNEC (edd.), *Ve znamení země Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové*, Praha 2006, s. 142-154, Petr MAŤA, *Zrození tradice, (Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu)*, in: Václav BŮŽEK (ed.), *Poslední páni z Hradce*, České Budějovice 1998, s. 513-552; Josef HRDLIČKA, *Slavatova obrana jezuitského řádu a jeho představy o konfesijním uspořádání Čech z počátku dvacátých let 17. století*, FHB 23, 2008, s. 225-248.

³⁰ Např. Josef VÁLKA, *Obsah pojmů národ a vlast u Komenského (K otázce Komenského „moravanství“)*, VVM 22, 1970, s. 281-290; Jiřina POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ, *Národní vědomí u J. A. Komenského*, in: *Pedagogika*, 2/1957, s. 178-202. Tato její analýza vychází z její knihy: TÁŽ, *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*, Praha 1958.

³¹ Použil jsem především Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*, Praha 1999; TÝŽ, *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009; Jiří KOŘALKA, *Co je národ?* Praha 1969 a TÝŽ, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996.

slouží také dílo Johna A. Armstronga.³² Otázce budování českého národního mýtu se pak věnoval třeba Jiří Rak nebo Vladimír Macura.³³ Obsahy některých z těchto děl a myšlenky jejich autorů představím v následující části práce.

1.2 Vymezení pojmů „národ“ a „nacionalismus“

„Národ jest hromadný název příslušníkův jednoho plemene, majících společný původ, společný jazyk, společné mravy, zvyky, tradice, společnou literaturu i osvětu. Pojem slova národ posud není přesně vymezen ani ustálen, býváť někdy širší, někdy užší: v širším smyslu mluvíme na př. o národu slovanském jako celku, v užším smyslu pak o národu ruském, polském, českém atd. jakožto částech velikého národa slovanského. Podle toho definuje se pak národnost jakožto soubor znaků charakterizujících národ, z nichž na předním místě klade se jazyk jakožto známka nejzjevnější. Proto každý uvědomělý národ, který zápasí o svoji existenci a nechce se odnárodniti, hájí přede vším svého jazyka. Často užívá se slova národ i ve významu politickém, na př. „uherský národ“, ve kterémžto smyslu zahrnují se názvem tím všechny národy státu Uher. Název tento jest vlastně nesprávný a užívají ho rádi ti, kdož ve státě mnohonárodovém upírají jednotlivým národnostem právo na samobytnou právní existenci, osobujíce právo takové jen národu panujícímu.“

Takovouto stručnou definici pojmu *národ* nabízí Ottův slovník naučný.³⁴ Stručně shrnuto, národ je zde líčen jako skupina lidí, již definují určité etnické znaky. Nejdůležitějším atributem je jazyk, společný původ pak naznačuje povědomí o historické tradici, souvislost se státem je zmíněna pouze v poněkud negativní rovině ve spojitosti s panujícím národem. Ačkoliv nesmíme zapomínat, že i naše největší tištěná encyklopedie je dílem své doby,³⁵ a proto by dobově aktuální hesla jako národ neměla být vytrhována z kontextu, uvedl jsem výklad tohoto hesla u Otty záměrně. Tato definice zmiňuje řadu znaků definujících národ,

---

³² Ernst A. GELLNER, *Národy a nacionalismus*, Praha 1993; Benedict R. O'G ANDERSON, *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008, John A. ARMSTRONG, *Nations before nationalism*, The University of North Carolina Press, USA 1982.

³³ Jiří RAK, *Bývalí Čechové-: České historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994; Vladimír MACURA, *Znamení zrodu a české sny*, Praha 2015.

³⁴ Ottův slovník naučný: *illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, 17. díl; *Median – Navarrete*, Praha 1901, heslo *národ*, s. 1046

³⁵ Například ona panslavistická rovina hesla, jež byla v době vzniku encyklopedie jistě podstatně aktuálnější.

o jejichž významu pak probíhaly debaty po celé 20. století. Druhý pojem, nerozlučně spojený se slovem národ, ale mnohem mladší, totiž *nacionalismus*, Ottův slovník neuvádí. Oba tyto pojmy je nyní na místě představit a vymezit pro potřeby této práce.

Hovoříme-li o národu, Ottův slovník operuje s objektivními, empiricky doložitelnými znaky národa, jež lze označit za znaky etnické, zároveň klade menší důraz na státní jednotku jako garanta práv a unikátní kultury národa. Přesvědčení o existenci těchto objektivních, vrozených vlastností odvěkého národa, jenž v určitých fázích své existence „spí“ a je úkolem nacionalistů jej „probudit“ či „obrodit“, sdílela řada národních buditelů 19. století, včetně historiků, mezi nimiž na prvním místě jmenujme Františka Palackého,³⁶ najdeme ji však i u pozdějších autorů, například Františka Kutnara.³⁷ Zastánci tohoto pohledu bývají označováni jako primordialisté.

Nedostatky tohoto „objektivistického“ přístupu se však začaly záhy projevovat a postupně proti nim vykrystalizoval odlišný pohled na národ jako na skupinu, jež drží pospolu spíše na základě jakési subjektivní solidarity³⁸ či individuální vůle k sounáležitosti.³⁹ Postupem času došlo k zavržení primordialismu jako reliktu minulosti, subjektivistický pohled je dnes alespoň v nějaké míře přijímán naprostou většinou badatelů zabývajících se národní problematikou. V souvislosti s tímto zamítnutím „biologicky daného národa“ se do středu zájmu dostal pojem *nacionalismus*. Převládlo přesvědčení, že tento princip, odvozený od slova *natio*, funguje jako hlavní integrační síla národní myšlenky a že ve skutečnosti nemusí jít o produkt „národa“.

Přístup k nacionalismu a národu pak poznamenaly hrůzy druhé světové války, které z nich učinily vysoce aktuální téma.⁴⁰ Řada myslitelů se proti nim začala negativně vymezovat.⁴¹ Objevují se názory na národ jako na „historickou anomálii“, „manipulaci“ či je přímo označován za „podvod na lidu“.⁴²

---

³⁶ F. ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 13.

³⁷ M. HROCH, *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*, s. 58.

³⁸ M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, s. 19; jedním z předních badatelů zastávajících tento subjektivistický pohled byl například Max Weber.

³⁹ E. GELLNER, *Národy a nacionalismus*, s. 64.

⁴⁰ Srv. např. Jiří KOŘÁLKA, *K diskusím o pojmu „národ“*, ČČH 15, 6/1967, s. 873-884.

⁴¹ J. KOŘÁLKA, *Co je národ?*

⁴² M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody*, s. 29.

Teze, že národ je ryze subjektivní představa, která nevychází přímo ze žádných objektivních kořenů, se výrazně projevuje u Ernesta Gellnera, který doslova uvádí, že „je to nacionalismus, který plodí národy, a nikoli obráceně.“⁴³ V jeho pojetí tak jde o zcela vymyšlenou ideu, jíž byla indoktrinovaná moderní společnost. Nacionalismus definuje jako princip, usilující o shodnost politické a národní jednotky. O něco méně rezolutní pohled má Benedict Anderson, který národ sice označuje za „imagined community“,⁴⁴ která nabyla současného významu až na přelomu 18. a 19. století, nepopírá však tak vehementně význam etnických kořenů a kulturního dědictví předmoderních forem států, jež označuje Gellner jako agrární státy.⁴⁵ Vzpomeňme ještě kupříkladu známou myšlenku E. Renana, že každý národ vzniká a trvá na základě „každodenního plebiscitu“.⁴⁶

Naznačil-li jsem, že existuje jakýsi „současný význam“ či současné chápání národní existence, dotýkám se tím jednoho ze základních problémů této otázky. Řada konstruktivistů, kteří jako Gellner považují národ za pozdní konstrukci posledních dvou nebo tří staletí, vnímá národ jako propracovanou ideu doby moderní, jež se nemohla projevit před modernizací různých aspektů lidské činnosti, jako je např. technologie tisku, který se mohl masově produkovat až s rozvojem kapitalistického systému⁴⁷ a byrokratického a vzdělávacího systému v rámci vznikajícího národního státu.⁴⁸ Otázka národů v době předmoderní je tak často nechána stranou. Je-li totiž tvůrcem moderního národa moderní nacionalismus, ztrácí výzkum národa ve starších dějinách smysl. Jak poznamenává Hroch, radikalita badatelů nacionalismu se liší především tím, nakolik jsou ochotni brát v potaz kontext objektivních atributů.⁴⁹ Konstruktivisté jako Gellner v nich vidí pouze materiál, na jehož základě si mohou nacionalisté upravovat a vymýšlet národní mýty. Anderson či Paul James se však domnívají, že myšlená pospolitost se nějakým způsobem formovala na základě etnických kořenů dávno před moderním nacionalismem.⁵⁰

---

⁴³ E. GELLNER, *Národy a nacionalismus*, s. 67.

⁴⁴ B. ANDERSON, *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*; pojem *imagined community* chápu v češtině jako *představované, vymyšlené* či *vysněné společenství*, popř. jako *společenství existující v představách*.

⁴⁵ Tamtéž, s. 22.

⁴⁶ Na tento ryze subjektivistický přístup narazíme i u historiků středověku, jako třeba český Dušan Třeštík, jak je uvedeno in: F. ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 266.

⁴⁷ Tamtéž, s. 62.

⁴⁸ E. GELLNER, *Národy a nacionalismus*, s. 68.

⁴⁹ M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody*, s. 41.

⁵⁰ Tamtéž, s. 28.

S modernizací se projevuje také průběh jakési demokratizace, jež s národní problematikou úzce souvisí. V době rozpadu starých paradigmat a hledání nového principu fungování společnosti se mění i místo jednotlivce ve společnosti. Oproti starému, dostředivému systému, v jehož hierarchii se každý doslova „rodil“ na své určené místo, ve společnosti organizované do národních jednotek jsou si nyní členové národa navzájem rovnými soudruhy. Etatická rovina národa, akcentované právě Gellnerem nebo také Ericem Hobsbawmem,⁵¹ se zde také projevuje. Národ se stává územně přesně vymezenou jednotkou na svém teritoriu, nejde už o agrární stát vázaný na své centrum, panovníka či stavy.

Je jistě na místě přijmout názor řady badatelů, že národ v době moderní se konstituoval jako suverénní a ohraničené⁵² společenství sdílené kultury, v němž každý člen dobrovolně uznává navzájem své soukmenovce jako členy téhož národa. Toto společenství obývá zpravidla přesně vymezené území, jehož garantem, jakož i garantem práv národa, je stát. V současnosti můžeme hovořit o tzv. národních státech. Tento stav celkem přesvědčivě skutečně nastal až v moderní době.

Slovo „národ“ je však o mnoho starší. Situaci komplikuje navíc fakt, že v rovině sémantické je každé vyjádření národa chápáno s odlišným obsahem. Zatímco anglické *nation* či francouzské *la nation* označují veskrze společenství státní, ve francouzském případě snad ještě s vymezením jazykovým, a netvoří příliš blízkou dvojici se slovy *people/peuple*, odlišné obsahy nese třeba český *národ* a *lid*, nemluvě o dichotomii německých slov *Volk* a *Nation*⁵³ či tzv. *Kulturnation*.⁵⁴ Pokud bychom chtěli ještě více dokázat starobylost těchto pojmů, najdeme jistě styčné plochy mezi těmito pojmy a starověkými pojmy *populus* či *demos*, stejně jako můžeme zmínit starý latinský pojem *natio*. Odlišný obsah slov vede rovněž k nejasnosti od nich odvozeného pojmu nacionalismus.

Známe-li tedy tato slova, dá se národ a nacionalismus sledovat a zkoumat i v době předmoderní? Jistě ne v definici radikálních konstruktivistů. Zatímco Gellner nazírá minulost ohniskem shody politické a národní jednotky a vylučuje

---

⁵¹ Tamtéž, s. 26.

⁵² B. ANDERSON, *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*, s. 23.

⁵³ J. KOŘÁLKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, s. 17; srv. M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody*, s. 16; J. KOŘÁLKA, *Co je národ?*

⁵⁴ Kulturnation – Friedrich Meinecke ho klade jako alternativu k pojmu *Staatsnation*, tj. národ ovládající vlastní stát, *Kulturnation* je definován kulturními rysy a vlastní státnost není zásadní podmínkou (M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody*); Kořalka ho uvádí vedle pojmu *Volk*, oba jsou odlišné od *Staatsnation* (J. KOŘÁLKA, *Češi v habsburské říši...*)

zkoumání forem národního povědomí v „době agrární“, Hroch oproti tomu tyto kořeny neztrácuje. Podle něj má moderní národ tři charakteristiky.⁵⁵ Zaprvé, vnitřní komunikace národa, opřená o vazby etnické, územní, ekonomické i právní probíhá intenzivněji než komunikace vně národa. Zadruhé, existuje pocit sounáležitosti s historickým „národem“, vzešlý z vědomí společné minulosti. Zatřetí pak si jsou všichni příslušníci rovni, jak jsem již uvedl výše. Jak píše Šmahel, právě tato třetí podmínka představuje hlavní odlišnost mezi národem moderním a národem středověkým, jehož existenci Hroch připouští. Sám ostatně říká, že není nutný rozpor mezi etnickým a občanským pojetím.⁵⁶

Připuštěním etnických jevů do našeho diskurzu, při vědomí, že musíme mít na zřeteli nutný odstup od primordialistických tezí, se nám tak otevírá cesta k definici národa doby předmoderní. Ostatně vliv společenských fenoménů a etnicko-politických vztahů z doby před příchodem modernity na vývoj národních jevů nezapírá snad nikdo, sám Gellner je přesvědčen například o existenci patriotismu ve starších dějinách.⁵⁷ Na základě tohoto dědictví byl utvářen každý národní mýtus.⁵⁸ Nikdo také nemůže pochybovat o tom, že negativní vymezení identity, projevované jako xenofobní výbuchy nenávisti či nacionální zášti,⁵⁹ vedené v rámci etnických rozdílů mezi skupinami obyvatel, se objevovaly už v dávné minulosti a často byly v době moderní považovány za doklad národního citění předků.

Dostáváme se tak k pro nás poněkud schůdnějšímu terénu. Můžeme operovat s pojmem „etnická identita“, jíž lze vysvětlit jako přechodnou formu k modernímu národu. Britský sociolog Anthony D. Smith uvádí dva stupně intenzity etnických identit, tzv. „etnická kategorie“ a „etnická pospolitost“. V nižším stupni, etnické kategorii, jsou přítomny kulturní rysy, např. blízké dialekty či tradice, její nositelé si ale nejsou příliš vědomi vzájemné totožnosti. U etnické pospolitosti si alespoň část jejích příslušníků svoji sounáležitost uvědomuje.⁶⁰ Zbavujeme se tím onoho požadavku na rovnost všech příslušníků národa a blížíme se mocenskému

---

⁵⁵ F. ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 264.

⁵⁶ Linas ERIKSONAS, Leoš MÜLLER, *Statehood Before and Beyond Ethnicity: Minor States in Northern and Eastern Europe, 1600–2000*, Brusel, P. I. E. - Peter Lang, 2005, s. 25.

⁵⁷ E. GELLNER, *Národy a nacionalismus*, s. 149; uvádí výslovně, že nacionalismus je specifický druh patriotismu, mající potenciál k tomu být všeobslhlým fenoménem a klíčem k vzájemné identifikaci, pro jehož rozvoj poskytla podmínky až moderní doba; patriotismus = láska k vlasti ve všech možných smyslech tohoto spojení

⁵⁸ L. ERIKSONAS, L. MÜLLER, *Statehood Before and Beyond Ethnicity*, viz úvodní příspěvek Miroslava Hrocha, s. 30.

⁵⁹ Srv. např. J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)* 3–4, Praha 1999, s. 561.

⁶⁰ M. HROCH, *Na prahu národní existence*, s. 59.

uspořádání stavovského státu, kde politická reprezentace národa rozhodně netvořila většinu populace.

Význam etnických identit, jenž spěl k pozdějšímu formování národa, popisuje také dílo amerického politologa Johna A. Armstronga, který zkoumal, s jakou intenzitou se v různých dobách formuje pocit náležitosti k nadosobnímu celku hypotetického národa či etnického společenství. Na první pohled by jeho dílo mohlo působit jako renesance primordialismu, protože sleduje spíše etnické atributy a nehledí příliš na státní struktury, čímž se zdánlivě blíží k definici národa, jakou poskytuje Ottova encyklopedie z přelomu 19. a 20. století, jíž jsme tuto kapitolu začínali. Armstrong se ale zaměřuje především na vývoj subjektivního pocitu sounáležitosti se „svým“ společenstvím, uznávaného většinou badatelů, který sleduje dle principu *longue dureé* od doby antiky až do věku moderního nacionalismu.⁶¹

Ve své *Ideji národa v husitských Čechách* František Šmahel rozpracoval téma národní problematiky v dynamické epoše husitství, což nám poskytuje dobré východisko pro potřeby této práce, zaměřené též na starší dějiny. Jakkoliv se může zdát pro práci, jež sleduje období raného novověku, zvláštní uchylovat se k pojmu středověký národ, domnívám se, že zásadnější předěl ve vývoji představuje skutečně již několikrát zmíněný přechod z doby agrární k době průmyslové. Raně novověká společnost v sobě stále nesla řadu rysů středověké společnosti. Jde sice o dobu reformace a eroze katolického křesťanského univerzalizmu, ovšem pak bychom mohli mít námitky i proti Šmahelovi a jeho dílu o husitech, které lze celkem bezpečně zařadit ještě do středověku.

Po jeho vzoru tak i my můžeme sledovat národ doby předmoderní definovaný subjektivním vědomím příslušnosti k národu, státně politickými souvislostmi národní existence a souvislostmi psychickými, etnickými a teritoriálními.⁶² Dodejme, že náš raně novověký národ se může značně překrývat se Smithovou etnickou pospolitostí.

K problematičkému pojmu nacionalismu pak uvedme, že budu-li hovořit o nacionalismu v 16. a 17. století, nevidím v něm v této době plně převládající integrační sílu, která by oslovovala široké lidové vrstvy, takovou silou se stal možná až během druhé poloviny 19. století. V dílech evangelických učenců budu jeho

---

⁶¹ J. A. ARMSTRONG, *Nations before nationalism*.

⁶² ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 14.

projevy sledovat jako individuální postoje a pocity jednotlivců vztažené k národní existenci či pospolitosti. Protože nacionální myšlenky v jejich dílech jeví společné rysy, nepůjde jen o spontánně vzniklé představy na sobě zcela nezávislých jednotlivců, ale o skupinové pojetí instinktivně definovaného národa vycházející ze starší tradice zemského patriotismu a modifikovaného jak změnou společenských podmínek raného novověku, tak i osobnostmi a vlastními prožitky našich autorů. Zajímat mě budou projevy etnické solidarity a sounáležitosti jako i xenofobní negativní vymezení vůči ostatním národům a etnikům a budu se snažit pochopit, v jakém významu autoři užívali slova jako „Čech“ nebo „český“, popř. „národ“ či „jazyk“. Tolik k vymezení národa a nacionalismu pro potřeby předkládané práce.

2. Projevy nacionalismu v českých dějinách do předbělohorské doby

Představa určité etnické pospolitosti se objevuje již odnepaměti. Významové nejasnosti pojmu národ v různých dobách a jazycích jsem již uvedl v předchozí kapitole. Zároveň jsem naznačil, že pojem národ se blíží ve starších dějinách občas slovu „lid“, jindy se nachází v podstatě jako synonymum pojmu „jazyk“. Obecně také platí, že příslušnost k určité etnické skupině, jejímž hlavním znakem je jazyk a sdílená kultura,⁶³ byla celkem přirozeně přítomna už od okamžiku vzájemných střetů prvních středověkých *gentes*. V každodenní rovině patrně šlo o čistě spontánní a velice slabé, ideologicky v podstatě nedefinované vlastenectví, jež se objevuje jako reakce na kulturní výměnu mezi domácím kmenem a kmeny „cizími“. Tento princip se pak od *gens* přenesl na středověké *natio*. Vědomí rozdílného jazyka, odlišných tradic i náboženství, to vše vedlo jednotlivce k rozdělení světa na pomyslné „my“ a „oni“, v jehož rámci se pak zakořenila přirozená xenofobie a nedůvěra ke všemu cizímu, jež je zcela přirozenou reakcí při kontaktu s neznámem.

Obyvatelé české kotliny se samozřejmě také dostávali do kontaktu s okolními kmeny nebo národy, z nichž se v pramenech nejčastěji hovoří o Němcích, Uhrech a Polácích. Vzájemný antagonismus domácího prostředí a ciziny je patrný po většinu středověku, v případě Němců je nacionální rivalita široce reflektována, z čehož ostatně vycházel později i Palacký. Národní odlišnosti reprezentuje především jazyková bariéra, o jejímž vědomí nalézáme doklady už v nejstarších pramenech. Tak se například v *Kristiánově legendě* ozývá kritika knížete Strojníra, který uchvátil knížecí stolec Bořivojův a který při dřívějším svém pobytu v německých zemích zapomněl česky. Třebaže to není hlavní důvod jeho pádu, jazyková jinakost a problémy v komunikaci hrají svou roli. Ať už jde o doklad z devátého století, kdy měl Strojmír panovat, nebo o reflexi autora legendy, kladené většinou do století desátého, svědčí to o postavení státního jazyka, který se vyžadoval od vládnoucí dynastie.⁶⁴ V první české dochované kronice, Kosmově

---

⁶³ Představovaná bájí o společném původu příslušníků kmene, které ale záhy přestaly být pravdivé vlivem asimilace. Pro formování struktury kmene a udržení kontinuity si ho společenství muselo vytvořit. Viz Václav DRŠKA, Dana PICKOVÁ, *Dějiny středověké Evropy*, Praha 2004.

⁶⁴ Ondřej KOUPIL, *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*, Praha 2015, s. 46. Postavení slovanského zemského jazyka, kterému se občas říkalo i „svatováclavský“ pak sehrálo svou roli v humanistickém národním písemnictví raného novověku, ohlížejícím se za českými staršími dějinami.

Kronice české, je národní napětí dobře patrné. Děkan pražské svatovítské kapituly, proslulý svými nelichotivými soudy o dějinných aktérech minulosti, neváhá vypovědět tu o zkaženosti Poláků, tu zas o nešvarech Němců.⁶⁵ To ostatně není specifikum pouze pramenů české provenience.⁶⁶

Z mytologických kořenů české státnosti, jež Kosmas uvádí, je však zřejmé, že již v době, jejíž odkaz uchovalo pouze „bájně vyprávění starců“, existovalo určité povědomí o společném předku v podobě Kosmova Praotce Čecha, samovolně se Čechové tedy definovali jako společenství stejné etnicity. V osobě Čecha a jeho nástupců, zvolených jako vládci Čechů, se objevuje státně politický prvek, který pojí český kmen a uvádí tak do českého prostředí výrazný aspekt pozdějších národních definic. Svorník mezi českou obcí a tradičními vládci vzešlými z Přemysla Oráče je volba českých knížat, skrze niž se pravidelně obnovuje prastará společenská smlouva.⁶⁷ Je tak zajištěna kontinuita českého státu, který pokračuje v osobě vládnoucího knížete, představitele a zosobnitelé českého politického národa, jímž je třeba rozumět příslušníky aristokracie rodové i vojenské a duchovenstvo, zjednodušeně české předáky.

Dalším momentem posilujícím státně-politický aspekt národního vnímání je udržování svatováclavských tradic. Svatý Václav začíná být představován jako věčný kníže české země a jako patron Čechů dělá ve prospěch jejího lidu mnohé

---

⁶⁵ Srv. KOSMAS, *Kronika Čechů*, s. 71. Vzpomeňme kupříkladu Kosmova znechucení nad podlostí Boleslava Chrabrého: „(...) kníže Měšek vypravil posly k císaři. Nabízel mu a sliboval nesmírné peníze, dá-li syna knížete Boleslava, jménem Oldřich, jenž byl v císařově moci, spoutat a vsadit do vězení. Nepřemožitelný hlade po zlatě! Kde je přemocné právo římské říše? Hle, majitel zlata, tlačten balvany zlata, uposlechně rozkazu knížete a zlatem podplacený císař se stane katem a žalářníkem!“ Touto jednou ukázkou charakterizuje nešvary národních povah obou sousedních národů. U Poláků naráží na lstivost, vypočítavost a touhu po moci, u Němců reprezentovaných císařem prodejnost, jež snižuje důstojnost říše.

⁶⁶ Za všechny uvedme líčení polského kronikáře Galla Anonyma, často srovnávaného s Kosmou jako jeho o dvacet let starším současníkem, kde jsou Češi například v kapitole XVIII (s. 47) uváděni jako „největší nepřátelé Poláků“ a jsou často líčeni jako podlí, lstiví a nedůvěryhodní. Kladně ve svém díle hodnotí z Čechů pouze Přemyslovnu Doubravku, křesťanskou manželku Měška I. Jako by se i zde projevil polsko-český antagonismus, právě ji Kosmas až bulvárně pohanil jako ženu, jež si po smrti Měška místo vdovského věnce nasadila ve svém bláznovství věnec panenský. Nehledejme však za vším pouze národní problematiku, Kosmas ostatně proslul svým despektem ke knížeti Boleslavovi I., a nenechal v něm stranou i děti knížete (včetně Doubravky), s výjimkou Boleslava II., který je pro něj nejkřesťanštějším pokračovatelem sv. Václava a zakladatelem kostelů hodným chvály. Srv. GALLUS ANONYMUS, *Kronika a činy polských knížat a vládců*, ed. Martin Wihoda, Magdalena Moravová, přel. J. Förster, Praha 2009.

⁶⁷ Martin WIHODA, *První česká království*, Praha 2015, s. 28.

zázraky.⁶⁸ Tím se ještě posílila státní kontinuita a provázanost kmene-národa s přemyslovským státem.⁶⁹

Německá kolonizace Čech, a to především pohraničních oblastí, jež probíhala od počátku 13. století, přinesla do Čech řadu nových impulzů. Staré spontánní nepřátelství vůči sousedům se náhle muselo přeformulovat do objektivnější formy, protože již nešlo o vymezování se vůči „cizozemcům“, ale vůči lidem odlišného jazyka a kultury, kteří se usídlili ve historické zemi, již za svou považovali Češi. Čechové pak s nelibostí sledovali hospodářský rozmach německého živlu zapříčiněný pronikáním měšťanské řemeslnické a obchodnické vrstvy do dosud převážně rustikální společnosti. V tomto rostoucím napětí se stupňují projevy českého nacionalismu ze strany české šlechty i kléru.

Velmi často citovaným pramenem zde bývá první česká rýmovaná *Kronika tak řečeného Dalimila*. Skutečné jméno jejího autora je neznámé, skrze hlubokou politickou angažovanost, jež z díla vysvítá, však vystupuje autorova osobnost. Ten bývá na základě svých stanovisek považován za příslušníka šlechty, jenž si osvojil určité laické vzdělání, případně dosáhl nižšího stupně svěcení.⁷⁰ V jeho díle je patrný ostrý protiněmecký nacionalismus, který představuje významnou společenskou výpověď počátku 14. století. Jeho volání po návratu ke starým národním zvyklostem, ochraně českého jazyka a odklonu od současné tendence české šlechty, která naopak přijímá německé kulturní vlivy.

Při sledování Dalimilova vlastenectví zmiňme proslulý moment kroniky, kdy Dalimil do úst knížete Oldřicha vkládá řeč, že kníže raději pojme za ženu prostou českou selku nežli císařovnu Němku.⁷¹ Autor zde dokazuje, že v krajním momentu je ochoten překonat stavovské bariéry a jednat podle jazykové národní příslušnosti. Zahrnuje tak pomyslně i nižší česky mluvící vrstvy společnosti do českého národa a můžeme proto hovořit o určitých rysech demokratičnosti jeho pojetí národa.

---

⁶⁸ Například české vítězství nad Němci v bitvě u Chlumce roku 1126, jež uvádí Kosmův pokračovatel Kanovník Vyšehradský, viz např. F. KUTNAR, J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 28.

⁶⁹ F. ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 23.

⁷⁰ F. KUTNAR, J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 34.

⁷¹ „Raději sě chci s českú sedlkú snieti, než ciesařovnu německú ženú jmieti. Vřeť každému srdce po jazyku svému, a proto Němkyně nebude přieti lidu mému.“ Srv. *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, ed. Bohuslav Havránek, Jiří Daňhelka, Zdeněk Kristen, Praha 1958, s. 77, verš 21–24.

Za vlády Lucemburků během 14. století se pak šíření německého živlu v Čechách zpomaluje až docela zastavuje.⁷² Ve městech se začíná emancipovat jazykově české měšťanstvo. Sám císař Karel se ve své státnické vizi soustátí Koruny české snažil prosazovat spíše neutrální zemský patriotismus, tedy příslušnost ke korunní zemi, jímž všem nadřazena byla pak symbolická Koruna česká. Jak však později uvidíme, příslušnost ke Koruně nikdy netvořila zásadní osobní vztah jednotlivců a vnitřní vazba soustátí byla slabá. K době Karlově se však novověká česká historiografie ráda vracela jako ke zlaté éře, k čemuž sám panovník poskytl zdroj v podobě historiografického díla, jež mohlo představovat jeho státní koncepci a uchovat pro budoucnost. Do češtiny tak byla velice brzy přeložena například *Kronika králů českých* Přibíka Pulkavy z Radenína.⁷³

Za vlády jeho syna Václava IV. napětí mezi jazykově a etnicky různorodým obyvatelstvem eskaluje. Máme doklady, že od roku 1380 dochází k intenzivní snaze prosazovat české konšely do do té doby výhradně anebo převážně německých městských rad, čímž vrcholí česká emancipace měšťanstva. Důležitou událostí je pak vydání Dekretu kutnohorského, kterým roku 1409 král Václav přiznal oproti dosavadním zvyklostem na pražské univerzitě právo tří hlasů národu českému, zatímco ostatní tři národy, jež jsou uváděny jako „německé“, tedy saský, bavorský a polský, spolu sdílely jediný hlas. Nebylo by však na místě nadhodnocovat význam této události. Nejenže německé národy jsou vymezeny spíše v teritoriální rovině, nikoliv jazykové, ale bylo by i mylné se domnívat, že pod český národ spadali pouze česky mluvící univerzitní mistři. Sám spor ostatně nebyl rozhodně primárně národnostní, šlo spíše o spor mezi realisty a nominalisty, do nějž se z potřeby politické podpory vysokého učení zapojil Václav IV., hledající spojence pro svůj Pisánský koncil.⁷⁴

Pro národní pojetí má význam řada tehdejších univerzitních mistrů, uveďme především Jeronýma Pražského. Jeho politický projev z ledna roku 1409 nám poskytuje mimo jiné dosud nejpřesnější definici toho, co je českým národem a kdo je „ryzím Čechem“. Za přední tři znaky, jimiž definuje takového Čecha, jsou etnicita (krev), český jazyk a věrnost „dobré víře“. Adjektivem „ryzí“, stejně jako

---

⁷² J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, ČCH 27/1921, s. 12.

⁷³ O. KOUPIL, *Grammatykáři...*, s. 49.

⁷⁴ Norbert NÜBLER, *Čeští a němečtí vzdělanci*, in: Walther Komschal, Marek Nekula, Joachim Rogall, *Češi a Němci: dějiny, kultura, politika*.

Jan Jesenic, uvádějící „praví“⁷⁵ je odlišuje na základě těchto tří rysů od obyvatel Čech, kteří jsou pouzí *Boemi*, a může tím označovat jak Němce žijící na českém území, tak Čechy nenakloněné reformnímu proudu, jenž se rozvíjel na pražské univerzitě a z něhož postupně krystalizuje utrakvismus. Konfrontuje tak i zemský patriotismus.⁷⁶

Jeroným ve svém vidění světa nepotírá stavovský princip učení o trojím lidu, ryzí Čech však může být kdokoliv, splňující tři výše zmíněné podmínky. Národ český je tak nadřazeným pojmem pro celou společnost i všechny stavy a získává tak v jeho pojetí nebývalou šíři.

Ani sám Jan Hus nezůstal stranou této diskuze, připomeňme jeho péči o jazyk, kritiku poněmčování českých výrazů a přejímání německých slov hovorové řeči.⁷⁷ Z narušování jazykové a etnické jednoty plyne pro Husa řada zlořádů. Význam jazyka je pro národ v jeho představě zcela zásadní. Stejně jako Jeroným také sleduje ryzost víry.

Z tohoto ideového substrátu pak v době husitské mohlo dojít k zapojení nejnižších společenských vrstev, onoho *populu* z učení o trojím lidu. Spontánní vlastenectví však vyvolaly ve značné míře spíše vpády kruciát na území „českých heretiků“, při nichž nebylo příliš přihlíženo na konfesijní příslušnost, lze-li to tak říci. V oblastech Říše se totiž i přičiněním znechucených mistrů, kteří po roce 1409 opustili Prahu, postupně poměrně ujalo rovnítko Čech = kacír. Toto vymezení zvnějšku, jakkoliv bylo nepřesné, muselo celkem přirozeně posílit národní vědomí i vnitřně. Neopomeňme dobové vzepjetí českého mesianismu, jehož náznaky jsou patrné už u Jeronýma, v pozdější době však dosáhl svého ideového vrcholu. Vliv na něj měl i sám Jan Hus, který srovnává kostnické shromáždění ve své zkaženosti, zhýralosti a setrvávání v nepravdách⁷⁸ s věrnými Čechy, jimž Bůh byl ochoten svěřit pravdivý pohled na víru. Dar pravověrnosti věrných Čechů,⁷⁹ považovaný za národní specifikum, byl ostatně jedním z hlavních podnětů šíření českého mesianismu, a husitská nečekaná vítězství jej ještě posilovala.

---

⁷⁵ V latině „*veri Boemi*“.

⁷⁶ O takto projevovaném národu mluví ve svých kritikách proti reformistům i Štěpán z Pálče. Srv. F. ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*.

⁷⁷ O. KOUPIL, *Grammatykáři...*, s. 52.

⁷⁸ R. URBÁNEK, *Český mesianismus ve své době hrdinské*, in: *Z husitského věku. Výbor historických úvah a studií*, s. 8.

⁷⁹ V latině „*fideli Boemi*“, zde ve smyslu „věřící, ve správné víře setrvávající“.

Při celkovém pohledu na husitství vychází najevo, že se nacionalismus rozhodně projevoval a nabyl forem a šíře do té doby nevídané. Bylo by však nesprávné klást jej jako hlavní bod programu husitů či z něj snad činit nějaký středověký národně osvobozenecský boj. Veškeré zmínky o národu a jeho definice byla silně poplatná hlavnímu bodu husitského programu, a to víře. Ostatní dva Jeronýmovy znaky, a to krev a jazyk, se totiž v okamžiku rozštěpení podle víry na katolíky a kališníky staly neutrálními a nevýraznými. Víra tedy byla tím, co definovalo ony pravé Čechy, a to jak na straně reformní, tak katolické, a toto výsadní postavení jí zůstalo i později za vlády krále Jiřího z Poděbrad.

Stejně tak nesmíme ani přeceňovat míru osobního národního uvědomění jednotlivců. Počátkem 15. století se sice objevuje u některých měšťanů mnohem výrazněji, přesto však zřejmě nešlo obecně o masovou záležitost.⁸⁰ Objevovaly se také názory, že sejetí s národní ideou za husitství bylo jakousi anomálií mimo přirozený vývoj. Pohlédneme-li ale do ostatních evropských zemí, najdeme podobné vývojové tendence v gradaci národních témat v době vnitřních krizí a válek, jako v husitských Čechách.

Na obou znesvářených stranách se v kronikářských pracích doby husitské i vlády Jiříkovy objevují některé shodné rysy, ať již jde o vnímání české země jako osiřelé matky, či vychvalování vlády Karla IV. nejen na katolické straně, ale i u některých husitů. Zmínky o přemyslovských formách státnosti jsou spíše výjimečné. Oproti době Kosmově a jeho pokračovatelů se mění také již zmíněný polsko-český antagonismus, který se mezi 14. a 15. stoletím proměnil v jakési české polonofilství, jež se opíralo mimo jiné o vědomí podobnosti jazyka a společném slovanském původu obou národů. Dalším nápadným rysem pro Čechy byl také mocenský konflikt Polska s Řádem německých rytířů, v němž mohli spatřovat určitou obdobu domácího dění⁸¹. Ačkoliv však máme o těchto idejích doklady, nijak zásadně se v 15. století neprojevíly.

Po porážce radikálních husitských polních vojsk došlo k vytvoření kompromisního království dvojího lidu, co jehož čela se postavil, zprvu jako regent, po smrti Ladislava Pohrobka už jako král Jiří z Poděbrad. I v tomto dalším období

---

⁸⁰ J. MEZNÍK, *Národnostní složení předhusitské Prahy*.

⁸¹ F. ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, s. 200. K polonofilství Šmahel dodává, že je třeba obezřetnosti při hledání středověkého „slovanofilství“ či „polonofilství“, domnívá se, že šlo spíše o „politické polonofilství“, neboť Polsko bylo jediným slovanským sousedem Čech. Ke změně politické orientace Čech pak dochází ve vztahu k Polsku až za vlády Václava IV.

zůstala konfese v hierarchii rozhodujících činitelů společenského života na čelném místě. Doklady o nacionálních požadavcích však nalezneme rovněž. Olomoucký biskup Tas přísahá věrnost Jiřímu proto, že mu leží na srdci obecné dobro jeho pána, a „všech obyvatelí koruny naše, vlasti i jazyku našeho“.⁸² Zmiňuje tak tři předměty zájmu středověkého národa, stát, vlast a jazyk, ať ve smyslu řeči nebo národa.

Vlast a zemská příslušnost byla zmiňována jako zdůraznění starobylosti národa. Národní problematika se však v době husitství definovala silněji oproti předchozím dobám, a snad i proto se po éře obnovy z hospodářského a kulturního rozvratu husitských bojů mohla česká kultura, a to především literární, rozvinout v éře jagellonské, jež jako by politicky navázala na ono polonofilství předchozího období.

S pronikajícím humanismem do české společnosti se postupně utváří národní humanismus, který se projevuje vlasteneckým zdokonalováním češtiny a četnými překlady zahraničních latinských děl do ní. Uvedme za všechny např. Viktorina Kornela ze Všehrd, který mimo jiné překládá do češtiny dílo Jana Zlatoústého, nebo Mikuláše Konáče z Hodiškova, jehož Macek označuje za jednoho z předních ideologů tehdejšího národa.⁸³ Vlastenectví se však projevuje i na katolické straně, třeba v osobě Viléma z Pernštejna, zároveň však humanisticky vzdělaní katolíci, jako Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, tendovali i přes svůj patriotismus spíše k internacionalitě a kosmopolitismu. V době jagellonské pak jsou také doloženy různé výbuchy nacionální nenávisti, jež se stáčely proti Uhrům, častěji však přirozeně proti Němcům. Tato zášť byla vrozená, její motivace však často byla spíše hospodářského rázu. Kromě ctění jazyka se prohlubuje uctívání husitské minulosti, k čemuž přispívá i vnější izolace Čech. Nacionální střet se pak částečně zklidňuje po rozšíření německé reformace, jež nachází pozitivní ohlasy v českých zemích, jak bude řečeno později.

Po rozšíření knihtisku po roce 1500 se zvyšuje česká produkce česky psaných knih, v níž se uplatňuje čeština vysoké jazykové úrovně. Šlo o dobu zatíženou jak stálými konfesijními spory nekatolíků s katolíky, tak spory sociálně-mocenskými mezi stavem městským a vysokou šlechtou. Intelektuální pražské prostředí, tolik plodné v předchozí epoše, bylo značně paralyzováno odlivem elit a s ním způsobeným úpadkem pražského vysokého učení, neboť utrakvistická univerzita

---

⁸² J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, s. 574.

⁸³ Tamtéž, s. 576.

postupně upadla z evropsky proslulé školy na univerzitu lokálního významu a limitovala se na jedinou fakultu, totiž artistickou.⁸⁴ I přesto se česká kultura rozvíjí a vzniká řada vlasteneckých děl a jazykových obran. Připomínám alespoň osobnost Daniela Adama z Veleslavína, o jehož vlastenectví nalezneme doklady v jeho předmluvě k edici kronik Eneáše Silvia Piccolominiho i Martina Kuthena ze Šprinsberku, jež vydal jako *Kroniky dvě o založení země české*. Nacházíme u něj tendence jazykově-obranné.⁸⁵

Chci také zmínit dílo kněze, katolického konvertity, Václava Hájka z Libočan, a to jednak z důvodu toho, že v jeho *Kronice české* nalezneme určité nacionální tendence, jednak proto, že byl svým dílem inspirací a zdrojem autorům doby pozdější, jimž se tato práce věnuje. Druhý důvod pak vychází z prvního, neboť mohlo dojít k recepci Hájkovy vnímání národa k autorům pozdějším.

Je známo, že Hájek velice často přeháněl a dokonce fabuloval, sledující antický názor Ciceronův, že dějiny mají smysl spíš jako skvělý vzor hodný následování a jako učebnice života pro vládnoucí vrstvy nežli jako strohá, mnohdy neúspěšná rekonstrukce minulosti. Hájkovy dílo je tak spíše popularizačním a zábavným dílem krásné literatury, K. H. Mácha jej označil například za „nejpěknější román český“.⁸⁶ Přesto však i ona obsahuje řadu historických údajů, jež nás mohou zajímat, Svou popularitou se stala zásadním zdrojem informací, a její popularita dále rostla až do kritik Dobnerových a Palackého.

Jeho kronika, vzniklá v katolickém prostředí za účelem oslavy šlechtických rodů, které Hájka v jejím sepsání podporovaly i proti konkurenční *Kronice o založení země české a prvních obyvatelích jejích* zmíněného nekatolíka Martina Kuthena, dokázala projít sítem času bez zákazu i díky svým poměrně umírněným a smířlivým názorům v otázkách konfese. Zájem o český národ je přítomný v Hájkově předmluvě, zprvu však působí spíše akademicky a jen rozšiřuje středověké pojetí Kosmovo a dalších o původu národů zmatením jazyků u Babylónské věže.

Středem Hájkovy myšlení je otázka křesťanského řádu ve významu slov „obecné dobré“, proti němuž vymezuje jako ctitele neřádu radikály, jako např. Husa. I přesto ale postupně nalezneme i vymezení národa, popichuje či přímo slovně napadá

---

⁸⁴ Michal SVATOŠ a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/1348–1622*, Praha 1995, s. 209.

⁸⁵ F. KUTNAR, J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 85.

⁸⁶ Viz předmluvu editora u V. HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, ed. Jaroslav Kolár, Praha 1981, s. 23.

okolní národy, především Němce, vůči nimž uvádí řadu skrytých urážek a posměšků. Protiněmeckou řeč tak třeba vkládá do úst Jindřichovi z Lipé.⁸⁷ Ve své xenofobii se však straní i ostatních sousedů, mezi nepřátele Čechů řadí i Moravany. Nenávist k vnějšímu nepříteli je pak cenou za vnitřní jednotu konfesijně rozdělených Čechů, ať jsou to Němci nebo Turci.

Jagellonci mizí z českých dějin roku 1526, na trůn se dostává dynastie Habsburků v osobě Ferdinanda I. Ten projevoval snahy o určitou centralizaci dosud stavy ovládaného státu. Po prvním stavovském odboji roku 1547 omezil Ferdinand svými zásahy především moc městského stavu a materiálně utrpěla i pražská univerzita. Po úpadku jejího významu v předešlých dobách se opírala pouze o české prostředí a většina jejích absolventů hovořila česky, stala se tak jakousi „národní univerzitou“, jež produkovala učitele a školní správce do sítě měšťanských partikulárních škol.⁸⁸ Touto cestou došlo k nárůstu vzdělanosti a kultury měšťanstva, již spolu se školským systémem zcela paralyzovaly až události po roce 1620. Ačkoliv opět byly školy primárně nábožensky rozdělené, díky styčným bodům konfese a národní myšlenky již z doby husitské a díky přítomnosti češtiny v literatuře se zde utvářelo podhoubí českého nacionalismu, který se projevuje v době mnou sledované.

Na univerzitě také studovala řada autorů, jimž se v této práci věnuji. Navzdory ústupu pražského učení z někdejší slávy je z jejich děl zřejmé, že stále bylo schopno poskytnout studentům solidní a kvalitní vzdělání. Vzpomeňme proslulých rektorů Martina Bacháčka z Nauměřic nebo Petra Codicilla. Po čase jí však začala po příchodu jezuitů konkurovat jezuitská škola v dnešním Klementinu. Proti katolické škole se univerzita záhy vymezila, sama však neměla mimo měšťanský stav velkou podporu, obzvláště ne od katolíků, její profesori byli často členy konsistoře podobojí.⁸⁹ Jejich konflikt pak se stupňuje na počátku 17. století po vydání Rudolfova Majestátu.

O nějaké germanizaci však ze strany jezuitů v této době nemůže být řeči. Už od doby jagellonské se emancipuje český jazyk politicky a v době 16. století hovoří česky většina šlechty. Čeština zvítězila rovněž v úředním styku a stala se jazykem

---

⁸⁷ Srv. V. HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, ed. Jan Linka, Praha 2013, s. 676.

⁸⁸ Přičemž šlo o „česká protestantská města jazykově českého jádra země“. Srv. Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620. Všední dny kulturního života*, Praha 1993, s. 34.

⁸⁹ Z. WINTER, *Děje vysokých škol pražských...*, s. 55.

soudů. V době hospodářského rozmachu však narůstá opět německá migrace do Čech, na niž reagují autoři našich děl. Proto uzavřeme tento historický výklad a přesuňme se do doby českému povstání předcházející, do doby jeho průběhu a dob jej následujících.

3. Pojetí národa v písemnostech českých evangelíků

Asi dvě hodiny trvající šarvátka na Bílé hoře, jež vstoupila do dějin jako počátek habsburského útlaku českého národa a doby „Temna“, se stala v tomto kontextu součástí souboru národních mýtů, o něž se mohli opřít nacionalisté v národním obrození.⁹⁰ Skončila doba, již nazýváme „předbělohorská“, v níž národní buditelé Jungmannovy éry spatřovali zlatý věk české kultury a jazyka. Tento „klid před bouří“, který panoval v českých zemích před vypuknutím druhého stavovského povstání, byl však jen zdánlivý. Spory i odstředivé tendence uvnitř království i širšího celku Koruny české, ať už mocensko-politické či konfesijní, narůstaly.⁹¹ V jejich stínu se částečně upozadil střet národnostní, v 19. století tolik vyzdvihovalý.

Čechy 16. a 17. století čelily migraci z Německa. Na rozsah a masovost této imigrační vlny se v odborné literatuře objevují rozporuplné názory.⁹² Její existence je ale nezpochybnitelně doložena řadou pramenů, jako i řada reakcí domácího, česky hovořícího obyvatelstva, navyklému relativní jazykové jednotě posledních dvou set let.⁹³

Migrace převážně z německých zemí měla řadu důvodů. Poměrně přelidněné Německo opouštěla řada nových osadníků, kteří kolonizovali řídkěji osídlené zemědělské oblasti. Do Čech putovali často za řemeslem, Němci byli proslulí horníci odborníci. Přinášeli-li modernizaci do výroby či otevírali-li nové řemeslo, v Čechách dosud nepraktikované, ve městech byli vítáni a byla jim i udílena rozličná privilegia a královská ochrana.

---

⁹⁰ J. RAK, *Bývali Čechové-: České historické mýty a stereotypy*.

⁹¹ Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české VII. (1526–1618)*, Praha 2020.

⁹² Je přirozené, že starší, prvorepubliková historiografie, jež vycházela z patosu národního obrození a jen postupně se od něj oprošťovala. Historik Josef Klik, jemuž je třeba přiznat věcnost a nadhled, stejně jako komplexní průhled národnostní otázkou námi sledované doby, stále nahlíží na česko-německý vztah v raném novověku dobově podmíněně a méně kriticky hodnotí dobová svědectví, hovoří často o germanizaci. Oproti tomu např. Alois Míka národní problém marxistickou optikou lehce bagatelizuje a stejně tak se domnívá, že hysterická reakce dobové historiografie je přehnaná a český národ dál měl mohutnou převahu. Srv. J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, ČČH 27/1921; A. MÍKA, *Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou*, ČČH 20/1972.

⁹³ J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, ČČH 27/1921, s. 8–62. „Pád moci německé“ a ústup německého jazyka daného středověkou německou kolonizací klade Klik již do 14. století, od něž až do migrace v šestnáctém století dominuje český vliv, samozřejmě s výjimkou příhraničních měst, jako Chomutov.

Dalším lákadlem pro Němce byl za vlády Rudolfa II. císařský dvůr, který sídlil v Praze. Nalezneme doklady, že mnoho Němců, ale i Vlachů a Nizozemců se usazovalo v pražských městech rudolfínské doby. Přesně však tento trend nelze početně vymezit, neboť jasné prameny jsou vzácné a jmenné seznamy nových měšťanů nebývají přesné.⁹⁴ Po přesídlení dvora za Matyášem zpět do Vídně tento cíl přistěhovalců zmizel.

Jiný však poskytl Rudolfův Majestát z roku 1609, který zřízením faktické náboženské svobody a rovnosti katolického a evangelických (protestantských) náboženství zajistil Čechům výjimečnou míru konfesijní tolerance, s německými zeměmi ovlivněnými zásadami Augšpurského míru nesrovnatelnou. Kromě období sporu Rudolfa a Matyáše a následného vpádu Pasovských roku 1611⁹⁵ žily české země dlouhou dobu v relativním míru, v němž docházelo k hospodářskému vzestupu, který lákal cizince. Dle Míky byly hospodářské zájmy hlavní příčinou migrace, stejně jako dříve dle Krofty.

Hovoříme-li o národě 16. a 17. století, je jím většinou myšlen tzv. „politický národ“,⁹⁶ zahrnující stavy, jež jsou nositeli moci. Vymezení jazykové bylo samozřejmostí v nižších vrstvách společnosti, kde představovalo často jediný prvek národního vymezení, projevovaného obecnou xenofobií, jak už jsme zmiňovali výše. Po dlouhou dobu byl také přirozeným jazykem stavů a pod panství češtiny spadala drtivá většina českého vnitrozemí, od 14. století se čeština posouvá blíže směrem k hraničním oblastem, tradičně osídleným Němci.

Český jazyk postupně ovládl i všechny zemské úřady, soudnictví, úřední styk měl probíhat výlučně v češtině. Odedávna navíc z politických důvodů šlechta trvala na dosazování úředníků českého původu, protože příchod cizích králů na český trůn, počínaje Janem Lucemburským, vytvořil hrozbu dosazování cizinců, na něž byl král zvyklý ze své domoviny. Požadavek na držbu úřadů domácími osobami byl tak tradiční, stejně jako požadavek znalosti českého jazyka, kterým do 16. století

---

⁹⁴ Tamtéž, s. 9. Národnost měšťanů by se snad dala zjistit na základě rozboru jmen, ale jak uvádí Klik, český kovář Jan, putující za řemeslem do německého města, bude v městských knihách záhy uváděn jako Johann Schmied, stejně jako německý statkář bude uváděn podle českého přídomku, vztahujícího se k jeho statku. Počeštělí potomci Němce, hovořící česky, neměli důvod si neponechat své německé příjmení. To je jen pár příkladů, proč zde hovořím o nepřesnosti.

⁹⁵ Vpád Pasovských bývá hodnocen jako jeden z impulzů opětovného negativního vymezení se proti vlivům z ciziny. Srv. A. MÍKA, *Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou*, s. 221.

⁹⁶ J. PETRÁŇ, *Lid a národ v pobělohorském labyrintu*. Politický národ, představovaný stavy, jako geograficko-politickou jednotku rozlišuje Josef Petráň od Komenského pohledu na češství a spíše než nacionalismus pro něj užívá slovo patriotismus.

hovořila naprostá většina šlechty a sloužil jako hlavní sdělovací prostředek. V kruzích šlechty se se vzestupem stavovského státu začal udržovat především zemský patriotismus a láska k vlasti, v jejichž rámci byl český politický národ souhrn českých stavů bez jazykového vymezení, obývajícím český stát, územně-politickou jednotku.⁹⁷

Kladení důrazu na jazyk se pak projevuje i ve městech, v kruzích inteligence, kde se během 16. století objevují jazykové příručky a řada česky psaných děl, sepsaných humanistickými patrioty, kteří oproti první generaci humanistů začali dbát více domácího jazyka a snažili se dokázat, že nejde o jazyk nízký a barbarský. Takový pohled na něj převládal u mezinárodním prostředím ovlivněných humanistů typu Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, ovlivnění tradicí latinského a řeckého písemnictví. Těchto děl je velká řada, vzpomeňme jen právnické dílo Viktorina Kornela ze Všehrd, později Pavla Kristiána z Koldína nebo gramatiku Jana Blahoslava.⁹⁸ Je příznačné, že velkou roli v rozvoji českého jazyka hrála Jednota bratrská.

Jako doklad nacionální a jazykově-obranné iniciativy bývá často uváděno již zmíněné sněmovní usnesení, známé jako jazykový zákon z roku 1615. Jeho interpretace je rozdílná a zdá se, že navzdory proklamované snaze o národní jednotu spíše rozklížila jednotu českých stavů, z nichž řada (Thurn, Šlikové) hovořila německy. Zákon ukládá cizincům, žádajícím o inkolát⁹⁹ či městské právo, povinnost naučit se česky a učit děti obojího pohlaví češtině. Ovládnutí českého jazyka se mělo projevit i v rovině dědického práva. Plnoprávními se pak mají stát až vnukové usedlých cizinců. Valného účinku však zákon neměl, byl spíše proklamací a jeho důsledné vymáhání nikdy ani nezačalo a nebyl na jeho plnění ani čas, ani prostředky, ani vůle.

V kruzích městských vzdělců se objevují v reakci na obavy z německého živlu díla národně a jazykově motivovaná. Tak stihl Pavel Ješín z Bezděza ještě před bitvou na Bílé hoře vydat edici Kroniky tak řečeného Dalimila, jež podle předmluvy měla posloužit k tomu, aby současníkům dokázal, že Čechové v minulosti „nic po Bohu a duši milejšího nad vlast, svobodu a jazyk svůj neměli“.¹⁰⁰ Vydání

---

⁹⁷ Tamtéž, s. 93. Petrův uvádí, že patriotismus nebyl toliko otázkou jazyka jako smýšlení.

⁹⁸ J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, s. 45. Bohuslava Hasištejnského zde představuje jako kosmopolitního vzdělance a klasického evropského humanistu, Všehrda naopak považuje za zakladatele tohoto „národního humanismu“.

⁹⁹ Tj. právo obyvatelské.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 349

načasované na dobu, kdy se s císařem proti Čechům spřáhlo luteránské Sasko mělo jistě svou politickou symboliku a je možné zde sledovat narůstající národní napětí ze strany městské inteligence.

3.1 Pavel Stránský ze Záp

Na rovinu s těmito projevy nelibosti Čechů s nárůstem německého živlu pak bývá kladen *Proti hostinským v Čechách se do kostelův tlačícím jazykům na nedbalého Čecha učiněný okřik*¹⁰¹ Mistra Pavla Stránského ze Záp, který sepsal pod pseudonymem Sanctius Lamprus.¹⁰² Pavel Stránský, absolvent pražské utrakvistické univerzity, litoměřický měšťan a nadšený vlastenec, účastník sněmu evangelických stavů před defenestrací roku 1618, bývá patrně nejčastěji ze všech námi sledovaných autorů uváděn jako hlasitý zástupce nacionalismu své doby. Po odchodu do exilu roku 1627 žil načas v Sasku, později odešel do Polska. Právě zde sepsal své největší dílo, *Res publica Bohemiae*, jež ve druhém vydání přejmenoval na *Respublica Bojema*. Tento spis vyšel v rámci řady tzv. elzevirského souboru republik, encyklopedické řady, jež se vyznačovala zájmem o práva, historii, státovědu a topografii jednotlivých států.¹⁰³ Oproti ostatním dílům této série se dílo Stránského vyznačuje vypjatým patriotismem, jeho kvality jsou přesto nesporné. Druhé vydání, jež vyšlo o devět let později, a z něhož také vycházím, své nacionální zaměření ještě zesílilo, což se projevilo i úpravou názvu.¹⁰⁴

Jak *Okřik*, tak *O státě českém* nám poskytují solidní pramen pro sledování rysů Stránského národa. Při rozboru jeho díla však nesmí ustoupit do pozadí samotná osobnost autora, což bude platit i o dalších autorech, jimž se tato práce věnuje.

V jeho dílech můžeme sledovat pohled vlastence, který operuje často s pojmem „národ“. Národ je u něj vymezen jednak územně-politicky, jednak jazykově či kulturně.¹⁰⁵ Národní dějiny chápe jako dějiny Čechů, usazených na území Čech, jež spojuje český jazyk a staré tradice. Byl poměrně vzdálen od moderní vize

---

¹⁰¹ Dále jen *Okřik*.

¹⁰² Jehož autorství z tohoto pseudonymu přehozením písmen odhalil objevitel a první editor *Okřiku*, J. Volf.

¹⁰³ J. KOLÁR, *Paradoxy spisu Pavla Stránského o českém státu*.

¹⁰⁴ *Respublica Bohemiae* i *Respublica Bojema* lze obojí přeložit jako „Český stát“, v latinském originále je však první název možno přeložit jako „stát Čech/v Čechách“, vztahující se k zemi *Bohemia*, druhý se překládá spíše jako „stát Čechů“ ve smyslu „Čechům náležející“; tamtéž, s. 335

¹⁰⁵ Eduard MAUR, *Pojetí národa a národních dějin v díle M. Pavla Stránského O státě českém*, in: *K počtě profesora Miroslava Hrocha...* Praha 1998, s. 41-52.

„masového“ národa. Jako člen stavu městského vidí ve stavech jakési jádro národa, v jeho díle se občas stavovské státní zřízení a národ prolínají, překrývají, či se zdají v podstatě totožné. Politická reprezentace národa tak vlastně nese všechny významné prvky národní existence, zatímco poddaní pouze konají své služby. Zemědělský lid celkově poměrně vypouští ze zorného úhlu, ve svých apelech směřuje především k šlechtě a měšťanstvu.¹⁰⁶ To je onen národ politický.

Teritoriální příslušnost u něj hraje významnou roli, jež vyplývá z tradičního zemského patriotismu. Hovoříme zde o politicky organizovaném území, které může na něm žijící pospolitost považovat za své. Už v předmluvě ke svému dílu ostatně sám Stránský říká, že produkce mnoha „popisů jednotlivých států, a to nejen národů vzdělaných, ale dokonce zaostalých...“ jej přivedla k tomu, „abych v duchu pojal a písemně zpracoval něco podobného o státě svého národa...“¹⁰⁷ Státní jednotka tedy patří národu a nepředstavuje tak jediné vymezení národního společenství. Na druhou stranu však etnické vymezení pro něj není dostačující bez státní organizace, jak dokládají jeho výčty sousedních národů.¹⁰⁸

Z kulturních znaků, jež, jako všechny ostatní, přisuzuje Stránský zejména stavům, je na prvním místě jazyk. Zatímco v *Respublica Bojema* se snaží o alespoň zdánlivě nestranný encyklopedický styl, jeho jasné stranicství a zápal pro český jazyk a národ nalézáme v již zmíněném traktátu *Okřik na nedbalého Čecha učiněný*, sepsaném roku 1618. Postupné posilování pozic německy mluvícího obyvatelstva luteránské konfese, jež probíhalo už celé století, stejně jako šíření němčiny z katolického dvora do kruhů šlechty, budilo úzkost v řadě českých vzdělanců.¹⁰⁹ Poněmčování pražských evangelických kostelů pak vedlo Stránského k sepsání toho plamenného díla.

Zde je na místě si všimnout jednoho ze zvlášť výrazných rysů Stránského díla: xenofobní nevráživosti až nenávisti vůči Němcům. „Němci“ myslí Mistr Stránský především německy mluvící obyvatelstvo usazené v Čechách, přičemž nerozlišuje nové přistěhovalce od starých rodin, jež žily v Čechách po staletí, což dokazuje často citované spojení z *Okřiku*, kde o všech těchto Němcích hovoří pouze jako o hostech v zemi Čechů.¹¹⁰ Proti Němcům, žijícím v zemích Svaté říše římské, má

---

¹⁰⁶ tamtéž, s. 46.

¹⁰⁷ P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 9.

¹⁰⁸ E. MAUR, *Pojetí národa v díle českých pobělohorských exulantů*.

¹⁰⁹ F. MAREK, *Pavel Stránský*.

¹¹⁰ P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, např. s. 366, řada citovaných tvrzení se v obou dílech v edici objevuje velice často.

výtky ohledně minulých potyček s Čechy, vadí mu jejich expanzivnost a snaha o připoutání Čech k císařství, v závěru Okřiku však vůči nim zaujímá smířlivé stanovisko. Oproti českým Němcům o jejich říšských soudruzích uvádí, že „o celém velice slavném národu německém nic takového nesmýšlím a nemíním“.¹¹¹ Tato smířlivost však nijak nebrání před jeho hněvem Němce usazené v české kotlině, v nichž vidí budoucí zkázu celé země.

Souvislost jazyka s národem je u něj naprosto zjevná. Například v zdánlivě nesouvisející kapitole O českém mincovnictví a peněžních jednotkách říká: „Vždyť jako zvláštní jazyk rozlišuje národ od národa, tak užívání nestejných zákonů a mincí odděluje jedno společenství od druhého, jedno království od jiného, a naopak, směšování nebo matení jazyka i mincí stírá to, čím se liší národ od národa, stát od státu, a vleče s sebou hrůzné převraty.“¹¹² Jazyk považuje za tak přirozené vymezení svého národa, že jej užívá jako nezpochybnitelnou argumentaci a příměr pro jiné znaky české svébytnosti, zde konkrétně české mince.

Stránského ideální stav panoval v době, kdy byl národ nesmíšený s jinými národy,¹¹³ a znakem této nesmíšenosti je jazyk. Proto nadhodnocuje v minulosti význam češtiny¹¹⁴ od nejstarších dob a kritizuje ústup češtiny z úředního styku, již zmíněných kostelů, ale i z místní toponymie, kdy se staré názvy míst zapomínají či je Němci „škaredí“. Nezastupitelné místo navíc nemá u Stránského čeština pouze v jeho české vlasti, ale považuje ho za komunikační úřední jazyk i pro přivtělené země Koruny české. Tím však jeho vnímání sounáležitosti s ostatními zeměmi v podstatě končí.¹¹⁵

Etnická nepromíšenost, jež existovala dle něj v nejstarších dobách a jež zajistila výsadní postavení českého jazyka, svědčí o dalším rysu jeho národa: společném původu a etnicitě. Národ je mu i biologickou pospolitostí, jež vzešla od svého předka, Čecha. Proto také členem národa pro něj není někdo „málo v sobě krve české mající“.¹¹⁶ Kritizuje tak stejnou měrou Čechy, kteří místo úcty k jazyku a

---

¹¹¹ Tamtéž, s. 368. Je zřejmé, že se zde spíše snaží otupit hrany. Říšští Němci pro něj nepředstavují v době psaní Okřiku takovou hrozbu, v kontextu jeho *Českého státu* má už větší výtky i k širšímu národu německému.

¹¹² Tamtéž, s. 328.

¹¹³ Víra ve společný původ národa je ostatně mnohem starší. Najdeme ji již jako udržovací mýtus raně středověkých *gentes*. Zmíněno výše. Srv. např. V. DRŠKA, D. PICKOVÁ, *Dějiny středověké Evropy*.

¹¹⁴ E. MAUR, *Pojetí národa a národních dějin v díle M. Pavla Stránského O státě českém*, s. 43.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 365.

tradicím svého národa a vlasti se s Němci „němčí“. Ideální národní nesmíšenost se vně projevuje jazykovou jednotou země.¹¹⁷

Stránského xenofobie se projevuje takto výrazně pouze vůči Němcům. Nalezneme v jeho díle vzácně i antisemitský osten, žádný jiný národ ani lid ho však nevede k tak radikálnímu se vymezování jako právě Němci. Srovnáme-li jeho zmínky o Polácích, všimneme si, že když hovoří o historických potyčkách Čechů a Poláků, necítí tam nějakou hlubokou nenávist. Je si navíc vědom společného slovanského původu českého a polského jazyka a tím i společného původu ze slovanského kmene. Bylo by bláhové vidět v tom snad projev raně novověkého panslavismu, o tom nemůže být ani řeč, stojí ale za zmínku, že toto slovanské povědomí existovalo již od nejstarších dob. V rámci Koruny české komunikují Lužičané, Slezané i Moravané podle něj česky nebo „jazykem slovanským“, typický Čech pak „Poláky pro jazykovou blízkost pokládá za bratry.“¹¹⁸

Jedním z dokladů národní pýchy a prestiže je v *O státě českém* často zmiňovaná starobylost národa a jeho práv. K tomu mu poskytl dějinnou argumentaci především Václav Hájek z Libočan se svou *Kronikou českou* a čeští učenci z ní vycházející. Stránský není zcela zaslepeným opisovačem všech Hájkových fabulací a vybájených údajů, jakým byl například o skoro století dříve olomoucký biskup Jan Dubravius.¹¹⁹ Je si vědom, že přinejmenším nejstarší letopočty nemusejí být věrohodné a proto u našich mýtických dějin přesné letopočty neuvádí. Zatímco dějiny země, data zakládání měst a obcí i jiné informace často od Hájka přebírá¹²⁰, zdá se, že buď pod vlivem jiných zdrojů, nebo z vlastní iniciativy si vytvořil odlišnou dynastickou dataci, která se od Hájka liší. Rozdíl, jenž se postupně snižuje, čím blíže se dostáváme k podloženým datům, můžeme pozorovat v následující tabulce. Vybral jsem několik událostí, o nichž oba autoři píší, porovnal jsem jejich letopočty¹²¹ a uvedl rozdíl mezi nimi:

---

¹¹⁷ E. MAUR, *Pojetí národa v díle českých pobělohorských exulantů*, s. 177.

¹¹⁸ P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 111. Slovanská spřízněnost je latentně přítomná jak v díle Stránského, tak i jiných námi sledovaných evangeliků. Pojem „jazyk slovanský“ se objevuje jako jiný název pro češtinu, otevírající prostor vnímání vzájemnosti s ostatními Slovy v rámci Koruny české i mimo ni, jako jsou Poláci nebo Slováci.

¹¹⁹ F. KUTNAR, J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, s. 79.

¹²⁰ V. HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, ed. Jan Linka. Za všechny shodné údaje u Stránského a Hájka uvedme např. datum založení hradiště Plzně r. 775 spolu s báčkou o pojmenování tohoto města od velkého množství plžů, založení Čáslavi r. 796 nebo Hradce (Králové) v roce 782.

¹²¹ Data viz tamtéž.

událost	Hájek	Stránský	rozdíl
Čechův příchod k Řípu	644	neuvádí	-
úmrtí Přemysla Oráče	745	632	113 let
Nezamyslovo úmrtí	783	681	102 let
Mnatovo úmrtí	804	735	69 let
Křesomyslovo úmrtí	851	804	47 let
Hostivítovo úmrtí	890	856	34 let
vražda sv. Václava	929	938	7 let

Navzdory snaze neuvádět nepravděpodobná data u vlády Čecha, Kroků a Libuše uvádí domnělou délku jejich vlád. Vezmeme-li první uvedené datum, kterým je smrt Přemysla Oráče, a odečteme od něj dobu vlády Přemysla a výše zmíněných bájných „soudců“, zjistíme, že u Stránského by praotec Čech do naší země přišel cca roku 449, tedy v době, kdy ještě trvá západořímská říše, na jejím trůnu sedí císař Valentinianus III. a Evropou táhnou Hunové pod vedením Attily.¹²² Samozřejmě je třeba vzít v potaz autorovu snahu vyhnout se kategorické dataci. Snad i jemu se zdálo toto datum příliš nepravděpodobné, aby je bez ostychu napsal.

Jak je vidět, datační rozdíl mezi Hájkem a Stránským se postupně snižuje a do přibližně stejných časových údajů se dostávají kolem vlády sv. Václava a knížete Boleslava I. Lze tedy říci, že Stránský převzal řadu Hájkových údajů, ovšem dějiny knížat jako nositelů české státnosti opatřil datací jinou. Ať v tom již byl záměr nebo prostá snaha o objektivitu, Stránský tímto postupem ještě podtrhl stáří české státnosti, o něž se opíral, což mohl využít proti Němcům. Nepomiňme také možnou okolnost, že změna datace může mít kořeny v humanistické tradici fascinované antikou.

Starobylost je každopádně jedním z hlavních argumentů Pavla Stránského. Odvěké nepřátelství Čechů a Němců, u něž se nám vybaví teze Palackého či Jungmanna, trvá podle něj nejméně od osmého století, kdy vzrostla moc a prosperita českého knížectví. Němci a ostatní sousedé pak začali Čechům závidět a vpadli do Čech. Poskytuje zde další živnou půdu pro pozdější charakteristiku antagonismu Germánů a Slovanů, kdy zmiňuje, že „Němci přitom bojovali za

¹²² P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 107. Tuto okolnost ostatně i sám Stránský zmiňuje.

nespravedlivou nadvládu, kdežto Čechové bojovali za otcovské krby a zděděnou svobodu.“¹²³ Právo Čechů na svou zem zakládá na tom, že ji obsadili dříve než Němci. Hraje zde roli motiv obsazení prázdné země. Protože však již v jeho době bylo známo, že se dříve na území českého státu rozkládala Markomanská říše a ještě dříve zde žil keltský kmen Bójů, musel si s tímto rozporem originálně poradit.¹²⁴ Markomany a Kvády, předchůdce slovanského osídlení, tak ztotožnil podle humanistické tradice s Moravany. S příchodem slovanských Vindů pak byla jejich kultura poslovanštěna a jejich tradice a jazyk upadly.¹²⁵ Když pak Vindové neboli Vandalové odtáhli, většina Markomanů a Kvádů odešla s nimi a zemi tak nechala vylidněnou a mohla zarůst znovu hvozdý.¹²⁶ Do této země pak přicházejí naši Čechové.

V rámci zkoumání historické tradice vlasti a národa se Stránský nevyhnul jistému patosu idealizace ztracených dob, který ostatně ani zdaleka nenajdeme jen u něj. Jako odkaz minulosti tak ostatním Čechům nabízí dějiny nezkaženého a nesmíšeného národa, který ctil český jazyk a fungoval spíše jako idylická komuna. „Nikdo nedovedl říci: *toto je mé*, všichni se společně stravovali a společně bydlili, pokud to bylo možné, přičiňovali se vespolek a vše, co měli, nazývali *naším*.“¹²⁷ V této idylické představě žili Čechové jako jakási rodina, jíž Čech byl spíše otcem a hospodářem než vládcem. Šťastné období však skončilo opět přičiněním cizinců, kde opět na prvním místě vystupují Němci. Jak je tomu zvykem ve většině historických děl už od Hérodota, současnost vidí Stránský jako špatnou dobu plnou chyb a marně vzhlíží ke slavným předkům.

Nevyhýbá se ani líčení národních stereotypů, jak jsme si už mohli všimnout u Němců. Ty vznikaly přirozeně už v dřívějších dobách a byly definovány buď směrem ven (heterostereotypy) nebo dovnitř (autostereotypy).¹²⁸ Celkem přirozeně byly heterostereotypy vůči cizím národům veskrze negativní, autostereotypy naopak opěvovaly jedinečnou sadu vlastností a ctností, jimiž národ vynikal nad ostatní. Neplatilo to však samozřejmě zcela. Stránský sám uvádí, že i český národ

---

¹²³ Tamtéž, s. 93.

¹²⁴ E. MAUR, *Pojetí národa a národních dějin v díle M. Pavla Stránského O státě českém*, s. 44.

¹²⁵ V čemž bychom mohli spatřit i tiché autorovo memento pro jeho české současníky, jimž dle Stránského hrozí totéž od Němců.

¹²⁶ P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 107.

¹²⁷ Tamtéž, s. 112.

¹²⁸ Srv. J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, zejm. kap. *Národnostní otázka – Národy, národní revnivost, vlast*.

má své klady a zápory. Odsudky jiných autorů z minulosti jej víceméně nevzrušují, protože tyto nešvary jsou minimální proti nešvarům současným. I zde se ozývá jeho vlastenectví. Mezi vlastním výčtem českých špatných vlastností uvádí, že Čech „s obdivem následuje všecko cizí, kdežto, co doma ve vlasti vzniká, posuzuje povýšeně a pohrdlivě.“¹²⁹

Stěžejní částí jeho díla je pro nás v pořadí třetí kapitola O státoprávním postavení Čech (De statu Boemiae). Na základě historických argumentů zde pod rouškou nestrannosti představuje názory pro a proti postavení Čech ve vztahu k Říši – konkrétně jestli má císař nějakou moc nad Čechami jako nad lénem, či zda byly Čechy vždy samostatný státní útvar, s Říší spojený pouze spojeneckými smlouvami, jež byly uzavřené mezi dvěma rovnými partnery. Je celkem jasné, který názor zastává Stránský. „Protičeské“ argumentaci věnuje jen třetinu kapitoly,¹³⁰ argumenty strany české vypočítává v jejím zbytku velice podrobně. Nezapomínejme, že jakkoliv se jeho dílo dotýká bělohorské porážky jen lehce, jeho význam byl zcela aktuální. Šlo o snahu dokázat, že české stavovské povstání proti Habsburkům bylo oprávněné, opřené o odvěké právo svobodné volby Čechů.¹³¹

Tato aktuálnost, která je s dílem neodmyslitelně svázána, je zároveň paradoxní, protože *O státě českém* vlastně pojednává o minulé státní formě, jež je v době sepsání již zaniklá a nahrazená Obnoveným zřízením zemským. Snad i změnou názvu pro druhé vydání se snažil Stránský dokázat evropské veřejnosti, že současná forma zřízení Království českého a zemí Koruny české nemá již s onou starobylou ústavou Čechů pranic společného, protože nová státní forma je ovládána „Nečechy“.¹³²

Otázka svobodné volby Čechů je ve zmíněné kapitole Stránským kladena do kontrastu s habsburskou argumentací o dědičné državě. Právo volby českého panovníka předáky politické reprezentace, jež se jako zvyk skutečně udržovalo odedávna, představuje v jeho pojetí nepsaný posvátný zákon, který drží pohromadě celé společenství Čechů a je nezpochybnitelné, obnovuje se v něm společenská

---

¹²⁹ P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 109–111.

¹³⁰ E. MAUR, *Pojetí národa a národních dějin v díle M. Pavla Stránského O státě českém*, s. 50.

¹³¹ Druhé vydání, kde je nacionální prvek zvýrazněn, ostatně vychází v době, kdy se schyluje k jednání o Vestfálském míru. Stránský nebyl jediný emigrant, který se svým dílem snažil ovlivnit výsledek vyjednávání.

¹³² J. KOLÁR, *Paradoxy spisu Pavla Stránského o českém státu*, s. 335. Slovo „Nečech“ užívá i jako charakteristiku některých českých biskupů konkrétně u Hyzy, Meinharta, Fridricha a Valentína (P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 189).

smlouva. Dokonce, pokořil-li se některý z českých panovníků císaři,¹³³ šlo o osobní pokoření a nijak se tím nezavázalo císaři společenství Čechů. Obdobně jako Kosmas o pět století před ním,¹³⁴ i Stránský v těchto úvahách neví, jak přijmout královskou korunu, udělenou českému panovníkovi výnosem císaře a zdůrazňuje, že i Fridrich II., jenž vydal Přemyslu Otakarovi Zlatou bulu sicilskou, rozuměl, že důstojnost královská „musí budoucně být udělována volbou obyvatel království, nikoli darem císařským.“¹³⁵ Zlákat se nenechá „cukrátky protivníků“ ani při jejich tvrzení, že České království má nejpřednější postavení mezi lény Římské říše. Dokládá, že český panovník má ve své zemi takové pravomoci, jako císař v Říši, jeho práva jsou větší než řady jiných panovníků a má tak velkou svobodu. Všemi zmíněnými argumenty tak vyvrací jakékoliv vazalství německým císařům. Investitura od císaře byla v podstatě nadbytečnost, o jejím faktickém udělení rozhoduje národ. Svoboda národa je tak nezcizitelná a jakkoliv čeští panovníci měli všichni příbuzenské vztahy a mohli pomýšlet na dědičný nárok,¹³⁶ každého z nich musel potvrdit sněm předáků, v době Stránského stavů. Stavovská obec přihlíží zásadně „k dobrému zvuku zdatnosti a zásluh jednotlivcových, nikoli k právům krve.“¹³⁷

Ve své snaze popřít všechna pojítka mezi Němci a českým státem dokonce vyňal oproti většině starých historiků Čechy z historické země Germanie a vsadil je do Sarmatie, kde se opírá o starořímského Tacita. Od Sarmatů také odvozuje původ Slovanů.

Vymezení národa je tedy u Stránského definováno etnicky, jazykově, územně a politicky-právně. Obě jeho zmíněná díla se vyznačují silně protiněmeckou notou, jež patrně vycházela i z osobního prožitku autora, měšťana v Litoměřicích. Ačkoliv je velice těžké stanovit jazykovou mapu, když se jako o národu většinou hovořilo pouze o politických špičkách společnosti, Litoměřice zcela jistě na hranici německého a českého živlu ležely a střetávání dvou jazyků zde bylo dost hojné. Město Litoměřice se navíc již za prvního stavovského odboje vůči Ferdinandovi I.

---

¹³³ Jen vzácně hovoří o římském císaři, mnohem častěji jde o císaře „německého“, a to už od doby Karla Velikého; viz E. MAUR, *Pojetí národa a národních dějin v díle M. Pavla Stránského O státě českém*, s. 47.

¹³⁴ Srv. M. WIHODA, *První česká království*, Praha 2015.

¹³⁵ P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 96–7; srv. V. HÁJEK, *Kronika česká*, s. 534

¹³⁶ S výjimkou Jiřího z Poděbrad.

¹³⁷ P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 138.

přidalo na protihabsburskou stranu a bylo silně protikatolické,¹³⁸ což v době po Majestátu lákalo řadu nekatolíků z německých zemí. Jeho projevy xenofobie vůči Němcům se tak jistě z hlediska českého vlasteneckého učence formovaly i v jeho domáckém prostředí.

I přes řadu moderních rysů se však nedokázal zcela vymanit ze zemsky orientované představy národa, jak bude ještě ukázáno na příkladu Moravy.

3.2 Pavel Skála ze Zhoře

Hovořili-li jsme o výrazných projevech odporu k Němcům a razantním vymezení českého národa u Pavla Stránského, u jeho jmenovce, též příslušníka měšťského stavu Pavla Skály ze Zhoře takový osten příliš nenacházíme. Skála, žatecký měšťan z pražské erbovní rodiny Skálů ze Zhoře původem z jižních Čech, jevil dle všeho po celý život velký zájem o veřejné dění a zastával striktně pozice luteránského evangelictví, v němž se utvrdil při studiu ve Wittenbergu. Pro jeho rodinu byl Rudolfův Majestát vrcholnou autoritou, jakýmsi zákonem zákonů a jeho otec Adam si považoval za čest, že to on jej zapisoval do Zemských desk.¹³⁹ O jakékoliv větší politické aktivitě za jeho života nemáme však doklady, zdá se, že byl spíše pasivním pozorovatelem dění. Po bitvě na Bílé hoře, v exilu v německém Freibergu, začal tvořit své dílo *Historie církevní*, jež svým rozsahem mělo pokrýt dějiny křesťanstva od počátků do současnosti. Pojal je jako boj pravé, reformované církve s Antikristem, reprezentovaným papežstvím. Pojítkem dějin od doby Lutherova vystoupení a pádu Antikrista po rok 1639, kdy dílo končí, jsou mu právě české dějiny. Z tohoto monumentálního díla má největší cenu popis „Války české“, mapující především dobu povstání evangelických stavů až po Bílou horu, z něhož jsem čerpal i já.

Národ u Skály netvoří tak zásadní hodnotu, s níž je konfrontováno vše ostatní, jak tomu je u Stránského. Nenalezneme u něj žádnou definici jeho národa, protože národ stojí jako jakási neměnná hodnota v pozadí, v popředí zájmu je spíše

---

¹³⁸ F. MAREK, *Pavel Stránský*, s. 18. V Litoměřicích mělo ve Stránského době převahu české obyvatelstvo a postup německých luteránů zde byl pomalý. Roku 1619 získali pro své bohoslužby kostel, nesměli se však nazývat v rámci jazykového zákona z r. 1615 obcí německou, ale „měšťany, německého jazyka požívajícími“. Srv. J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské, (Dokončení)*, ČČH 28/1922.

¹³⁹ P. SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká: od defenestrace k Bílé hoře*, předmluva ed. J. Janáčka, s. 5.

stavovský a náboženský konflikt. K odkazu českého stavovského povstání se otevřeně hlásí, jako vzdělaný žatecký¹⁴⁰ měšťan patřil k tenké vrstvě měšťanských elit, patriciátu, jež svými stanovisky měla blíže k šlechtě.¹⁴¹ Tato specifická stavovská příslušnost nám může sloužit jako stopa po jeho světonázoru a můžeme tak lépe rozumět i jeho chápání pojmu národ.

Stránským tolik akcentovaný důraz na jazyk se u Skály prakticky nevyskytuje. Uvádí sice poměrně přesně ohledně konkrétních listin, zpěvů či řečí, v jakém jazyce byly provedeny, jakýkoliv jazykově-obranný zájem však u něj hledáme jen těžko. Sám jazyk jeho díla obsahuje řadu z němčiny přejatých novotvarů, jimž se nijak zásadně nevyhýbal.¹⁴² Libuje-li si, že v osobě Fridricha Falckého přichází mladý a bystrý král, který se „bude moci i jazyku našemu českému naučiti,“¹⁴³ jde o poměrně vzácnou známku Skálova vztahu k češtině. Je možné, že i tento požadavek však vycházel ze zvyklosti minulých dob, že český král hovoří česky, stejně jako zemské úřady. Skálův poměr k jazyku tak je patrně v rámci zemské patriotické tradice. Jazyk je tradicí spjat se svou zemí, čímž se odpoutává od samotného národa a stává se spíše atributem země, stejně jako sám „zemský národ“.

Snažím se tím naznačit, že Skálův případný nacionalismus v *Historii církevní* má mnohem blíže ke klasickému zemskému patriotismu, než je tomu u autora *Českého státu a Okřiku*. Aktéry dění častěji dává do vztahu k „vlasti naší milé“, ať už negativně či pozitivně, zatímco „národ“ bývá uveden spíše jako jedna z charakterizujících kategorií vlasti.

Nechci však tvrdit, že s pojmem národ vůbec neoperuje, naopak. K roku 1617 uvádí obsírnou zmínku „o starobylém způsobu a formě Království Českého.“¹⁴⁴ Na rozdíl od Stránského české země a Čechy především považuje za součást Svaté říše římské, doslova hovoří o „oudu svaté říše předním a vzácným,“¹⁴⁵ hned však dodává, o jak volný svazek jde. Země je osvobozena od břemen a funguje dle

---

¹⁴⁰ Žatec si i v době německé kolonizace též udržel českou většinu, na rozdíl od okolního kraje, viz J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské, (Dokončení)*, s. 60.

¹⁴¹ P. SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká: od defenestrace k Bílé hoře*, předmluva ed. s. 8.

¹⁴² Tamtéž, předmluva ed., s. 15.

¹⁴³ Tamtéž, s. 196.

¹⁴⁴ P. SKÁLA ZE ZHOŘE, O. HABERVEŠL Z HABERNFELDU, *Historie o válce české 1618-1620: výbor z historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře*, POLÍŠENSKÝ, s. 72.

¹⁴⁵ Tamtéž.

vlastního zřízení. Nezávislost českého krále dokazuje i tím, že je jako kurfiřt uvolněn z povinnosti účasti na sněmech.¹⁴⁶

Národ, který i u něj splývá se stavovskou reprezentací, pak má ono právo volby a potvrzení panovníka, kterého v případě odúmrti vybírá z jiných zemí, případně volí jednoho z pozůstalých synů krále předchozího. Stavy představují doslova „obec národu českého.“¹⁴⁷ Ze Skálova jasně stavovského pohledu je tato obec na králi značně nezávislá a stavy mají svá privilegia, soudy a zřízení, do nichž ani král nemůže zasahovat.

Skála je prvním, kdo klade Válku českou do vztahu s prvním stavovským odbojem roku 1547, jemuž říká „první snížení národu českého,“ stejně tak hledá počátek druhého povstání již ve volbě Ferdinanda II. českým králem roku 1617. V tom, že byl Ferdinand jako Matyášův nástupce prostě přijat, a ne svobodně vybrán, se pro Skálu otevírá cesta k omezování svobod a práv stavů,¹⁴⁸ jež vedla k povstání a nakonec i na Bílou horu a Staroměstské popraviště. Samozřejmě je však toto uvedení souvislosti i účelové, protože tím odvádí pozornost od defenestrace jako násilného činu.

Národ pro něj také netvoří pouze stavy jeho vyznání, ale naopak, rozlišuje stavy „podjednou“ a „podobojí“, jež dohromady tvoří český národ. Právě po jednotě stavovské obce touží a v nejednotě a sporech uvnitř národa vidí největší slabinu země proti nepřátelům. Věřící, že národ „tím svazkem vlastenské důvěrnosti“¹⁴⁹ spojený by měl jistě větší šanci se ubránit jejich úkladům.

Ačkoliv oproti Stránskému nejvíce nijak křiklavou nenávisť, i on se občas xenofobním způsobem projevuje a příliv „cizozemců“, kteří přicházejí do Čech s podporou katolické strany, která sama příliš pozdě vidí, že to bylo proti obecnému dobrému vlasti, hodnotí negativně.

---

¹⁴⁶ Tak tomu bylo od roku 1495, kdy byl český kurfiřtský hlas prohlášen za neúčinný (ruhig), protože české země touto dobou stály mimo zájem císařského dvora (šlo o vládu císaře Maxmiliána I. Habsburského) a nebyly nadále považovány za součást Svaté říše, již se oprávněně začalo podle převažujícího národnostního složení říkat *Svatá říše římská národa německého*. Vazba českých zemí k Říši byla v této době vnímána spíše jako historická okolnost a protože i Zlatá bula Karla IV. garantovala Koruně české právo na volbu vlastního panovníka, říšským lénem zůstal pouze úřad říšského číšníka. Kurfiřtský hlas byl českému králi obnoven pod vládou Habsburků tzv. readmisí na počátku 18. století; srv. P. VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII. (1526–1618)*, s. 18 a s. 82.

¹⁴⁷ P. SKÁLA ZE ZHOŘE, O. Haberveš z Habernfeldu, *Historie o válce české 1618-1620: výbor z historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře*, s. 73.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 71.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 75.

Hovoří-li o lidech ve vztahu k vlasti, kladně hodnotí ty, jež nazývá spojeními jako „upřímný patriota“ či „věrný vlasti syn“, oproti tomu „zpronevěřilí synové vlasti“ a „neupřímní patrioti“ jsou zpravidla domácí stavové spolupracující s císařem a obecně ti, kteří se proti vlasti provinili. Ani u něj však nenalezneme přímý a otevřený odsudek Habsburků. Autorita královského titulu je pro všechny naše autory natolik veliká, že i sebehorší panovník maximálně dělá chyby pod vlivem špatných rádčů.

Hovoří-li o ostatních národech, používá většinou územně-politickou definici. Najdeme u něj tak „Slezáky“, Moravany nebo „Španiele“. Je otázka, nakolik bylo i označení „Němci“ teritoriální a politické, nebo spíše jazykové. Ještě jednou zdůrazněme, že u něj důraz na národní jazyk nenalézáme prakticky vůbec. Může však jít i o účelovou snahu. Při líčení červnového sněmu vzbouřených stavů krátce po defenestraci píše o úvodní modlitbě a zpěvech, jež byly zpívány napřed v češtině, hned poté ale i v němčině. To by dokládalo velikou toleranci mezi oběma jazykovými skupinami vzbouřené šlechty. I kvůli silné dobové protiněmecké iniciativě, jakou představuje třeba *Okřik*, se to zdá minimálně podivné. Patrně nešlo o toleranci z přesvědčení, Janáček ve své edici jeho kroniky uvádí, že šlo patrně spíše o jakýsi sňatek z rozumu, nutnou toleranci z politických důvodů.¹⁵⁰ Již zmíněný Thurn nebo Colona z Felsu totiž používali jako mateřský jazyk němčinu. Ani na jiných místech, kde o účelovosti těžko může být řeč, však Skála jazykové rozdíly příliš neřeší. Jakkoliv tedy otázku jazyků řešili sami stavové, u našeho autora nenacházíme výraznějších odsudků a nemáme důkazy o jazykové zaujatosti.

Jakkoliv se Pavel Skála vztahuje se svým národem spíše k vlasti, nebrání mu to hovořit o určitých stereotypech, nebrání se idealizaci minulosti, kde vzpomíná činů velkých předků a „slavného národa českého“, jako evangelíkovi je mu blízká husitská tradice, jež ostatně hraje významnou úlohu v celé *Historii církevní*. Český národ, snad pro jeho domnělou pravověrnost, považuje za „milovníky pravdy“ a „věrné ctitele Pána Boha.“¹⁵¹

Neklade-li důraz na jazykovou stránku, ještě o poznání méně zde nalézáme stopy po sdílené etnicitě národa. Je důležité si ještě jednou připomenout, že národ se u něj překrývá se stavovskou obcí. O prostém lidu, poddaných, se zmiňuje jen vzácně a nevěnuje jim příliš pozornosti. Zmiňuje, že stavy rozdělené vírou jsou spojeny

---

¹⁵⁰ P. SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká: od defenestrace k Bílé hoře*, pozn. ed. III/2, s. 385.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 60.

především příbuzenskými vazbami. Může jít samozřejmě čistě o rodovou příbuznost vysoké aristokracie, i ta však může ze předpokladu, že stavovská obec fakticky tvoří národ, a v dramatické době českého povstání to byla především šlechta, jež držela iniciativu, dokládat určitou představu příbuznosti.

K bitvě na Bílé hoře, s níž „uvalila se na týž národ a vlast naši bída, pád a potlačení dokonalé, z něhož až dosavad Čechové nijak vyběřsti nemohli,“¹⁵² neuvádí vlastní popis, ale uvádí pro nestrannost několik různých svědectví. Jakkoliv je v hodnocení povstání střízlivý a občas i kritický, přesto je přesvědčeným straníkem, který věří, že na straně povstalých stavů je pravda. Strach a hrůza, jež ho jímají z porážky stavů od císaře, který hrozí „slavný národ český ze všech svobod, řádu a práva vyvésti a naposledy i dokonce zahubiti,“¹⁵³ se stává zásadním momentem, v němž nejčastěji zmiňuje národní soudržnost. Snad právě tyto obavy v něm vzbuzovaly potřebu připomínat a apelovat na starobylé souručenství, jež však přesto existuje i v jeho pojetí především v rámci vlasti. O tu jeví strach největší a s největší péčí a starostí se zajímá o její blaho.

3.3 Ondřej Habervešl z Habernfeldu

Třetí zástupce městského stavu, pražský novoměstský lékař Ondřej Habervešl z Habernfeldu, vnáší do našeho diskurzu další specifika. Jako oba již zmínění autoři, i on studoval na pražské univerzitě. Pocházel z erbovní měšťanské rodiny, byl současníkem Skálovým a věrným služebníkem Zimního krále Fridricha Falckého, k němuž se v exilu v Haagu brzy připojil.¹⁵⁴ Byl zde literárně činný, z té doby pochází jeho politický traktát *Jeruzalém znova dobytý*. Po ztroskotání nizozemské protihabsburské koalice se naděje exulantů přesunuly ke Švédům. Jeho tvorba měla veskrze burcuující charakter, snažil se ospravedlnit v Evropě české povstání a přispět k příklonu nových spojenců proti Habsburkům.

---

¹⁵² Tamtéž, s. 306. Dozvídáme se zde i značně bizarní historky, třeba ve zprávě o bitvě, kterou si Skála zapsal podle slov Lukáše Karbana z Olšan, někdejšího novoměstského radního a dalšího freiberského exulanta. Ten vyprávěl, co se po bitvě dělo „k té vší bídě a na nejvyšší zlehčení národu našeho českého“. Nějaký „Francúz“ měl podle něj nahý, jen v plášti a uherské čepici jezdit v průvodu muzikantů po Praze a nestoudně se protahovat. Při tomto svém „obřadu“ vykřikoval posměšky na českého krále, královnu, „tak i na celý náš národ český, v čemž nebyl od žádného pokárán.“ Tamtéž, s. 333.

¹⁵³ Tamtéž, s. 64.

¹⁵⁴ O. HABERVEŠL Z HABERNFELDU, *Vypravování o vojně české od r. 1617*.

Při mírových jednáních v Münsteru a Osnabrücku byl švédskou stranou roku 1645 vznešen požadavek na obnovení plné samostatnosti českého státu, což však ani mezi protestantskými spojenci neprošlo. V reakci na tento nepříznivý vývoj napsal latinsky *Odpověď na vylučování, která proti Čechům namítána jsou od J. M. Cís. Ferdinanda III.*¹⁵⁵ Tento pamětní list, jež věnoval Axelu Oxenstiernovi, byl však rovněž určen ke čtení širší veřejnosti. Obhazuje v něm právo Čechů na svobodnou volbu, náboženské a stavovské svobody. S ním pak vnitřně souvisí jeho latinsky psané dílo *Bellum Bohemicum*, Válka česká, jež popisuje průběh českého povstání a uvádí argumentaci proti požadavkům vítězné strany. Šlo o první vydaný popis války české, v uvedené kontextu však vysvětluje, že navzdory autorovým proklamacím jde o dílo spíše politické než historické. Jde o nejostřejší kritiku Habsburků v české soudobé literatuře.¹⁵⁶

Pokud bychom v *Bellum Bohemicum* hledali jazykovou stránku národa, jež u Stránského byla dominantní a u Skály se alespoň tu a tam zmínila, u Habernfelda bychom ji hledali marně. V celém díle nenajdeme ani stopu po obraně českého jazyka, ani stín strachu o češtinu ohroženou a kaženou němčinou. Jeho dílo je samozřejmě psané latinsky, protože se mělo obracet na evropskou veřejnost, nikoliv českou. Ani to nám neposkytuje žádné důkazy o významu češtiny pro něj. O roli jazyka v jeho pojetí národa tak můžeme pouze spekulovat. Jakkoliv pravděpodobně mohl vnímat češtinu jako běžný komunikační prostředek ve své domovině¹⁵⁷ a mohl se xenofobně vymezovat v primitivní rovině proti Němcům,¹⁵⁸ všechna tato tvrzení z jeho díla vyplývají *ex silentio* a na základě obecných zjištění o národním vnímání v dané době, netroufám si s nimi proto operovat jako s hodnověrnými.

Zatímco jazykovou stránku u něj nenalzáme, mocensko-právní rysy národa vystupují měrou vrchovatou. Jeho spisy kladou důraz na dějinnou argumentaci a obhajobu oprávněnosti povstání a obrany starých práv Čechů. Národem je u něj opět především politický národ,¹⁵⁹ proto svoboda Čechů je většinou stavovská

---

¹⁵⁵ „Ad exceptiones contra Bohemos responsum“.

¹⁵⁶ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Vestfálský mír a česká otázka*, Praha 1968, s. 126. Šindelář uvádí, že proto také bylo dílo Habernfeldovo jedním z nejpronásledovanějších spisů doby pobělohorské, i kvůli časté kritice jezuitského řádu.

¹⁵⁷ A. MÍKA, *Národnostní problémy Čechů v 16. století*. Takové minimální postavení češtiny je zcela samozřejmé u všech našich autorů.

¹⁵⁸ Xenofobní vymezování národa, uvědomované skrze jazykovou odlišnost, bylo přítomno vždy a jsou o něm doklady z ostatních dějinných období. Srv. např. J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*.

¹⁵⁹ Podle výše uvedené Petráňovy definice.

svoboda, nejvýrazněji reprezentovaná právem volit českého krále. Shromáždění stavů na sněmu, kde byl zvolen králem Fridrich Falcký, označuje přímo za shromáždění „obyvatel Království Českého“.

S tím souvisí u všech autorů ve větší či menší míře přirozený teritoriální rys národa. Národ je spjat se svou zemí, s vlastí, o jejíž blaho pečují stavové a vztahem k vlasti je poměřován každý aktér dějin. Vinu tak stihl spravedlivý trest, když byli místodržitelé na Hradě defenestrováni, protože, jak vyčítají v Habernfeldově podání stavové při výměně názorů v české kanceláři: „Spikli jste se proti vlasti; (...) Vašinci ukládají o svobodu nejen církevního, ale i politického zřízení...“¹⁶⁰ I po porážce povstání na Bílé hoře věří, že stále v zemi byla vůle nevzdávat se, již přisuzuje několika „vlastencům, jimž pro vlast nebylo nic drahé“.¹⁶¹

Ani protiněmeckého patosu či xenofobního vymezení u něj prokazatelně příliš nenalézáme, samozřejmě i kvůli malému rozsahu díla a jeho smyslu, který ležel v rovině politicko-náboženské. Hovoří-li o Čechách, má na mysli české vojsko nebo české stavy jako politickou jednotku, náležející k Čechům. Protiněmeckou zášť můžeme snad cítit jen v poznámce o „Sasovi“, jímž je myšlen saský kurfiřt Jan Jiří Saský, který měl k Čechům chovat nenávist, protože ač si koupil hlasy stavů, přesto nebyl zvolen českým králem.¹⁶² Krom tohoto vymezení, motivovaného možná spíše náboženskou stránkou Habernfeldova světónázoru, však odpor proti německé národnosti nenacházíme, jeho dílo má spíše protihabsburský a protijezuitský podtext, k němuž se ještě později dostanu.

Přirozená je i pro něj idealizace minulosti a melancholický pohled do historie na „bohatýrskou udatnost“ předků, slavných českých reků. O to větší zklamání v něm budí současnost, kdy místo těchto ctností „se tlačí neřesti jako přetvářka, prospěchářství a hádky“.¹⁶³ Sklouzává tak často k autostereotypům o českém národě, kde nejčastěji uvádí ono „bohatýrství“, udatnost, chrabrost a bojovnost, nad jejímž vymizením těžce povzdychává. Tato víra ve sdílenou historii „Čechů“, jejich biologicky dané vlastnosti národa a ideál, jaký by měl onen Habernfeldův Čech být, dokládá přesvědčení o určité etnicitě českého národa, třebaže je zřejmě spíše podvědomá.

---

¹⁶⁰ P. SKÁLA ZE ZHOŘE, O. HABERVEŠL Z HABERNFELDU, *Historie o válce české 1618-1620: výbor z historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře*, s. 49.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 60.

¹⁶² Tamtéž, s. 55.

¹⁶³ Tamtéž, s. 43.

Ve snaze poskytnout argumenty proti habsburské straně se musel vybavit bohatou právní argumentací. Na důkaz, že čeští králové byli vždy voleni a Ferdinand II. tedy jednal neoprávněně proti Českému království, uvádí přepisy královských listin a mandátů od Zlaté buly sicilské až po výnosy samotného Ferdinanda II., který měl alespoň čtyřikrát, stejně jako jeho předci, přísahat, že pováldne „na obranu svobody Čechů.“¹⁶⁴

V *Ad exceptiones*, jež bylo podle samého autora napsáno kvapně, vyvrací čtyři námitky, jimiž měli při jednání se Švédy argumentovat císařští diplomaté. Ve své argumentaci plně dokazuje nezávislé postavení stavů, bez jejichž volby nemá panovník vůči zemi žádné právo. Osočení, že stavové jsou rebelové a povstalci, odmítá s tím, že Čechové se chopili zbraní na obranu svobody, již jim Habsburkové oklešťovali a pod vlivem jezuitů, pro Ondřeje Habrvešla původců všeho zla, je o ně chtěli nadobro připravit. Jejich spor tak byl zasloužená obrana proti tyranu, který měl být sesazen, protože toto právo stavové mají, a právě o ně je se svobodou národa chtěl připravit. Jak sám píše: „Že tedy národ český jest a byl národem svobodným, a že králové jeho se nerodí, nýbrž volí, všem vůbec známo jest.“¹⁶⁵

V rozhorlení Habernfeld uvádí řadu fabulací, dojmů a historek, jež měly podtrhnout negativní rysy strany císařské, nebojí se ale kritizovat i váhavý a nejednotný postup českých stavů a tvrdou kritikou častuje například Kristiána z Anhaltu nebo Matyáše z Thurnu. Porážku na bělohorském bojišti a úprk krále Fridricha Strahovskou branou, jemuž byl sám přítomen, komentuje známým příměrem: „bojovníci naši lvové byli, vůdcové jeleni, správcové holubice“.¹⁶⁶

Můžeme tedy u Habernfelda mluvit o jeho územně-politickém patriotismu, opřeném o práva českých stavů, spolu s podvědomě přijímaným vědomím společného původu, historie, a tedy asi i sdílené etnicity. Objevují se u něj stereotypy a idealizace minulosti, nenacházíme však aspekt jazykový, ani Stránského xenofobie se v jeho dílech výrazně neprojevuje.

---

¹⁶⁴ O. HABERVEŠL Z HABERNFELDU, *Vypravování o vojně české od r. 1617*, s. 117. Odtud jsem si dovolil vyjmout slova do názvu této práce.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 130.

¹⁶⁶ Tamtéž, úvod, s. 4.

3.4 Mikuláš Dačický z Heslova

Mnoho jí naopak nalézáme v *Pamětech* Mikuláše Dačického z Heslova. Tento erbovní měšťan, jehož život i dílo je spjato neodmyslitelně s Kutnou Horou, patří do starší generace než Stránský, Skála či Habernfeld. Vzdělání nenabyl na univerzitě, ale v klášteře v Kladrubech,¹⁶⁷ kde zřejmě pod vlivem zdejšího opata Josefa Wrona si přivlastnil ideály náboženské tolerance. Byl vychován v patriotické tradici, veden byl k úctě k národním tradicím a historii. Po době nezřízeného mládí, díky němuž proslul v tradici jako „renesanční bouřlivák“¹⁶⁸ a během nějž došlo i k incidentu, při němž zabil Felixe Novohradského z Kolovrat, jehož stín mu způsoboval na dlouho potíže a dostal se opakovaně do vězení, uchýlil se ve zralém věku k psaní díla, jež známe jako jeho *Paměti*.

Na tomto díle se podílelo ve skutečnosti alespoň šest osob ze čtyř generací, první začal tuto kroniku psát Mikulášův praděd Bartoš z Práchňan, po vymření Práchňanských po meči se pera ujal Mikulášův otec, Ondřej Křivoláček, do rodu Práchňanských přiženěný, po něm pak se zapojil i jeho syn, jako poslední z autorů. Jeho kritické glosy, přehled o politickém dění, smysl pro čtivé vyprávění a moralistické vhledy učinily z kroniky Práchňanských a Dačických výjimečné dílo. Byl zároveň ale věrný odkazu svých předků a psal kroniku i nadále s Kutnou Horou ve středu zájmu.

Z Dačického řádek vysvítá jeho upřímné vlastenectví, nejsou mu však cizí i silné projevy xenofobie, dobového antisemitismu, ale především odporu vůči Němcům. Vycházel zde jistě z osobní zkušenosti, s níž se musel potýkat dnes a denně. Kutná Hora byla od 16. století jedním z hlavních cílů migrace horníků z německých zemí. Minulost prokázala, že Češi neovládali hornictví zdaleka tak dobře jako Němci, proto jejich inovace a znalosti byly nutně v zájmu ekonomického rozvoje města. Zájem panovníků byl tak veliký, že dokonce úředně chránili jazyk německých horníků, knihy horní se měly na příkaz Ferdinanda I. psát v němčině. Úřady horní

---

¹⁶⁷ Ač sám byl luterán.

¹⁶⁸ Vzpomeňme zde kupříkladu filmu Otakara Vávry *Cech panen kutnohorských* z roku 1938. Historická komedie natáčená v době ohrožení Československa měla povzbudit české vlastenectví a protiněmeckými postoji se jen hemží. Zdá se, že Dačického dílo tak svým vlastenectvím ovlivňovalo českou společnost i přes propast staletí.

zastávali většinou Němci, Češi tam pronikali jen vzácně.¹⁶⁹ Zdá se, že v Kutné Hoře byl nacionální spor velmi vyhocený a Dačického toto prostředí jistě ovlivnilo.

Jeho odpor vůči Němcům je doložen na řadě míst jeho díla. Rozmach německého živlu v Čechách a zejména v Kutné Hoře sleduje s nelibostí, při líčení různých zločinů jako by účelově uváděl, že zločincem byl Němec, u jiných takto konkrétní nebyl. Mohlo to ale souviset s jeho přesvědčením, že Češi jsou přirozené obyvatelstvo a jejich národnost tak nepotřebuje konkrétní zmínku. Na Němce vysloveně hledí jako na parazity, kteří tyjí z české práce a pouze kořistí bohatství země, jež patří Čechům. Jejich nežádoucí vliv dokazuje i třeba při popisu vpádu Pasovských do Prahy. „V tom s některými tu v Praze osazenými cizozemci, sobě příznivými, měli srozumění. (...) ...ti osazení na Malé Straně cizozemci, českému národu nepřizniví a škodliví, na ně z domů (...) ohnivými nástroji a kamením metali, házeli i stříleli...“¹⁷⁰ Výtkám neuniknou ani říšští Němci, i o jejich císařích uvádí, že daná osoba byla „Germanus“¹⁷¹. Když v Říši vypukla drahota a Čechy do ní vyvážely obilí, uštěpačně poznamenává, že „Česká země může pravdivě nazvána býti spižírnu Germanie.“¹⁷² Kutnou Horu přirovnává k nákladné kuchyni, kde kuchaři – Němci přišli za živobytím – vaří pro svého pána, ale nakonec vše „sežerou“ sami a pánovi nic nedají.¹⁷³ Jsou to rovněž cizinci, kdo českou dobrou stříbrnou minci u sebe předělávají na svou lehkou a vydělávají tím „na škodu země české“.¹⁷⁴ Tento pohled se s prohlubujícím stářím u autora ještě posiluje.

I rozmachu německé řeči v kostelích si všímá, zmiňuje jak založení německého kostela sv. Salvátora na Starém městě, tak i kázání v evangelickém kostele na kutnohorském předměstí, jež probíhalo „germánskou řečí“. Ke spojení polského krále Zikmunda, jenž byl přes manželku spřízněn s Habsburky, uvádí své

---

¹⁶⁹ J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, s. 56–59. O „přeplněnosti“ Kutné Hory Němci píše Klik, že zatímco část měšťanů jim byla nakloněna, druhá skupina sdílela Dačického pohled a v Němcích viděla jen vysáveče českého lidu. Je zmíněno i kázání v kostele sv. Barbory, při němž farář kázal, že „Němečkové někteří všiví a otrhaní nemajíce nikdy nic, nyní v tykytách chodí, domy stavějí, malují, někteří i stříbrem trousí a že jsou lotři.“ a byl za to pohnán k zodpovědnosti.

¹⁷⁰ M. DAČICKÝ Z HESLOVA, *Paměti*, s. 171.

¹⁷¹ Tuto dodatečnou charakterizaci pak dodává u všech osob německé národnosti.

¹⁷² Tamtéž, s. 182.

¹⁷³ Tamtéž s. 252.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 157.

rozpaky nad tímto krokem, neboť „Poláci od přirození národ německý nenávidějí“.¹⁷⁵

Přijetí jazykové zákona roku 1615 si všímá, na rozdíl od Stránského je ale k němu skeptický. Zákon podle něj přišel příliš pozdě. Zřejmě věří, že už není naděje na odstranění národnostního sváru, když sám český národ je rozdělený i jinými hranicemi, hranicemi náboženskými.

Podobně jako Němce pranýřuje i Čechy, kteří se příliš přichýlili k německé kultuře a pomáhají Němcům se v Čechách usazovat. Kritizuje také mladíky, „rozené Čechy“, že se nechávají nalákat do ciziny, „nic na pád a záhubu vlasti své nedbajíce“, zatímco českou vlast obsazují cizozemci.¹⁷⁶

Dačický poskytuje i pozitivní vymezení národa. Pochvalně hovoří při úmrtí Veleslavínově o jeho tištěných knihách, jež vydával českým jazykem.¹⁷⁷ Má úctu k české historii a Husa s Jeronýmem považuje za „mučedlníky české“.¹⁷⁸ Stejně tak je předmětem jeho pýchy, když chválí, že z korun nesených při pohřbu krále a císaře Maxmiliána byla Svatováclavská koruna krásou přednější koruně říšské i uherské.

I Dačický vnímá státní a politický aspekt národa, ostatně hovoří-li o národu a nejde o osobní prožitky s xenofobním podtextem, v nichž nabývá národ německý u něj neobvyklé šíře,¹⁷⁹ celkem striktně jde vždy o tolikrát zmiňovaný národ politický. Stavovské povstání však hodnotí spíše odtažitě a nijak hluboce s ním nesouzní. Volbu Fridricha Falckého zdůvodňuje tím, že Ferdinand nedodrží příslibenou náboženskou toleranci a „království České a stavy téhož království sobě domu rakouskému v dědičnou poddanost proti jich právům a svobodám uvést i podmaniti i jiné svobody jich zrušiti chtěl, zemi českou že tyransky hubiti a plundrovati nařizuje a dopouští etc.“¹⁸⁰ Svobody stavů, související se státním hlediskem, i on zmiňuje jako svobodu národa.

---

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 195. Tímto vymezením Vlastně Dačický naznačuje, že i Habsburkové jsou pro něj Němci, jakkoliv si proti nim nedovoluje hlubší výpady. Protože o nich on i jiní autoři hovoří jako o „domu rakouském“, i Rakušané jsou pro něj zřejmě, navzdory územně-politickému principu, Němci, v čemž hraje zřejmě větší roli jazyková a etnická identita než příslušnost ke státu.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 207. Vybaví se zde podobnost se Stránským a jeho kritika vůči „němčení se s Němci“.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 228.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 131. V záznamu u roku 1584 píše, že Petr Kodicillus, astronom, sklídl kritiku evangelíků, že ze svého kalendáře vypustil dny úmrtí zmíněných mučedníků. Dodává k tomu vysměvačný verš, totiž: „Stal se Čechům posměšný kus, vyletěla jim z Prahy hus, prodal ji mistr Kodicillus.“ Takovýchto vložek, žertovných, kritických i moralizujících, najdeme v *Pamětech* celou řadu.

¹⁷⁹ Při jazykovo-etnickém vymezení už totiž neoperuje s „politickým národem“.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 191.

Z tradice zemského patriotismu vyrůstala také představa o soužití národa na jednom území, podle nějž lze i zvenčí charakterizovat zemský národ. Ten se prolínal se stavovskou příslušností. Dačický tak rozlišuje Moravany, Uhry, Rakušany, Slezany, Poláky aj.

Etnická příslušnost a víra v společný původ členů národa se u něj objevuje například v básni *Ó Bohemia*, kde vzpomene Čechova příchodu do prázdné země. Jeho odpor k Němcům je však všudypřítomný, podobně jako Stránský se domnívá, že zlatý věk skončil s příchodem cizinců, závidějících Čechům jejich blahobyť a vzmáhající se zemi. Obavy o národ jsou u něj tak hluboké, že neváhá i latinským veršem napsat, že český národ došel možná na konec své existence.¹⁸¹ Jako potvrzení pak doslova uvádí k sňatku Česky a Němce: „Česky zpržňují a zavozují vlast svou.“¹⁸²

Ačkoliv nebyl zrovna nadšeným stoupencem stavovského povstání, katastrofa na Bílé hoře jej silně zasáhla. Ve stylu Ondřeje Habervešla vidí v porážce boží trest za nesvornost a ztrátu starých národních tradic a mravů. „Stala se jest tu hanba, lehkost, posměch Čechům a potracena starobylá chvála česká, následující pak zhouba a žalost převeliká!“¹⁸³ Hrůzy trestů českých stavů od Ferdinanda II. a plenění českých zemí vítězi Mikuláše Dačického v posledních letech života přiměly k občasnému vybočení z jeho jinak nábožensky tolerantního postoje. Poprava českých pánů na Staroměstském náměstí roku 1621 je pro něj „hrozný pád Království českého“ a oplakává zde ztracené svobody a práva. S povzdechnutím píše: „Takhle už nebozí páni Čechové, když jste se bránili (jako staří Čechové, předkové vaši, se bránili) neuměli, ký jste vojny nezačínali.“¹⁸⁴

Mikuláš Dačický tedy vidí národ jako územně, etnicky, jazykově a politicky vymezenou jednotku. Protiněmecká nálada u něj vychází z osobní zkušenosti a čerpá z obecně mezi lidmi rozšířené xenofobie. Je už v podstatě pravidlem, že i u něj nalezneme idealizaci minulosti a víru ve stereotypy.

---

¹⁸¹ Tamtéž, s. 180, překlad z edičních poznámek, s. 302. „Nec valet libertas plus a snad Čechům periodus“, tedy „Ani svoboda již více nic neznamená a snad Čechům končí jejich doba.“

¹⁸² Tamtéž, s. 258.

¹⁸³ Tamtéž, s. 198.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 201.

3.5 Jiří Kezelius Bydžovský

S Dačickým občas bývá srovnáván měšťan původem z Nového Bydžova, jenž se ale usadil v Mladé Boleslavi, Jiří Kezelius Bydžovský. Příslušník patriciátu, po prvních devět let války primas města a tradiční kališník, jenž musel roku 1627 odejít pro svou víru do německého exilu. Jeho dílem je *Kronika mladoboleslavská*, již tvořil před svým exilem a v jejímž sepisování pokračoval i po svém návratu až do své smrti roku 1655. Z jeho osobních reflexí, jež v kronice uvádí a pro něž připomíná glosujícího Dačického, vysvítají i u něj nacionální a patriotické prvky.

Konzervativní a mírumilovný Kezelius, původním jménem zřejmě Kožíšek, připomíná Dačického svým nacionalismem. Ačkoliv nejsou tak vypjaté, i u něj najdeme protiněmecké nálady, kritizuje i stejné nešvary jako jeho kutnohorský kolega nebo Pavel Stránský. I jemu vadí vlažnost, s jakou se pečuje o český jazyk a můžeme asi říci i samu státní bytnost.

Kezelius hodnotí taktéž negativně příliv Němců do českých zemí, konkrétně do jeho města, Mladé Boleslavi. Stejně tak je věrný obecnému názoru městského stavu,¹⁸⁵ že by němečtí přistěhovalci měli nadále pro zisk městského práva ovládat dobře češtinu, odstoupení od tohoto požadavku nepřijímá s nadšením. K tomu patří jeho komentář k nové vrchnosti Mladé Boleslavi. Syn Bohuslava Felixe Hasištejnského z Lobkovic, Bohuslav Jáchym z Lobkovic, byl již zcela vychován v německém duchu a po výměně chomutovského za mladoboleslavské panství byl podporovatelem německého živlu. Kezelius si na něj stěžuje, že „byl sice český pán, ale Němce příliš fedroval a za sebou loudil, ježto za předešlých vrchností pánův Krajířův žádného vzniku neměli, a žádný za měšťana přijat nebyl, kterýž by sobě městského práva českou řečí srozumitelně nevyjednával.“¹⁸⁶ Přirozené je pak nadšení, které ho přimělo zapsat celé znění jazykového zákona z roku 1615 v plném znění do svého díla.

Projevuje nelibost vůči Němcům, kteří česky neumí, opačnou nelibost pak zaznamenává ze strany německé na adresu nového mladoboleslavského primasa, který čelí od nepřátel obvinění, že neumí německy, „Němcův úhlavním nepřítelem

---

¹⁸⁵ Srv. J. KLÍK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*. Toto stanovisko samozřejmě neplatilo univerzálně, řada českých měst však tento požadavek uplatňovala, už v dobách, kdy byla migrace z Německa slabší, tj. na počátku 16. století, nechtějí Němce připustit jako sousedy třeba v Plzni či Litoměřicích.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 304.

jest“¹⁸⁷ a počíná si krutě záměrně proti osobám německého národa. Jazykovou nevraživost pak vnímá i u Čechů, kteří s ním sdíleli exil v saské Pirně, spolu s tím si stěžuje, že Němci zde Čechy trpěli, jen dokud z nich měli užitek, „Čechové již tam své poutrativše, nebyli Němcům tak vzácní.“¹⁸⁸ I on se tak dostává do prostoru předsudků a xenofobních projevů. Oproti Dačickému však jeho styl zůstává stále poměrně korektní, a ne tolik emočně zatížený.

Není asi třeba připomínat, že okolní národy často vymezuje čistě územně či územně-politicky, národ stavovský spolu se zemskou příslušností je zkrátka konvenční a přirozená generalizace. Proto hovoří-li o „Rakušanech“, je na místě asi jako synonymum spojení „páni Rakušané“ či „rakouští stavové“.

Kezelius také, opět podobně jako Dačický, hodnotí rozporuplně povstání českých stavů. Tento postoj se zdá zcela běžným u měšťanů, jejichž rivalita s panstvem se táhla již nejméně dvě staletí. Vysoká aristokracie ostatně měla hlavní slovo ve vojenských akcích a ve výkonu vlády. Kritikou vůči nejednotě stavů, jež oslabuje jejich vlastní pozice, nešetří. Už při přijetí Matyáše jako nástupce krále Rudolfa na český trůn se domnívá, že česká šlechta a stavové mohli donutit Matyáše k mnohem větším ústupkům v oblasti svobod a náboženství, protože ve vypjaté situaci by na ně Matyáš přistoupil.¹⁸⁹ Kritizuje pak i prosazování práv náboženství potvrzených Majestátem cestou prolévání krve. Nekompromisní je i k otázce bělohorské porážky. Vytýká velitelům laxnost a připomíná onu bizarní situaci, kdy u Prahy zuří bitva, zatímco král pořádá banket na Hradě. Hrozivý popis staroměstské exekuce pak uzavírá hodnocením, že šlo o „ohavné popravy“.

Jako patriot ctí husitské tradice, například zcela bez souvislosti u dne 6. července uvádí, že jde o „den památný mučedníkův českých“, jistě mu jsou ale tyto tradice bližší z důvodu jeho víry. Pokud mu vadí přílišné ustupování Němcům a nelíbí se mu ani bratření se s nimi, neopomene naopak vzpomenout památky dobrého patriota, což činí třeba při úmrtí Adama z Valdštejna. Sám se pak vyznává ze své vlastní lásky k zemi a je jasné, že se řadí mezi „vlast svou milovné lidi“.¹⁹⁰ O tom čtenáře přesvědčí i srdceryvný popis autorova loučení s vlastí při jeho vynuceném kvapném odchodu. Vědom si výše finančních nákladů města za posledních sedm a

---

¹⁸⁷ J. KEZELIUS BYDŽOVSKÝ, *Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího [Kezelia] Bydžovského sepsaná: vydáno na oslavu 600. výročí povýšení Mladé Boleslavě na město...*, s. 182.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 225.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 86.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 208.

půl roku, když se u Boleslavi usazovala různá vojska, jímá se ho hrůza, neboť ve svém pocitu vlastenecké sounáležitosti si představuje, jaké náklady muselo vynaložit kvůli porážce celé České království.

Do své vlasti a svého města se později vrátil a pokračoval i ve své kronice, kterou dovedl až k roku 1655, z něž pochází jeho závěť. Jako by to byla jeho jediná útěcha, až do konce kroniky nešetří ironií a sarkasmem.

3.6 Karel starší ze Žerotína

Oproti všem již zmíněným evangelickým autorům vybočuje značně osobnost Karla staršího ze Žerotína. Liší se stavovskou příslušností i zemí, s níž se cítil spjatý. Na rozdíl od našich měšťanů, patricijů a (s výjimkou Dačického) univerzitně vzdělaných osob, Karel ze Žerotína, zámožný šlechtic starobylého rodu, zcestovalý vzdělanec, ochránce Jednoty bratrské, po určitou dobu nejvyšší zemský představitel Moravského markrabství, byl přímým aktérem politického dění a jeho jméno tak nalezneme zmíněné v řadě děl výše psaných autorů. Nezanechal po sobě žádné ucelené literární dílo, skvělým zdrojem informací o jeho osobnosti, názorech a činech je jeho dochovaná rozsáhlá korespondence. Mezi jedním z jeho přátel, s nimiž si poměrně často dopisoval, byl Václav Budovec z Budova, jeden z popravených při staroměstské exekuci.

Karel ze Žerotína bývá často uváděn jako klasický představitel zemského patriotismu v raném novověku. Dědictví národního obrození však starší generace historiků vedlo často k interpretaci, dle níž byl představitelem modernějšího nacionalismu. Chápal ho tak například Albert Pražák, který jej ve své čítance *Národ se bránil* představuje jako další článek odvěké obrany českého národa a jazyka. Některé postřehy jistě lze zmínit i dnes, řadu věcí však pominul. Předně zcela opomíjí Žerotínovu moravskou příslušnost a Žerotínovo přivlastnění „náš“ vykládá jako „náš“ ve smyslu český, ať už ve významu historickém nebo současném. Jako důkaz péče o český jazyk pak představuje Žerotínovu výtku olomouckým měšťanům, aby mu na jeho dopisy v českém jazyce odpovídali česky. Bojí se, „aby týž jazyk náš přirozený, tak vzácný, starožitný a rozšířený, měl od cizího vytisknut býti.“ V dopisu z roku 1610 vyzývá olomoucké měšťany, aby odpovídali „pro Vás Moravany“ přirozeným jazykem. Podle Tilmana Bergera však Pražák přehlíží, že

Olomouc byla ve své době převážně německé město.¹⁹¹ Žerotín olomoucké Němce přesto v dopisu nevyřazuje z kruhu svého národa, jazyku zřejmě přikládá spíše tradiční význam, je u něj jedním z odznaků zemské příslušnosti. V Pražákem citovaném příspěvku je ostatně i od Žerotína uvedeno, že užívání tohoto jazyka by očekával od Olomouci jako hlavního a předního města „této země“.¹⁹²

Jakkoliv se řada náznaků v Žerotínově korespondenci lákavě nabízí k interpretaci z moderního hlediska, je třeba se držet toho, že v Žerotínově vidění světa a společnosti stojí vlast jako středobod a svým založením zůstává především zemským patriotem věrný císaři. V Žerotínově morálním kompasu představoval panovník vrcholnou autoritu a odmítal se mu vzbouřit kvůli náboženské svobodě, proto také od počátku kritizuje podnik českých stavů. Je otázka, zda to platilo i ve vztahu k vlasti, jež sama je pro něj autoritou.

K Žerotínovu moravanství se ještě dostaneme, nyní ho berme jako fakt. Šlo moravského patriota, z jehož dopisů pravidelně zřetelně vystupuje jeho láska k rodné vlasti, za niž jako jeden z předních moravských stavů cítí osobní zodpovědnost. Vlast u něj vystupuje jako instituce nadřazená stavům a snad i panovníkovi. Ve své *Apologii ku Jiříkovi z Hodic* píše: „Jsem milovník své vlasti, syn její přirozený, vlastní oud těla jejího, čitelný bíd její, ran její oučastný a summou jako nějaký bliženeček, který se s ní spolu i narodil i spolu umřel...“¹⁹³ Dokládá zde také svou představu, že národ zemský je reprezentován stavy, jejichž rozkol a nejednotu kritizuje.

Úpadek morálky a tradičních cností se tak i u něj stává předmětem idealizace minulosti, vzpomíná často na slavnou historii staré vlasti a pohoršen pak nešetří kritikou na poměry na Moravě, jež vnímá jako rozvrat, ba až pád. Svědčí o tom celá řada jeho dopisů a podobá se tak všem předcházejícím autorům. Pravidelně u něj zaznívají obavy o zničení celé Moravy a při své analýze stavu v zemi spatřuje příznaky, jež podle něj sehrály roli v pádu starých civilizací. Moralisticky uvádí: „Páni na to myslí, aby sami kralovali; stav rytířský, aby se od pánův krom vosku ničímž nedělil; preláti, aby kacíře, pokudž možné, potlačili; města, aby stav panský

---

¹⁹¹ Tilman BERGER, *Jazyk a národ*, in: W. Komschal, M. Nekula, J. Rogall, *Češi a Němci: dějiny, kultura, politika*; s. 134.

¹⁹² Albert PRAŽÁK, *Národ se bránil: obrany národa a jazyka českého od nejstarších dob po přítomnost*, Praha 1945, s. 38.

¹⁹³ K. ZE ŽEROTÍNA, *Z korespondence*, s. 210.

a rytířský z sebe svrhly.“¹⁹⁴ Únik z bídne přítomnosti mu neposkytují ani okolní země, z nichž dostává pravidelné informace, jež mu naděje nepřidávají.

V jeho Apologii též najdeme vymezení proti jiným národům, obsazujícím vlivné úřady a sprádačím plány proti Moravě. O Němcích tak hovoří jako o starodávných nepřátelích svého národa, Čechy pak považuje za moravské soky a necítí k nim příliš velkou důvěru. Morava by nejlépe měla být značně nezávislá a své věci si sama řídit. O Česích, kteří Moravanům závidí jejich svobody, dále píše: „Zdaliž oni nejsou, kteří nás opanovati a sobě podmaniti obmýšlejí, aby sami hlavou a my ocasem království jejich zůstávali? Nebo jakkoli se pěkně [stavějí], jakkoli lahodná slova od sebe dávají, jakkoli mnohým a upřímným přátelstvím se zakazují, nic není, já je znám a vím, že kdekoliv mohou a příčiny dostanou, všudy námi zadní kouty rádi vymetají. Zdaliž toho předkové jejich předkům našim týmž způsobem nečinili?“¹⁹⁵, k čemuž dodává dějinnou argumentaci béd a útoků ze strany Čechů. Je zřejmé, že se od nich obává snah zbavit Moravu svéprávnosti a necítí k nim příliš mnoho důvěry

Na druhou stranu však také je u něj patrný určitý speciální vztah Moravy a Čech, podpořený dávným spojením pod vládou jednoho panovníka a jejich společná příslušnost ke Koruně české. Češi jsou Moravě nejbližšími sousedy a zdá se, že nejen z hlediska geografického. Je u něj také patrná rozmrzelost, když v době sporů Rudolfa a Matyáše dojde po Libeňském míru k stavu, kdy Čechům vládne jiná osoba než Moravě. Tento stav se mu zdá nepřírozený a nežádoucí.

K jeho všudypřítomné skepsi se přidává mizení starých rodů a příchod cizinců. „Na druhé straně vidím, jak vymírají znamenitější rody, země se zmocňují cizinci, cizí jazyk se rozmáhá, svoboda je potlačena, poctivé mravy předků vycházejí z módy.“¹⁹⁶ Jakkoliv jsme se již zmiňovali o jeho pohledu na jazyk u Olomouci, neměli bychom pouštět ze zřetele i jiné stopy po jazykovém citění. Je zřejmé, že Karel ze Žerotína si na svém rodném jazyku zakládal. Když jej kardinál František Dietrichštejn požádal o kontrolu pravopisu jeho závěti, psané německým písařem, Žerotín mu vysvětluje pravidla gramatiky. Hovoří zde o „českém jazyce“, který, jakkoliv ze zemského hlediska je jazyk moravský, už jen ve svém názvu nese přízněnost s Čechy nebo alespoň s Čechami. „Podle mého je sestavena tak, že

---

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 216.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 220.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 231.

žádný rodilý Čech neznalý jiných řečí nebude s to jí pořádně porozumět, neboť naprosto nebyla zachována větná skladba a ostatní vlastnosti české řeči a pravopis vůbec byl pokažen...“¹⁹⁷

Tyto vzácné zmínky o vztahu Moravanů a Čechů jsou jedním z mála možných dokladů představy nějaké formy vzájemnosti, který však rozhodně nepodporuje historie, kde naopak Češi vystupují z Žerotínova pohledu jako rivalové. Zmínky o společenství krve u něj nenacházíme. Je však patrné, že ať vnímal podvědomě nějakou národem sdílenou etnicitu, vše stále podmiňoval odkazem vlasti. Ta je věci nadřazenou všem společenským vztahům a maximou všeho. Pokud se tak u něj projevují některé „moderní“ prvky národa, jsou utlumené a navázané na vlast, jeho milovanou Moravu, a její zemské zvyky a obyčeje. I v době, kdy se sám vystěhoval na určitou dobu do exilu, ačkoliv jako jeden z mála k tomu nebyl pro loajalitu k císaři nucen, z jeho dopisů prosvítá bolest, že se musí vystěhovat „z vlasti naší milé“.¹⁹⁸

3.7 Jan Amos Komenský

Na závěr této kapitoly ještě považuji za nutné připojit pár poznámek o pojetí národa v díle z našich autorů evropsky nejproslulejší osobnosti, Jana Amose Komenského. Ten již představuje zástupce mladší generace, než k jaké patřila většina našich autorů, i on však žil v době předbělohorské a třicet let trvajících válečný konflikt jej hluboce ovlivnil. Uvádím ho na tomto místě také proto, že s Karlem z Žerotína, s nímž udržoval v exilu korespondenční styk, sdílel i určité konexe na Moravu, o nichž ještě bude řeč níže.

V rozsáhlé literatuře, věnující se Komenského vlastenectví a představách o národu se nejčastěji vyskytuje jeho definice národa z politického díla *Gentis felicitas*: „Národ jest množství lidí, zrozených z téhož kmene, bydlících na témže místě ve světě (jakoby ve společném domě, který nazývají vlastí), užívajících téhož zvláštního jazyka a tím spojených týmiž svazky společné lásky, svornosti a snahy pro dobro obecné“.¹⁹⁹ František Kutnar jeho pojetí národa shledává mnohem bližší

---

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 308, dopis z února 1618.

¹⁹⁸ F. HRUBÝ, *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*, Brno 1937, s. 121, dopis č. 72. Uvádím jej jako příklad, tuto formulaci užívá i na řadě dalších míst.

¹⁹⁹ F. KUTNAR, *Komenského pojetí národa a jeho poměr k současným a pozdějším výměřům*, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia II., 1957, s. 63–4.

modernímu pojetí národa než u většiny jeho evropských současníků, kde kolísá vymezení národa a „státního lidu“,²⁰⁰ které přetrvávalo i v dílech osvícenců v 18. století. Až u Rousseaua a jeho současníků dochází k narušení vnímání národa jako souhrnu všech obyvatel podléhajících stejné politické moci.

Komenského pojetí národa je spíše kulturně národní než právně politické. Jeho definice národa, jež je interpretována jako teorie určená k aplikování v Uhrách,²⁰¹ má tedy čtyři základní kameny: 1) společný původ, rys etnický, 2) území, jež národ obývá, 3) sdílený jazyk národa a 4) společnou snahu o obecné dobro. Tyto čtyři rysy mají vést ke štěstí národa, k němuž by podle Komenského měly národy spět. Jeho definici je ovšem třeba zařadit do kontextu celého jeho díla, vychovatelských, pedagogických a etických úvah, směřujících k všenápravě lidstva.

Hovoří o „Uhrech krví“, stejně jako Stránský tak vnímá biologickou podstatu národní pospolitosti. Oproti Stránského pojetí však je Komenský prost všech projevů národní nenávisti, nesnášenlivosti a xenofobie. Etnické a kulturní rysy národa mají dle Komenského vést k lásce uvnitř národa, z níž pak může vyrůstat čtvrtý znak, ona snaha o obecné dobro národa a jeho členů. Jak si všímá Maur, Stránský i Komenský vnímají národ v rovině kulturní i státní, zatímco však Stránský rozlišuje národy v zahraničí spíše podle státního principu, jak jsme si již všimli, Komenský národ vnímá o něco více z kulturního a jazykového hlediska.

Jazyk ostatně, třebaže se to na první pohled z definice nemusí zdát, stojí u Komenského jako národní znak přední a jasně definující.²⁰² Ostatní rysy však jsou potřeba stejně tak, protože samy o sobě definici národa nenaplnují. Výsadní postavení jazyka se projevuje jak láska k českému jazyku a národnímu písemnictví, osobní snaha o dokonalé poznání obsahu národního jazyka ostatně uvádí i jako popud k sepsání svého velkého slovníku, Pokladu jazyka českého, který nešťastně shořel v polském Lešně v Komenského exilu.²⁰³ Jazyková jednota je i znakem vnitřní nesmíšenosti etnicity, bez ní nemůže fungovat zdravý národ. Stejně jako Stránský také označuje i národy, usazené v zemi po staletí, za cizince.²⁰⁴ Z logiky

---

²⁰⁰ Tamtéž, jako zastávce přesvědčení o významu státu nadřazeného národu uvádí Jacques-Bénigne Bossueta, francouzského historika a biskupa doby Ludvíka XIV.

²⁰¹ Vladimír URBÁNEK, *The Idea of State and Nation in the Writings of Bohemian Exiles After 1620*; in: Linas Eriksonas, Leoš Müller, *Statehood Before and Beyond Ethnicity. Minor States in Northern and Eastern Europe, 1600-2000*, s. 67-83, Brusel 2005, s. 74.

²⁰² Viz J. VÁLKA, *Obsah pojmů národ a vlast u Komenského (K otázce Komenského „moravanství“)*, VVM 22, 1970, s. 281–290.

²⁰³ J. POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ, *Národní vědomí u J. A. Komenského*, s. 182.

²⁰⁴ E. MAUR, *Pojetí národa v díle českých pobělohorských exulantů*, s. 177.

jeho tvrzení je proto jinakost jazyka v rámci jednoho státu nežádoucí. Kritiku humanistů i zahraničních vzdělanců, že čeština je jazyk hrubý a nelze jím vyjádřit všechny myšlenky, jako v latině či řečtině, odmítá. Nejen, že se tuto představu snažila vyvrátit již řada autorů doby předbělohorského, jak Komenský sám uvádí, takový stav není vinou jazyka, ale lidí, a připomíná, že i Římané a Řekové své jazyky museli bránit, opravovat a povznášet, aby si tyto získaly své uznání mezi národy.²⁰⁵

Zmiňovali-li jsme často Stránského xenofobii, jež se vymezuje pouze vůči Němcům, Komenský je oproštěn všech předsudků, naopak hovoří celkem libě o národu německém, a zatímco Pavel Stránský zařadil Čechy do Sarmatie, Komenský je bere za integrální součást Germanie.²⁰⁶ Rozdíly mezi oběma autory zřejmě vyplývají z odlišné psychologie a založení obou povah.

S jazykovým vzděláním a rozvojem češtiny souvisí i Komenského cit pro dějiny, který byl ovlivněn jeho příslušností k Jednotě bratrské, jež kladla velký důraz na historiografii. Komenský však nezůstává jen u lásky k dějinám národa a neopájí se ztraceným zlatým věkem, jako to dělají prakticky všichni výše psaní autoři, naopak se snaží české dějiny interpretovat a snaží se určit národní poslání.²⁰⁷ Znalost národních dějin je pro národ podle něj zcela potřebná. Odkaz našich dějin vidí především v rovině náboženské. Když píše rozhořčený dopis Axelu Oxenstiernovi ohledně švédského opouštění dřívějších proklamací o podpoře nezávislého českého státu, připomíná český národ jako první z evropských národů, jenž pozvedl pochodeň reformace, „národ, který dříve než ostatní národové přijali osvícení, samojediný po celé století vydržel běsnění zuřivosti Antikristovy.“²⁰⁸ Své zklamání ze švédského postupu ukazuje i v jiných dopisech, kde Švédy adresuje jako jedinou naději „mého ubohého národa.“

V jeho pojetí hrají významnou roli pro národ také školy. Školství a vzdělávání má pomáhat udržovat národní myšlenku do budoucna. Koncept národa tedy není pro Komenského pouze jakýmsi zašlým ideálem, který tu už byl a není, a i přes jeho chiliastické vidění světa, jež se s průběhem války upevňovalo,²⁰⁹ si uvědomuje

---

²⁰⁵ J. POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ, *Národní vědomí u J. A. Komenského*, s. 183.

²⁰⁶ E. MAUR, *Pojetí národa v díle českých pobělohorských exulantů*, s. 179.

²⁰⁷ J. POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ, *Národní vědomí u J. A. Komenského*, s. 191.

²⁰⁸ B. ŠINDELÁŘ, *Vestfálský mír a česká otázka*, s. 315.

²⁰⁹ Jaroslav PÁNEK, *John Amos Comenius – Jan Amos Komenský*, in: Zlatica Zudová-Lešková et alii, *Undaunted by exile! To the Victims of Religious, Political, National and Racial Persecutions in*

potřebu udržování národa dalšími generacemi, z nichž každá přispěje svým dílem do souboru národa.²¹⁰

Závěrem ještě zmiňme jeho aspekt územní. Dalo by se snadno jej pominout tím, že vyrůstá z klasického zemského patriotismu, jak tomu je u ostatních našich autorů. Komenského identita je však složitější. Jak ještě bude zmíněno, určitou roli hraje i jeho moravská zemská příslušnost, Jiřina Popelová-Otáhalová se ale domnívá, že to není v rozporu i s jeho pocitem sounáležitosti k českému národu. Upozorňuje oproti Stránskému, ale i ostatním našim autorům, že při líčení národa a vlasti, od níž je oddělen samotou exilu, nevzpomíná mj. ani starých českých stavovských svobod. Hovoří-li v *Truchlivém* o vlasti, není to pojem ryze teritoriální, ale obsahuje i množinu lidí v ní žijících. I tím se vymyká pojetí národa, jež nám více nebo méně vysvítalo z ostatních uvedených děl. Je otázkou, nakolik byla Komenského vize národa anomálií a nakolik ji mohli v určité škále u pojmu vlast reflektovat i ostatní uvedení „patrioti“.

Na Komenského ojedinělé pojetí měl jistě vliv jeho obrovský rozhled a zcestovalost. Jako starý muž před smrtí smutně vzpomíná, že celý život putoval a nikde neměl domov, neměl vlast. Proto očekává, že klidu spočine až ve vlasti nebeské.

Pokusil jsem se zde na malém prostoru shrnout projevy národního vědomí, jež zachovali naši evangeličtí autoři ve svých dílech někdy více, jindy méně výrazně, abych se pokusil představit jejich pojetí národa a individuální obsah tohoto pojmu u každého z nich. Záměrně jsem však zatím příliš neakcentoval konfesijní stránku identity našich autorů, jíž je věnována následující krátká kapitola. Všechny tři kratší kapitoly pojmám jako důležitá doplnění, bez nichž by toto pojednání o národu v raném novověku nebylo kompletní.

Central Europe between the 16th and 20th Century with an Accent on the Czech lands, Praha 2015, s. 63

²¹⁰ J. POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ, *Národní vědomí u J. A. Komenského*, s. 193.

4. Vztah národa a konfese

Bylo by zbytečné klást si otázku, zda nějaký vztah národa a konfese existuje. Národ a náboženství spolu v historii úzce souvisely, ať už působily ve vzájemné součinnosti, či se naopak antagonisticky vymezovaly jeden od druhého. Jakkoliv bychom neměli považovat v pozdější době nacionalismus za jakéhosi nástupce náboženství, který nastoupil jako hlavní identifikační prvek k chápání světa namísto něj,²¹¹ vzpomeňme také Durkheimova tvrzení, že „v náboženských bohoslužbách společnost uctívá svůj vlastní zastřený obraz“, zatímco v nacionalismu jde už o její vědomé uctívání sama sebe.²¹² Tato rovina uvažování nás v raném novověku nemusí příliš trápit, náboženské paradigma již sice eroduje, ale stále pro něj neexistuje plnohodnotná alternativa. Jako větší riziko je třeba upozorňovat na nebezpečí prezentismu, kdy nahlížíme dějiny pohledem naší současnosti a národního patosu.

V moderním českém povědomí hrála vazba národnosti na otázku náboženského vyznání významnou roli. Obrozenci 19. století do národního panteonu uvedli Jana Husa a Jana Žižku, neohrožené bojovníky za pravdu, díla Palackého a jeho žáků pak interpretovala husitské války v rámci základního smyslu českých dějin, česko-německého antagonismu. Na národní mýtus nositelů pravdy a demokratizace pak navázala i pozdější historiografie. Český národ, jehož smyslem dějin je poslání pro všelidské hodnoty, zařadil jako klíčovou součást do svého narativu i první československý prezident, Tomáš Garrigue Masaryk v *České otázce*.²¹³ Na tyto tendence pak navazuje i marxistická historiografie,²¹⁴ jež akcentovala především třídní aspekt husitského odkazu, zároveň ale neopomínala jeho národotvorný význam. Religiozita s národním uvědoměním však souvisela i mimo tento reformační narativ. Ani husitství nevyvrátilo starobylý kult sv. Václava, věčného panovníka Čechů a českých zemí, jenž byl uctíván nepřetržitě od středověku, a i v době námi sledované měl patron země české nezpochybnitelnou autoritu. Vlastenectví proto nalézáme i na katolické straně.

---

²¹¹ Před čímž varuje kupříkladu Benedict Anderson, srv. B. ANDERSON, *Představy společnosti...*

²¹² E. GELLNER, *Národy a nacionalismus*, s. 67.

²¹³ Winfried EBERHARD, *Jan Hus a Martin Luther*, in: W. Komschal, M. Nekula, J. Rogall, *Češi a Němci: dějiny, kultura, politika*.

²¹⁴ Vzpomeňme Zdeňka Nejedlého a jeho dílo *Komunisté: dědici velikých tradic českého národa*.

Jak si všímá Jiří Rak,²¹⁵ česká historiografie s oblibou udržovala představu nepřetržité tradice husitské revoluce, jež se nesla časem od bitvy u Lipan až do současnosti a nepodařilo se ji vymazat ani rekatolizačnímu běsnění „doby temna“. Tato představa však v pozdější době vzala zaslavě, neboť již během 16. století bylo husitské povědomí mezi Čechy mnohem slabší, a to i v nekatolických kruzích, odkud je vytlačovala německá reformace. Rekatolizace po Bílé hoře pak přirozeně vedla k odmítnutí husitského odkazu. To ovšem neznamená, že by tím byl opouštěn i český patriotismus, ten naopak našel u katolíků oporu v křesťanské tradici a nahlížel na husitství jen jakousi nešťastnou a naštěstí již ukončenou anomálií.

O vztahu samotného husitství a české národnosti jsem již hovořil v úvodním výkladu, shrnujícím národní vývoj před dobou bělohorskou. Po zdejším zamyšlení o smyslu českých dějin si tak konečně mohu položit otázku: Jak se projevoval vztah národa a konfese v dílech našich evangelíků? Je nutné se této otázky dotknout, protože uvedený vývoj interpretací ukazuje, jak snadno se můžeme neúmyslně uchýlit k tendenčnímu vidění minulosti.

Na úvod je třeba říct, že každý ze sledovaných autorů spadal do několika společenských okruhů, jejichž škála významu se individuálně liší. Budeme-li nyní politickou příslušnost ke stavu i jazykovou příslušnost ke kulturnímu národu považovat za příslušnost národní, uveďme, že v době námi sledované hraje nezastupitelnou roli též příslušnost k náboženství.

Kladení husitství a české národní existence do souvislosti je přirozené, podmiňuje jej zahraniční vymezení českého národa jako nenapravitelných kacířů z doby křížových výprav proti husitům. Jako takoví se obyvatelé Českého království a na něj navázaných korunních zemí ocitli po dobu jednoho století v evropské izolaci, jak uvádí kupříkladu již Josef Pekař.²¹⁶ Po vystoupení Martina Luthera a rozšíření luterského náboženství po německých zemích však začala nálepka kacířské země blednout a Němci, odedávna Čechy vnímaní jako čeští rivalové, se náhle postavili proti katolické víře. Lutherova konfese se rychle ujímala, svůj nástup u nás zahájila v pohraničních německých městech, později pronikala i do českého vnitrozemí, kde oslovovala především někdejší utrakvisty. Otupení tradičních nacionálních antipatií pak vedlo k tomu, že „německý protestant

---

²¹⁵ J. RAK, *Bývali Čechové...*, s. 51.

²¹⁶ J. PEKAŘ, *Bílá hora*, s. 28. Uvádí, že od upálení Jana Husa stál po sto let český národ „na místě hanby mezi národy“.

byl pravověrnému českému utrakvistovi a zejména evangelíkovi citově bližší než horlivý český katolík“.²¹⁷ Někteří starší historikové se domnívali, že na základě sbližování konfesí a šíření luteránství v českých zemích zmizel základní moment národního vymezení a sláblo s ním nacionální vědomí. To však například Krofta rezolutně odmítá.²¹⁸ Jak dokazuje, vřelý vztah českých novoutrakvistů k luteránům ještě neznamenal odklon od národní ideje.

Vlivu luteránství a sympatií k němu si všímáme u novoutrakvistů. Protiněmecké nálady se naopak objevují na straně mluvčích staroutrakvistů. Když novoutrakvisté prosadili roku 1567 vypuštění kompaktát z Desk zemských a roku 1575 sepsali Českou konfesi, vůdce staroutrakvistů Jan z Valdštejna proti nim vystoupil s tím, že „nic nám není do německého náboženství“.²¹⁹ Šlo však již o hlas menšiny.

Tento odpor, kterého jsme si všimli již v předchozí kapitole, se opíral mj. o rozvoj německého živlu ve městech. Postupem času si němečtí luteráni přicházející do českých měst začali vymáhat právo na své bohoslužby a vlastní chrámy. Byly jim proto udělovány opuštěné a nepotřebné modlitebny. Usilovali též o prosazení bohoslužeb v němčině.²²⁰ Jazyková benevolence vůči německým luteránským kazatelům byla dána luteránsko-utrakvistickou sdílenou identitou, čeští evangelíci by považovali za vážné provinění nedopřát svým souvěrcům právo bohoslužby.²²¹ Jak uvádí Klik, novoutrakvisté se touto otevřeností pevně navázali na německý luterský kulturní okruh, z něhož se do Čech šířily německé zvyky a také jazyk.²²²

Vazba na německý protestantský kulturní prostor se posiluje také studentskými cestami. Protože pražské vysoké učení procházelo složitým obdobím a bylo redukováno pouze na artistickou fakultu, evangeličtí mladíci byli často posíláni na studia do zahraničí, tato peregrinace se týkala především protestantských univerzit v Německu. Ve Wittenbergu, který byl obvyklou destinací, studoval například Budovec z Budova nebo Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic. Často bylo navštěvováno také Lipsko, Frankfurt nad Odrou nebo Jena. Členové Jednoty

---

²¹⁷ A. MÍKA, *Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou*, s. 226

²¹⁸ K. KROFTA, *Nesmrtelný národ*. Uvádí zde několik příkladů, z nichž nejvýmluvnější je výslech luterskou freiberskou konsistoří exulanta Jana Regia Želkovského, žateckého děkana, krajana Skály ze Zhoře.

²¹⁹ J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, s. 296.

²²⁰ Právě toto jsou momenty, jež kritizuje ve svém *Okřiku* Stránský.

²²¹ J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, s. 294. Uvádí zde rovněž, že i přes řadu projevů tolerance nalézáme doklady o situaci, kdy se třeba příchod německého faráře do české obce neobešel bez protestu.

²²² Tamtéž, s. 291.

bratrské pak studovali v kalvinisticky orientovaných univerzitách ve Štrasburku, Basileji, Heidelbergu nebo třeba v Herbornu.²²³ Nemysleme, že by snad po svém návratu šířili studenti v Čechách němčinu, neměli k tomu důvod, sblížili se však s německými zvyklostmi, vytvořili si vazbu na Německo, občas podpořenou i sňatkem. Klik v tomto přílišném přichylování se evangelíků k německé kultuře, jež rozmělnila tradiční nacionální bariéru, vidí hlavní příčinu rozmachu německého živlu v Čechách. Míka však krizi vidí spíše uvnitř státu, kde mizelo národní povědomí, což se zase neslučuje s tvrzením Kroftovým.²²⁴

Ačkoliv tedy národní vymezení dále hrálo svou roli, je poměrně jisté, že mezi Čechy a Němci, jak vyznívá z některých pramenů, došlo skrze sdílenou konfesijní příslušnost k deeskalaci tradičního etnického napětí. Tak si např. Bartoš Písař, který měl k luteránství vřelý vztah, libuje, že Luther německý národ, odedávna Čechům zlostný, obrátil a uvedl v boží přízeň s Čechy a Moravany.²²⁵ Touto logikou by se dala zdůvodnit i zmíněná jazykově-národnostní tolerance mezi vzbouřenými stavy, kde řada předních exponentů považovala za svou mateřštinu němčinu. Jakkoliv předpokládám, že stavovské a politické zájmy byly primární motivací stavovských činů, společná víra dozajista hrála svou roli. Nezapomínejme ostatně, že o náboženskou svobodu stavů a dodržování Rudolfova Majestátu evangelickým stavům šlo v jejich proklamacích především.

Všechny tyto okolnosti se přímo, nebo alespoň v pozadí nějakým způsobem objevují v dílech našich autorů. Přirozeně zde najdeme mnoho zpráv s náboženskou tematikou, u některých spisovatelů dokonce leží, na rozdíl od národa, přímo v centru zájmu. Nás budou zajímat jen ty zmínky o náboženství, u nichž lze najít spojitost s národní tematikou.

U většiny sledovaných evangelíků je patrná hluboká idealizace starých národních dějin, na něž hledí s pýchou a nostalgií. V dílech vzdělavců byl zřejmě odkaz husitství stále živý. Hrdost na národ, který jako první uzřel boží pravdu, nalezneme třeba v již dotčeném Komenského listu Oxenstiernovi. V jeho *Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské* Jednota odkazuje vlasti a národu „milost k pravdě Boží, čisté, kterouž nám před jinými národy prvé službou mistra Jana Husa našeho ukazovati začal Pán, a kterouž on s pomocníkem svým i jinými mnohými věrnými

---

²²³ Tamtéž, s. 300.

²²⁴ Jak bylo výše zmíněno, srv. A. MÍKA, *Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou* a K. KROFTA, *Nesmrtelný národ*.

²²⁵ J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, s. 289

Čechy krví svou spečetil.“²²⁶ Husitský odkaz a skrze něj propojení evropských evangelíků u Komenského stírá nacionální zášť.

Mučednictví Husa a Jeronýma, kteří jsou pro Mikuláše Dačického i Jiřího Kezelia mučedníky českými, jsme již také výše zmiňovali. Zajímá je i symbolická rovina, všímají si tak například sejmutí zlatého meče a kalicha Jiřího z Poděbrad z průčelí Týnského chrámu, jež oba autoři zmiňují jako znamení bídy, jež české evangelíky čeká.²²⁷

Také Stránskému není husitská tradice cizí. Píše, že „vzbudil Bůh Čechům věrného bojovníka za svou vůli a pravdu v mistru Janu Husovi, aby pronikavými slovy ztepal nerozvážnost světských přísluhovačů kněžské vzteklosti i zuřivost kněží samých, s níž pronásledovali nebeskou moudrost.“²²⁸ Onen rys pravověrnosti, to, že Čechům bylo nadáno vidět pravou víru, tvoří jeden ze základních autostereotypů českých evangelických vlastenců.²²⁹

Husitské války se mu interpretují hůře. Na jednu stranu uvádí, že král Zikmund se pokusil Čechy zkrotit, zde bych však hlubší náboženskou souvislost nehledal. Dělá-li zde rovnítko mezi Čechy a husity, jde spíše o politickou nebo vojenskou jednotku. Na druhou stranu pak léta bojů označuje za „kadmovský boj Čechů s Čechy“ a nemůže se proto plně radovat z toho, že husitská éra proslavila Čechy po světě.²³⁰

Kromě husitských reminiscencí, spojujících minulost se soudobými konfesemi, se u našich autorů často vyskytuje také chvála vlády Rudolfa II. a jeho podpisu Majestátu. Kezelius například praví, že neměl slavný pohřeb, snad že „kacířům Čechům svobodu v náboženství propustil.“²³¹ Vzpomíná na něj kladně i Habernfeld, když říká, že až „při schylku vlády Rudolfa Druhého konečně přicházela v nebezpečí svoboda Čech“.²³²

---

²²⁶ J. POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ, *Národní vědomí u J. A. Komenského*, s. 191.

²²⁷ Význam tohoto symbolu dle Kezelia tkvěl v tom, „že ten král Čechům kalicha mečem obhájil a že meče svého do pošvy neschová, až dokonalou svobodu kalicha Čechům obdrží.“ Viz J. KEZELIUS BYDŽOVSKÝ, *Kronika mladoboleslavská*, s. 75.

²²⁸ P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 172.

²²⁹ Klik uvádí také jednu píseň z roku 1524, jež svědčí o silném odkazu husitství pro národní uvědomění. V odpadnutí od víry otců (a přechodu třeba k luteránství) se vidí čin nevlastenecký a urážka Jana Husa. Srv. J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, s. 295.

²³⁰ P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 174.

²³¹ J. KEZELIUS BYDŽOVSKÝ, *Kronika mladoboleslavská*, s. 106.

²³² O. HABERVEŠL Z HABERNFELDU, *Vypravování o vojně české od r. 1617*, s. 2.

Aspekt tolerance uvnitř stavovského národa, který jsme již dříve pozorovali u Skály, ještě posiluje snaha tohoto autora o náboženské sjednocení stavů. Není náhoda, že Skála vedle stavů „pod jednou“ hovoří o evangelických stavech jako o straně „podobojí“. Obdobným způsobem hovoří i o rakouských evangelících Kezelius. Touha po národní jednotě je reflektována i u Dačického, který si povzdychává nad teologickými spory mezi evangelíky a katolíky a z nich pramenící nejednotou. Můžeme tedy říci, že autoři, u nichž jsme sledovali národní cítění ať ve smyslu kulturním, nebo politickém, vnímají náboženské konflikty jako jakýsi dezintegrační proces,²³³ který stírá hranice národa.

Ve Skálově díle také nalézáme doklad, že náboženská hranice pro něj není nepředstavuje vymezení národa. Hovoří totiž o Čechách „podjednou“. Nejde tak u něj o vymezení národa konfesijní cestou, protože naznačuje, že existuje skupina Čechů nezávisle na tom, zda jsou vyznání pod jednou nebo podobojí,²³⁴ jako ani pro Stránského nebyl každý Čech nutně husita. Stejně tak i Dačický z Heslova uvádí, že Fridrich Falcký byl zvolen „Čechy císaři Ferdinandovi protivnými“, rozumějme tedy jen částí celku českého národa. Nenacházíme tak v jejich dílech ony „pravé Čechy“ Jeronýma Pražského, vymezené „pravou vírou“ podobojí, třebaže husitskou kapitolu rádi akcentují.

Není smyslem této práce pokoušet se o jednotnou definici reálného národa, který v různých individuálních projevech zachovali naši autoři. Byly by to i zbytečná snaha, šlo by spíše o umělou konstrukci, nejen kvůli tomu, jak úzký vzorek autorů sledujeme, ale i kvůli jejich individuálním zvláštěnostem, v nichž se od sebe často velice liší. Protože však sledujeme spíše obraz národa v jejich dílech, ve vztahu ke konfesi stojí za zmínku jeden z mála znaků, který sjednocuje většinu sledovaných autorů. Vztah k jezuitskému řádu. Tovaryšstvo Ježíšovo, jež přišlo do Čech na pozvání krále a císaře Ferdinanda I. Habsburského roku 1556, je totiž zmiňováno snad v každém díle, jemuž jsem se pro tuto práci podrobněji věnoval. Tyto zmínky pak jsou povahy veskrze negativní.

Nábožensky tolerantní Dačický se nevymezuje vůči jezuitům s takovou razancí, jako jiní autoři, přesto však předání chrámu a školy u sv. Barbory v Kutné Hoře po vítězství Ferdinanda II. do držení právě jezuitům bere za „potupu religionu

---

²³³ A. MÍKA, *Národnostní problémy Čechů v 16. století*, s. 20.

²³⁴ V tomto kontextu nehraje roli, že Skála „Čechy“ s nejvyšší pravděpodobností myslí politický národ, českou stavovskou obec.

evangelického“.²³⁵ Vypovězení jezuitů z Čech dekretem evangelických direktorů roku 1618 Skála zdůvodňuje tím, že jezuité svou činností „k znamenité škodě byli“, „ouklady strojili“ a „svobody zemské [i] obecný pokoj rušili“.²³⁶ Také Kezelius hovoří o „příšerné jezovitské řeholy“. Člen Jednoty bratrské Žerotín o nich také nehovoří zrovna s láskou. „Zlé tovaryšstvo s falešnými bratřími, nerovná spřež s těmi, kteří Krista s závistí káží a jejichž bůh břicho jest;...“,²³⁷ taková je jeho charakteristika řádu v jeho korespondenci. Osud českých evangelíků pak přirovnává k mučednictví Kristovu, neboť „když se biskupové a farizeové jeruzalemské tak daleko pustili, blízký byl Kristus ukřižování“. Jeho protijezuitský postoj je však spíše v rovině náboženské, národní nebo jazykové hledisko zde neakcentuje.

Ač nebyl bratrského vyznání, o osud Jednoty se zajímá též Pavel Stránský a rovněž se vymezuje negativně vůči jezuitskému řádu. Bratřím jezuité „činili neustálé potíže“ a jsou pro něj strůjci mnoha potíží, kteří štváli krále proti evangelíkům a postupně jim „narostla křídla delší, než bylo jejich hnízdo“, proto se děsí vzrůstu jejich moci.²³⁸ Když popisuje útisk evangelíků ze strany císaře po bitvě na Bílé hoře, tvrdí, že tato pohroma „roztrhla a rozloučila děti od rodičů, bratry od bratrů, manžely od manželek! Sirotci byli bez rozdílu oderváni z klínu matčina nebo z rukou příbuzných a odevzdáni na vychování, chlapci jesuitům, dívky jeptiškám!“²³⁹

Nejrazantnější odpor vůči jezuitům pak nacházíme u Ondřeje Habervešla z Habernfeldu. Ten „plémě Loyolovo“ pranýřuje jako zasévače rozbrojů do národa českého a jeho vlasti, využívá konfesijní rozdělenosti českého lidu a usiluje mu o svobodu, kde jen může, útočí na „státní svobodu Čechů o svobodné volbě králů“,²⁴⁰ již žádný smrtelník dle Habernfelda nemůže zpochybnit. Řád se prý pokoušel na svou stranu získat kardinály a krále Rudolfa, když neuspěli, obrátili se na dvorany a šlechtu. Není mu cizí i zmínit, že jezuitský řád ovládá vůle Satanova. Ve své nenávisti vůči „moru Ignáce z Loyoly“ neváhá ani obvinít řád ze smrti nábožensky tolerantního Rudolfa II., jenž byl podle něj Tovaryšstvem otráven.

---

²³⁵ M. DAČICKÝ Z HESLOVA, *Paměti*, s. 280.

²³⁶ P. SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká: od defenestrace k Bílé hoře*, s. 49.

²³⁷ K. ZE ŽEROTÍNA, *Z korespondence*, s. 295.

²³⁸ P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 176–177.

²³⁹ Tamtéž, s. 183.

²⁴⁰ P. SKÁLA ZE ZHOŘE, O. Habervešl z Habernfeldu, *Historie o válce české 1618-1620: výbor z historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře* s. 42.

Nenávist vůči jezuitskému řádu, jež se skrze náboženský spor přenášela u některých vzdělců i do otázky národních svobod, byla v nacionální rovině zbytečná. Klik i Krofta dokazují, že jezuitský řád se zásadně neexponoval v národní problematice, jež ostatně ani nijak nebyla předmětem jeho programu. První jezuité, přišedší z Říma pěšky, byli přirozeně cizinci. Řád však nestranil tomu či onomu národu, city vlastenecké se naopak učili jeho členové potlačovat. Jsou i doklady o snaze řádu si český národ naklonit. Bylo by proto bláhové vidět v jejich činnosti jakousi germanizaci. Neznalost češtiny ostatně zdržovala snahy o rekatolizaci země, proto se naopak češtině učili velmi důkladně.²⁴¹ Bývá zde zmiňován často Baltazar Hostovius, český jezuita, který ve svém psaní představenému řádu píše, že pražská kolej je zařízena stylem „jako by ležela v srdci Německa“ a protože se oba národy mají rády jako psi a kočky, je třeba vyjít Čechům „v zájmu naší věci vstříc.“²⁴²

Ačkoliv by tudíž bylo ahistorické jezuitům připisovat germanizační snahy, stali se oporou katolických Němců v Čechách. Narozdíl od luteránů však jezuité nenesli do Čech německý duch. Jejich součinnost s domem Habsburským a snaha o podporu centralizace, jako i jejich internacionální snaha o dobro římské církve však Čechy sváděla k nazírání na Loyolův řád jako na spoluviníky germanizace země, protože jejich katolické myšlenky, ačkoliv nenavázány na němectví, byly též nečeské. Jak je u Klika poznamenáno,²⁴³ české země se přichýlily napřed k lutersko-německému světu, po Bílé hoře pak i činností jezuitů spadly naopak do vlivu katolicko-románského světa. V konečném důsledku pak byl pobělohorský „románský živel“ méně „germanizační“ než luterský. Protože však češtinu málokdo mimo českou vlast ovládal a habsburský dvůr hovořil německy, musely se tyto, jak je nazývá Klik, „živly románské“, obrátit spíše k němčině.²⁴⁴

Propletenost otázky národní a náboženské, zatížená navíc odstupem několik století, pak občas vede i k milným interpretacím. Tak například se Jan Muk domníval, že dopis Karla ze Žerotína, v němž hovoří o svém úmyslu se oženit, je

---

²⁴¹ J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, s. 324; srv. K. KROFTA, *Nesmrtelný národ*, uvádí, že naopak se pro vykořenění národního citu u nich pěstovala dvojjazyčnost, aby ovládli oba jazyky v co nejlepší možné míře.

²⁴² J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, s. 325.

²⁴³ O tomto rozdělení dvou kulturně-konfesijních okruhů, jež formovaly pevninskou Evropu, hovoří také např. Míka, viz. A. MÍKA, *Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou*.

²⁴⁴ J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, s. 327.

důkazem náboženského stírání nacionálních hranic i u něj.²⁴⁵ Žerotín zde sděluje svůj plán vzít si za manželku spíše ženu hovořící německým jazykem, Němku nežli Češku. Patrně mělo jít o Češku z Českého království, Němka snad byla příslušnicí moravské šlechty. Muk se domníval, že hlavním pojátkem k Němce bylo její evangelictví, o něm však Žerotín neuvádí ani slovo, naopak udává mnohem prozaičtější důvody.²⁴⁶ Její příbuzné v německy mluvících zemích zmiňuje jako jeden z důvodů, proč se přiklání spíše k ní, nehledě na to, že už uvažuje o svém exilu, kde by mu německy hovořící manželka byla více ku prospěchu. K tomuto sňatku však nikdy nedošlo a poslední jeho manželkou se později stala vdova, Kateřina z Valdštejna. Krofta se domnívá, že u Žerotína nakonec zvítězil příklon k národu nad náboženskou identitou. Jak jsme však naznačili výše, jeho národ byl mnohem více politický než kulturní.

Konfesní příslušnost byla velice důležitou stránkou existence všech sledovaných jednotlivců, nešlo však v jejich pojetí o jedno z hlavních kritérií národnosti. Odkaz husitských Čech tvoří spíše složku nostalgickou, od níž mohli odvozovat aspekty národní bytnosti i své evangelické konfese. Národ ve svém individuálně odlišném pojetí nepředstavoval takový sebeidentifikační klíč, jaký poskytovalo náboženství. Proto jím není národ našich autorů vymezen. Autoři sami se však pochopitelně vymezují spíše nábožensky, také na třicetiletou válku, a především na její českou kapitolu nahlíží jako na konflikt náboženský, pak stavovský a až v souvislosti s touto rovinou i národní. Spojení s národním mýtem husitsko-evangelickým tak se zdá spíše výtvořem pozdějších dějin. Přežívalo však i v zahraničí, stereotyp o českých rebelech se přenesl i do 18. století, kdy v rámci selské rebelie z roku 1775 na konci vlády Marie Terezie se dle zahraničních pozorovatelů projevil husitské analogy, jež však ve skutečnosti při zkoumání povstání vůbec nenacházíme.²⁴⁷

5. „Páni Moravané“

V korespondenci Karla staršího ze Žerotína je zajímavé sledovat různé obsahy, jež se skrývají za zájmeny „my“, „vy“, „nás“ a „vás“. Pozorný čtenář si při tom uvědomí, do kolika společenských skupin se vlivný šlechtic zahrnoval. Při hledání

---

²⁴⁵ K. KROFTA, *Nesmrtelný národ*, s. 217.

²⁴⁶ K. ŽEROTÍNA, *Z korespondence*, s. 279.

²⁴⁷ J. RAK, *Bývali Čechové...*, s. 52. Lze srovnat s Josef PETRÁŇ, *Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775*, Praha 1975.

důkazů o vědomí národní sounáležitosti je pak potřeba dvojitá dávka ostražitosti, protože by bylo snadné za řadou těchto slov nalézt jasnou národní identitu. Píše-li dopis německému protestantskému učenici a teologovi Otto Casmannovi, jehož knihu půjčil Žerotínovi přítel Budovec a jež velkému Moravanovi dodávala naděje v nejistých chvílích, uvádí v dopisu plném díky o Václavu Budovcovi z Budova, že je to „jeden z našich předních mužů, proslulý stejně svou zbožností, vzdělaností a pravověrným vyznáním jako urozeností.“²⁴⁸ Na první pohled by se tato věta dala vyložit tak, že Karel ze Žerotína hovoří o jiném členovi svého národa či alespoň o obyvateli Koruny české, s nímž cítí pevnou vazbu. Z kontextu věty i celého dopisu se však dá mnohem pravděpodobněji vyčíst, že slovo „našich“ zde označuje náboženskou skupinu a jsou si tedy bratry ve víře. To dokládá i osobní korespondence Žerotína a Budovce. Jede-li do Čech, země Budovcovy, píše „jedu k vám“. Když hořce vytýká, že se nestahují česká vojska z Moravy, jde o „vaše vojska“.²⁴⁹ Kdykoliv hovoří o Česích, nejde o skupinu, s níž by se identifikoval. A co víc, sám Budovec mu odpovídá: „Kdyby někdo dostal do ruky Tvůj dopis, jistě by snadno uvěřil tomu, co je o mně napsáno vznešeným, urozeným pánem: že já spolu s ostatními chci pronásledovat Moravany mečem. To ovšem není mé povolání, a náš národ to v tomto věku nikdy neučinil, ba naopak, když v minulých letech pustošili Uhři vaši zemi, s pomocí boží jsme je vyhnali z Moravy...“²⁵⁰ I Budovec sám píše o Česích jako o svém národu a odlišuje je od Žerotínových Moravanů.

Jak píše Jaroslav Mezník, František Palacký vydal své *Dějiny* v českém vydání promyšleně pod názvem *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Název se stal vlastním programem národní obrody a poměrně rychle se zapomnělo, že Moravané se nemuseli nutně vždy pokládat za Čechy.²⁵¹

Morava měla odjakživa zvláštní postavení v rámci českého státu i v pozdějším soustátí Koruny české. Přesto však nikdy nebyla Morava vnímána jako součást Českého království, Čechy a Morava fungovaly jako dvě země vedle sebe. Příslušnost osob se pak většinou řídila názvem země. Proto i Němci žijící v Čechách byli Bohemi a jazyka dbalí středověcí nacionalisté si tak pro jazykové

---

²⁴⁸ K. ZE ŽEROTÍNA, *Z korespondence*, s. 165.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 203.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 384.

²⁵¹ J. MEZNÍK, *Dějiny národu českého v Moravě*, s. 34.

hledisko museli pomáhat spojením „veri Bohemi“.²⁵² V rámci zemské příslušnosti se tak od sebe lišili Češi a Moravané. Existence dvou zemí s jiným názvem pak automaticky vedla k otázkám, jak se nazývá jejich jazyk, který byl totožný a lišil se jen dialekty. V pramenech se objevuje v Čechách čeština, na Moravě najdeme „moravský jazyk“. Přesto se i na Moravě vyskytuje označení slovanského jazyka jako „českého“. Tímto způsobem zřejmě jazyk Moravy začali označovat němečtí příchozí, kteří neshledávali rozdíl mezi jazykem, jímž se mluvilo v Čechách, a „moravštinou“. Jak si Mezník všímá, na Moravě se nevytvořil během středověku vlastní, moravský pohled na dějiny, monopol zde měla česká historická tradice. Vedle svatováclavského kultu se na Moravě vyskytuje i kult cyrilometodějský, který má vliv, nesmíme jej však přeceňovat. Přijetí křesťanství Moravany jako prvními Slovy se stalo později předmětem úcty, v rámci teorie o přenesení království z Velké Moravy do Čech se tato úcta ale s českou tradicí nevyklučuje.

Ve 14. století vzniká jednotný český spisovný jazyk, stejný pro písemnictví obou zemí. Zdá se, že moravská šlechta tvořila se šlechtou českou poměrně jednotnou vrstvu²⁵³ a jsou doklady o jejich společném postupu v rámci obou zemí, jako třeba listy na obranu Jana Husa vězného v Kostnici.²⁵⁴ Zemský patriotismus a pýcha na moravskou historii a tradici sv. Cyrila a Metoděje se ostatně nevyklučovala s příslušností k celku „českomoravskému“. Během husitských válek ale i kvůli malému vlivu městského stavu husité na Moravě nezískali rozhodující převahu a jejich vliv byl rozhodující spíše v Čechách. Sepětí husitů v Čechách a na Moravě ale fungovalo, časem se však začalo rozvolňovat s otupením hran náboženského sváru mezi utrakvisty a katolíky. Na husitské kořeny navázalo luteránství a moravští evangelíci se vzdálili vlivu pražské konsistoře.

Důležitý je během husitské revoluce přerod státu ve stavovskou monarchii. S ním se posílily pravomoci stavů obou zemí a pocit zodpovědnosti za zemské věci. Otevřela se tak cesta k nejednotě politiky obou zemí a proto také můžeme být svědky střetů a slovních přestřelek, vyjadřujících napjatý vztah mezi politickými národy obou zemí. Vzpomeňme třeba výše zmíněné výtky Žerotína, kdy se mu přičítá představa, že by Morava měla představovat „ocas“ Království českého.

---

²⁵² Vzpomeňme Jeronýma Pražského, viz výše.

²⁵³ Bylo by asi předčasné hovořit o stavech, jež se navíc později prosazovaly právě v rámci zemského partikularismu.

²⁵⁴ Jednotně postupovali i při volbě nové dynastie v případě královské odúmrti, při zvolení Jana Lucemburského definují jednotně své požadavky. Viz J. MEZNÍK, *Dějiny národu českého v Moravě*.

Naopak v rovině jazyka a písemnictví sledujeme silné propojení obou zemí. K naprosté dominanci češtiny, již sledujeme v Čechách a na Moravě během 16. století přispěl knihtisk, umožňující produkci jazykových příruček k spisovnému jazyku. Významná je zde role Jednoty bratrské, pro niž měla čeština velký význam, ať v oblasti bohoslužeb nebo produkci gramatik. Všechna tato díla, stejně jako Bible kralická, vycházejí na Moravě se slovem „český“ v názvu. Mimo vrstvu inteligence se však zřejmě většina obyvatelstva, ač mluvícího česky, nadále identifikovala jako Moravané hovořící moravským jazykem, pokud toto uvědomění bylo v rozdrobené agrární společnosti na venkově vůbec možné.²⁵⁵ U vzdělců se pojem český jazyk objevuje o poznání častěji. U některých pak nalezneme doklady o jednotném národu Čechů a Moravanů na základě shodného jazyka a kultury. Z nich jmenujme Jana Blahoslava, pro nějž péče o český jazyk byla hlavním cílem snažení, podobné vnímání nalezneme i u J. A. Komenského.

Tendence ve společnosti jednoho jazyka a dvou zemí se tak jeví značně protichůdné. Josef V8lka se domnívá, že dokonce nastala situace, v níž mohlo dojít ke vzniku moravského zemsko-státního národa. Oproti tomu však dávná souvislost obou zemí a užívání stejného jazyka vedly k pokusům o jednotnou definici.

U našich autorů můžeme tato tvrzení potvrdit. Jde-li o osoby původem z Čech, Morava je v jejich dílech zpravidla zmiňována jen okrajově, nejvíce o ni přílišný zájem a mimo formální svazek zemí Koruny české nevímají hlubší vzájemnost. Figuruje u nich jako sousední země. Ondřej Habervešl se tak pouze zmiňuje o odvaze dvou pluků Moravanů v bitvě na Bílé hoře, jinak nechává Moravu ležet stranou. Stejně tak Pavel Stránský vedlejším zemím, Koruně přivtěleným, věnuje pouze malý prostor a nezajímá se o jejich historii, stejně tak u něj nezaznívá jakýkoliv náznak o společném národě a nevěnuje pozornost ani shodnému jazyku Moravy, což jen dokládá, že navzdory svému jasnému vymezení českého jazyka jako národního znaku zůstává stále částečně v hranicích zemského patriotismu.²⁵⁶

Nepříbuznost Čechů s Moravany v jeho díle, stejně jako i u ostatních autorů se opírá především o humanistickou představu Moravanů jako potomků Markomanů. Velká Morava je tak u Stránského nástupcem Marobudovy říše, jejíž obyvatelstvo se příchodem Vindů poslovanštilo. Když přichází Čech v čele průvodu svého

---

²⁵⁵ Neměli bychom totiž zcela pouštět ze zřetele Gellnerovy teorie národa, viz. E. GELLNER, *Národy a nacionalismus*.

²⁵⁶ E. MAUR, *Pojetí národa v díle českých pobělohorských exulantů*, s. 176, srv. P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 203, kap. VII. *O zemích koruně přivtělených*.

národa na Moravu, nachází zde zemi osídlenou národem stejného jazyka, ale odlišného etnického původu. Touto úvahou se tedy Morava a Moravané museli Stránskému skutečně zdát jako národ nesouvisející s Čechy a žijící s nimi pouze ve formálním svazku Koruny, podobně jako Lužice a Slezsko.²⁵⁷

Trochu bližší vztah naznačují reakce Pavla Skály ze Zhoře a Mikuláše Dačického, kteří obdobně o Moravě hovoří jako o „spoluoudu Koruny české“ nebo „lenním oudu vtěleném“ Českému království. Můžeme se domnívat, že vnímali příbuznost a propojení stavů a vysoké šlechty obou zemí, snad zaznamenali i jazykovou jednotu, neboť Skála si mohl všimnout, jakým jazykem promluvil například Karel ze Žerotína na sněmu stavů všech zemí Koruny, neboť jej cituje. Protože však, jak bylo zmíněno výše, čeština byla zcela přirozený a nezpochybnitelný jazyk sněmovních jednání i úřadů, nemuselo jej to ani nijak zaujmout. Zmínky o Moravě u našich českých autorů tak nejsou dostatečně přesvědčivé, abychom se mohli domnívat, že vnímali nějakou hlubší národní vzájemnost.

Jako obhájce práv Moravy a jejího jazyka a svobod se samozřejmě projevuje Karel starší ze Žerotína, snad nejvýraznější představitel moravanství. Již jsme zmínili některé projevy nelibosti vůči Čechům z jeho korespondence, jež byla přirozeným důsledkem emancipace moravské stavovské obce a vzdalování stavů Čech a Moravy během 16. století, jež dle Mezníka bylo vážnějším projevem odlišnosti obou zemských národů než dřívější roztržení korunních zemí mezi vlády Vladislava Jagellonského a Matyáše Korvína na konci 15. století. Nezávislost stavů Moravy a jejich časté protičeské stanovisko, plynoucí z rozkládající se slabé vazby v rámci Koruny české, jež se stavům zdálo ponižující, pak o něco více osvětluje tradiční loajalitu zdejších stavů vůči Habsburkům, již projevil jak Žerotín, tak třeba kardinál Dietrichštejn.²⁵⁸ I to musíme mít na mysli, když Žerotín hledí skepticky na celé české povstání a opakovaně brání připojení se Moravy k

---

²⁵⁷ Viz P. STRÁNSKÝ, *Český stát: Okřik*, s. 203. Pokud by byl slovanský jazyk hlavní určující znak národa ve Stránského pojetí, jistě by si všiml nejen Moravy, ale také obou Lužic, protože v Dolní Lužici hovořilo slovanským jazykem cca 80 % obyvatel, v Horní těsná většina 55 %, srv. P. VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české VII. (1526–1618)*.

²⁵⁸ J. VÁLKA, *Obsah pojmů národ a vlast u Komenského (K otázce Komenského „moravanství“)*, s. 286.

„českému podniku“. I po letech pak trvá na tom, že „spolek Čechů a Moravanů“, němuž nakonec došlo, nepřinesl nic dobrého ani jednomu zemskému národu.²⁵⁹

I u Žerotína nicméně tato vazba, jakkoliv je slabá, existuje, třebaže vychází spíše z mrtvé tradice. Opakovaně o Česích hovoří jako o nejbližších sousedech Moravy a můžeme se domnívat, že tím není myšlena jen zeměpisná poloha. Tradiční svazek Čech a Moravy se stále ještě projevoval a Žerotín proto vnímá nešťastně situaci, kdy v Čechách vládne Rudolf II., zatímco Morava si zvolila Matyáše. Nebrání mu to však v rozhodném vymezování se vůči českému vlivu na Moravě a ze svého stavovského hlediska hluboce dbá obrany stavovských svobod, jež představují v jeho zorném úhlu svobodu vlasti. Ve svém skeptickém pohledu na současnost a vzpomínkách na slavné předky se i on dovolává starých Markomanů, z nichž Moravané vzešli. Tento výklad byl u humanisticky vzdělaných osob značně rozšířený a poskytuje tak ve sledované době argument proti myšlence společné etnicity Čechů a Moravanů.

Také Komenský je proslulý jako moravský patriot. Jeho národnost je však problematičtější. Znamé je jeho tvrzení, že je „lingua Bohemus, nazione Moravus“.²⁶⁰ Je pravda, že za svou vlast považoval vždy Moravu, kde prožil svá šťastná léta mládí, měl ji spojenou se svou drahou Jednotou bratrskou a s podporou a ochranou Karla z Žerotína a jiných vlivných Moravanů. Láska k vlasti u něj byl teritoriální cit, miluje však nejen ono tradiční území, jež jeho národ obývá, ale i zdejší lid a kulturu, obojí u něj rovněž splývá s pojmem vlast. O poznání méně se identifikuje se stavovskými svobodami, Karlovi ze Žerotína, a tím u něj mizí zásadní moment pro protičeské vymezení. Mostem mezi Čechy a Moravany je mu pak jazyk, o němž hovoří jako o českém jazyku. Připomeňme, že u Komenského byl jazyk předním znakem národa.

Komenský tak občas píše o národu „českém a moravském“, kde jeden přívlastek není oddělitelný od druhého a zdá se, že jde o dvojí název jednoho národního celku. Předčí moderností svých myšlenek Stránského, který se i přes vědomí významu jazyka neumí vymanit ze stavovsky-zemské příslušnosti. Častěji pak Komenský hovoří čistě o „národu českém“. Jeho zemský patriotismus mu tak není na překážku při hledání své vlastní identity, jež je skutečně jazykově česká, zemsky moravská.

---

²⁵⁹ Je to patrně např. v listu adresovaném bratru Václavu Libánovi na Slovensko, Žerotínovu souvěrci, z ledna r. 1629, viz F. HRUBÝ, *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*, s. 171, psaní č. 104.

²⁶⁰ J. POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ, *Národní vědomí u J. A. Komenského*, s. 187.

Je zřejmě jediným ze sledovaných autorů, u něhož se rozmělnuje význam stavovské příslušnosti. V jeho vnímání jsou Češi a Moravané ratolestmi jednoho národa, hovořícího českým jazykem. Zemské rozdělení pro něj nepředstavuje problém. Uvedl-li, že nutným rysem národa je jeho území, které je nezpochybnitelně jeho, nevylučuje, že národ může mít více vlastí. Český národ tak u něj má dvě vlasti, Čechy a Moravu.²⁶¹

Tímto přístupem zřejmě skutečně „předběhl“ řadu učenců své doby i dob pozdějších, neboť se dokázal částečně oprostít od bariéry stavovské příslušnosti a obran stavovských privilegií. Je dobře možné, že poskytl inspiraci pozdějším obrozencům, kteří v 19. století český národ znovuobjevovali, definovali a můžeme asi i říci „vymýšleli“ na základě starých památek. Už z úcty k velkému Učitelu národů by však nebylo na místě nezmínit jeho moravskou příslušnost a domnívat se, že se u něj neprojevoval historický zemský patriotismus, jak může vyznívat třeba text Pražákův.²⁶² Stejně tak je třeba vymežit, že Karel starší ze Žerotína, ačkoliv se to mohlo zdát z pohledu modernějších dob, nevnímal svou osobu jako součást českého národa. Moravský zemský patriotismus u něj i u dalších Moravanů převládal a územně-politické rozlišení národů až na výjimky, jakou byl právě Komenský, dosud bylo nezpochybnitelné. Zemské vlastenectví přetrvalo ve šlechtických kruzích až do národního obrození. Když se však jednoduchá jazyková spojitost jako definující znak národa uchýtila v širokých vrstvách demokratizující se společnosti, neměl už tento zastaralý elitářský pohled valné šance k přežití.²⁶³

---

²⁶¹ J. VÁLKA, *Obsah pojmů národ a vlast u Komenského (K otázce Komenského „moravanství“)*, s. 286.

²⁶² A. PRAŽÁK, *Národ se bránil*, s. 57.

²⁶³ T. BERGER, *Jazyk a národ*, s. 135.

6. Exkurz: „Čech pod jednou“ Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka

Za cíl této práce jsem si stanovil především sledovat nacionální projevy v dílech vzdělaných zástupců evangelické většiny českého obyvatelstva doby první poloviny 17. století, jejímž hlasatelem se stali stavové podobojí. Pro úplnost je však na místě proti jejich národnímu pojetí představit ve stručnosti i národní projevy v díle vlivného zástupce katolické strany, o němž je v evangelických dílech mnoho zmínek: Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka.

Tento český šlechtic, příslušník rodu Slavatů, byl vychováván v útlém dětství jako katolík, později jej vychovávali českobratřští učitelé. Od jejich víry však roku 1597 konvertoval pod jezuitským vlivem ke katolictví. Procestoval mnoho evropských zemí a získal tak slušný rozhled a dobré vzdělání. Za vlády Rudolfa II. se stal karlstějnským purkrabím. Popudil si vůči sobě stranu podobojí, protože spolu s katolíky Jaroslavem Bořitou z Martinic a Zdeňkem Popelem z Lobkovic odmítl podepsat Rudolfův Majestát. Roku 1618 jej vzbouření stavové vyhodili s Martinicem a sekretářem Filipem Fabriciem z okna na Pražském hradě, čímž vypukl druhý stavovský odboj. Defenestraci však všichni tři přežili a Slavata se po zhojení ran připojil k Ferdinandovi II. Po porážce stavů na Bílé hoře se podílel na ústavních proměnách stavovského státu v plně dědičnou monarchii, oproti jiným se však při konfiskacích takřka neobohacoval.

Vilém Slavata byl vzdělaný muž, který vyvíjel rozsáhlou literární činnost. Jako doklad nám zanechal mohutné čtrnáctisvazkové dílo *Historické spisování*, jež bylo psané jako jeho odpověď na memoriál Matyáše z Thurnu,²⁶⁴ který obhajoval stavovskou politiku v době povstání před evropskou veřejností. Právě do polemiky s Thurnem se zde často pouští. Postupem času však jeho dílo rostlo, zařadil do něj i dějiny od nástupu Habsburků na český trůn, dějiny ostatních habsburských držav a líčí i zahraniční události, jež na habsburské soustátí měly nějakou vazbu.²⁶⁵ Kromě těchto pamětí se dochovala též rozsáhlá korespondence, jeho apologie

---

²⁶⁴ F. KUTNAR, J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, s. 100.

²⁶⁵ Jak ve své předmluvě k edici poznamenává Josef Jireček, viz VILÉM SLAVATA Z CHLUMU A KOŠUMBERKA, *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a z Košumberka, vladaře domu hradeckého, pána na Hradci Jindřichově, Stráži, Telči, Žirovnici a Mělnice, nejvyššího dědičného šenka království českého, císařův Ferdinanda II. a III. skutečného tejného raddy a komorníka, rytíře Zlatého rouna, I. díl, 1608-1609, pak 1618-1619*, ed. J. Jireček, Praha 1866, s. 13.

jezuitského řádu a také například zápisky z let 1601–1603, v nichž zapisuje soudní procesy z postavení přisedícího zemského soudu, ale také záležitosti spojené s jeho úřadem královského rady.

Od našich evangelíků se samozřejmě liší svým katolictvím, a kromě Karla staršího ze Žerotína, Slavatova přítele a strýce, i stavovským postavením. Z pozice přesvědčeného katolíka jal se psát své paměti zprvu jako obranu proti Thurnovu osočení, že místodržící byli roku 1618 defenestrováni spravedlivě. S tím byl zřejmě hotov už roku 1640 a další léta pak rozšiřoval text *Historického spisování*.

Národní vnímání u něj nalezneme dvojí. Jedno představuje vnímání stavovské, existence „politického národa“, jenž je územně vymezen a souvisí zákonitě se Slavatovou vlastí. O své upřímné lásce k vlasti v díle často hovoří a hodnotí kladně ty, jež nazývá patrioty. Tohoto politického vymezení užívá také jako charakteristiku stran ve vojenském konfliktu, stejně jako ostatní autoři, ačkoliv on sám stojí na jiné straně, „Čechové“ mu tvoří jednu stranu konfliktu.

Druhou rovinu u něj nalezneme v přirozené rovině jazykově-etnické. Už v soudních zápiscích z listopadu 1601 rozlišuje u odsouzených pekařských tovaryšů podle jazyka, jímž hovořili, jejich národnost „Čech“ a „Němec“.²⁶⁶ Jeho zájem o jazyk a patriotickou péči o češtinu u něj pozorujeme na řadě míst, stejně jako ji dokládá snaha o udržování českého a zadržování německého živlu na jeho vyžehněném panství v Jindřichově Hradci.²⁶⁷ Později také sledoval s nelibostí příliv šlechty z ciziny.

I jemu je vlastní vnímání starobylosti země a národa a z nich rostoucí kultury. Interpretuje je však často zcela odlišně než evangelíci, k čemuž ho vede jeho katolická optika nazírání dějin. Na husitskou etapu dějin tak nahlíží jako na nešťastnou a slepou kapitolu historie, jež přinesla Čechům mnoho škody a málo užitku. Hovoří ve spojitosti se stavy podobojí nejednou o „scestném náboženství“,²⁶⁸ které je zaslepuje a žene do neštěstí. Zmiňuje taktéž Husa i Jeronýma Pražského, uvádí, že byli Čechy podobojí vnímáni jako mučedníci, ovšem sám se k tomuto patosu zcela logicky nehlásí. Stejně tak také neuznává odkaz Jiřího z Poděbrad, jehož legitimní nárok na trůn se snaží co nejvíce popřít.

---

²⁶⁶ TÝŽ, *Zápisky Viléma Slavaty z let 1601–1603*, ed. Antonín Rezek, Praha 1887, s. 16.

²⁶⁷ K. KROFTA, *Nesmrtelný národ*, s. 215.

²⁶⁸ Viz např. V. SLAVATA Z CHLUMU A KOŠUMBERKA, *Přehled náboženských dějin českých*, ed. Hanuš Opočenský, Praha 1912, s. 15.

Slavata se v líčení starých dějin české vlasti totiž cíleně věnuje starobylému principu předávání panovnického důstojenství. Připomene nám tím Pavla Stránského ze Záp, Slavata však dějiny interpretuje zcela opačným způsobem. Snaží se dokázat, že stavovské právo volby je už od Zlaté buly Karla IV.²⁶⁹ značně omezené a týká se nikoliv volby každého jednoho panovníka, ale pouze hledání nového vládce v případě, že vymře vládnoucí dynastie a nežijí žádní potomci, kteří by mohli uplatnit dědický nárok. Dědičnost je pro něj zcela přirozeným právem Habsburků k českému trůnu a podává historickou argumentaci, že již od kněžny Libuše až po Slavatovy současníky, Ferdinanda II. a III., se český trůn předává dědičným právem krve. V této linii pak kromě krátkých dob bezkráloví působí jako jediné narušení právě „husitský král“ Poděbrad.²⁷⁰ Celá tato argumentace souvisí s polemikou s Thurnovým tvrzením, „že by stavové čeští vždycky svobodné krále sobě volení měli.“²⁷¹

Při interpretaci dějin také zaujímá stanoviska vůči různým panovníkům. Nápadné je to zejména u Jana Lucemburského, jemuž zazlívá přílišný rozmach německého živlu, jeho kritika ale není jen nacionální, je také motivována stavovským hlediskem, u Jiřího z Poděbrad pak samozřejmě i náboženským. Přirozená je u něj též oslava Ferdinanda II., který je v jeho podání „svatý císař“, který očistil během pár let zemi od kacířství.²⁷²

Z vědomí starobylosti politicky organizované etnické pospolitosti Čechů pak vystupují i u něj národní stereotypy, především ty negativní, jež udávají i jiní autoři. Všimá si především české náchylnosti k novotám, již kritizovali i evangeličtí literáti. Karel IV.²⁷³ u něj na smrtelném loži apeluje na duchovní, aby nedovolili náboženský rozkol v zemi, „jsouce jemu národ český znám, že k novým věcem jest

---

²⁶⁹ Jež byla vydána a schválena roku 1356.

²⁷⁰ Najdeme zde tak argumentaci velice podobnou té, již uvádí Stránský ohledně strany, proti níž se vymezuje. Oproti němu ale Slavata zde nezohlednil česko-německý jazykový konflikt. Srv. P. Stránský, *Český stát: Okřik*, kap. III. O státoprávním postavení Čech.

²⁷¹ V. SLAVATA Z CHLUMU A KOŠUMBERKA, *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty... I. díl...*, s. 13.

²⁷² TÝŽ, *Přehled náboženských dějin českých*, s. 153

²⁷³ Všimněme si, že s autoritou Otce vlasti, za něhož české země prosperovaly, operuje podobným způsobem, jako pozdější historické zdůvodnění přímo v listině Ferdinanda II., vyhlašující obnovené zřízení zemské. Zdravý stav panoval za Karla IV., protože se v zemi vyskytovala jen jedna konfese, katolická. Listina je dobře dochována, z našich autorů její znění cituje např. Kezelius.

velmi náchylný a k pádu hotový“.²⁷⁴ Podvědomě tak předpokládal i určité biologické dispozice svého národa, jehož dějiny jsou mu mementem.

Stavovské postavení Slavatovo ho nutí přirozeně vyjádřit se také k tolikrát zmiňované problematice českých stavovských svobod a práv. Podle Viléma Slavaty již v době předbělohorské disponovala stavovská obec naprostou náboženskou svobodou a jejich vzpoura vůči Habsburkům tedy nebyla motivována potlačováním starých práv i náboženské svobody, nýbrž jen vlastním užitkem a zpupností stavů, zaslepených svým „zcestným náboženstvím“. Píše: „In summa jak stavové král českého tak vtělených zemí neměli příčiny v náboženství i v politických věcech větší svobody sobě žádati a vinšovati, nežli jakž jsou měli pod šťastným kralováním Jich Mstí z slavného domu Rakouského. Pročež jsou natom nepřestali?“²⁷⁵ Na císařovu obranu také zmiňuje revers daný stavům před jeho korunovací roku 1617, že bude zachovávat a hájit „všechny svobody, práva, starobylé dobré pořádky a zvyklosti“.²⁷⁶

Slavata se podílel rovněž na obsahu Obnoveného zřízení zemského. Jeho přesvědčení o dědičném právu Habsburků na trůn jej vedlo k prosazování plné moci krále, což se slučovalo s představou o okleštění práv české stavovské obce vítězného Ferdinanda II.²⁷⁷ Zatímco část katolické české šlechty si patrně představovala v zásahu do zemské ústavy spíše jen zákonnou úpravu dědičnosti českého trůnu a práv nekatolické konfese, zatímco ostatní pravomoci stavů budou zachovány, Slavata se názorem na českou svobodu stavů blížil spíše vizi španělského katolického dvora.²⁷⁸ Domníval se, že králi přirozeně náleží právo zasahovat do ústavy země a že by zemští úředníci měli být zavázáni věrností pouze panovníkovi, nikoliv zemským stavům. I zemský sněm měl ztratit funkci zákonodárnou a namísto toho se měly na sněmovních jednáních nadále projednávat

---

²⁷⁴ V. SLAVATA Z CHLUMU A KOŠUMBERKA, *Přehled náboženských dějin českých*, s. 1.

²⁷⁵ V. SLAVATA Z CHLUMU A KOŠUMBERKA, *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a z Košumberka, vladaře domu hradeckého, pána na Hradci Jindřichově, Stráži, Telči, Žirovnici a Mělníce, nejvyššího dědičného šenka království českého, císařův Ferdinanda II. a III. skutečného tejného raddy a komorníka, rytíře Zlatého rouna, II. díl, 1611, 1615, 1617-1619*, ed. Josef Jireček, Praha 1868, s. 259.

²⁷⁶ TÝŽ, *Přehled náboženských dějin českých*, s. 83.

²⁷⁷ Není však na místě hovořit plně o konci stavovského zřízení a nastolení absolutismu. K tomu skutečně dochází až s uplatňováním tereziánských reforem v 18. století. Samo postavení krále bylo ostatně dle Pekaře už v době předbělohorské tak silné, že stavovské obci trvalo několik desetiletí, než si dokázala vůbec vymoci na králi náboženskou svobodu. Srv. J. Pekař, *Bílá hora*, s. 57.

²⁷⁸ K. KROFTA, *Nesmrtelný národ*, s. 73

pouze předlohy schválené králem. Toto vše pak skutečně nalezneme v Obnoveném zřízení zemském. Slavata až příliš pozdě sledoval, že myšlenky, jež pomáhal naplňovat, mají za následek rozmach cizozemského živlu v Čechách. Jeho úcta k Ferdinandovi je přesto obrovská a respekt ke katolickému panovníkovi předčí, jak se zdá, i všechny jeho tendence patriotické, především co se práv politického národa týče.

Svou „hanebnou rebelii“ uvedli stavové dle Slavaty do zkázy svou vlast i řadu jiných zemí. Vyvrací také Thurnovo tvrzení, že snad defenestrace byla založena na národní tradici. Historicky tu argumentuje, že k něčemu takovému došlo pouze jednou, a to za zcela jiných okolností, protože oproti defenestraci v roce 1419 nyní z oken metalo panstvo své stavovské soupevníky. Na základě nelegitimity, již jsem již naznačil, pak Fridricha Falckého označuje jen za „domnělého krále“, jehož i se stavy kritizuje na základě poselství do Osmanské říše, že se neváhal ve své evangelické zaslepenosti spojit i s Turky proti právoplatnému panovníkovi římské víry. Abychom byli věrni našemu zaměření, dle něž jsme sledovali i jiné autory, dodejme, že i Slavata píše o „Česích podobojí“.

Vrátím-li se závěrem ještě k územně-politickému vymezení národa, je i Slavata v této otázce v zajetí zemského patriotismu. Hovoří-li o Moravě, jakkoliv jí věnuje pozornost, hovoří o „Pánech Moravanech“ a tedy stavovském národu moravské země. Zmiňuje historické spory české i moravské stavovské obce, stejně jako požadavek stavů vedlejších zemí, aby měli svůj hlas ve volbě krále. Moravané, osočení Čechy, že přivítali u sebe Ladislava Pohrobka ještě předtím, než se nechal korunovat v Praze jako český král, ve Slavatově podání odpovídají, „že oni neuznávají se býti a náležeti pod správu království českého, než že jsou jeden a to přední oud téhož království českého. Když se ví, který jest dědicem království českého, tehdy že není jim potřebí očekávati, až by od pánův stavův král českého přijat, vyhlášen a korunován býti míti ráčil.“²⁷⁹ Již řečené historické povědomí spojitosti politické i zde vystupuje na povrch. O jazykové vzájemnosti zde však není zmínka a zdá se, že Slavata tyto dvě roviny částečně odděloval.

Nakonec ještě dodejme, že katolická víra a jezuitský vliv měly na svědomí to, že Vilém Slavata, oproti našim evangelíkům, se Tovaryšstva Ježíšova zastává,

---

²⁷⁹ Tamtéž, s. 268.

napsal i onu již zmíněnou apologii. Jeho přichylnost k nim neunikla evangelickým autorům, kteří se o ní tendenčně vyjadřovali.²⁸⁰

Takovýto stručný výběr tedy připojuji jako reflexi národní problematiky doby bělohorské z katolické strany. Vilém Slavata sdílel se svými krajany řadu bodů národní a státní myšlenky, jeho stavovská a náboženská identita jej však vedla při dějinných interpretacích i pojmání stavovských práv do protikladných poloh oproti představám našich evangelíků. Opět se zde ukazuje, nakolik závažná byla konfese při utváření světonázoru raně novověkého autora, a vystupuje tak zde ještě jednou v jedné z předchozích kapitol probírané téma vztahu konfese a národa.

---

²⁸⁰ Za všechny připomenu popis defenestrace u Pavla Skály ze Zhoře. Při vyhrčené výměně názorů místodržících a stavů totiž evangelíci napadají Slavatu a Martinice mj. i oslovením „ničemná jezuitská pacholátka“. Viz P. SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká: od defenestrace k Bílé hoře*, s. 34.

7. Závěr

Nacionální otázka hrála i ve starších dějinách v každodenním životě významnou roli. Jakkoliv technologická nerozvinutost a z ní plynoucí roztržitost agrární společnosti neumožňovala úspěšný vznik integrační ideologie národa s dobrovolným a vědomým zapojením širokých mas, i lidé raného novověku přirozeně žili své životy v rámci národní kultury, jež jim do nich vstupovala především v rovině jazyka jako běžného sdělovacího prostředku. Jazykové vymezení tak stavělo bariéru mezi etnicky domácí obyvatelstvo a cizince, již zcela neprorazila ani náboženská reformace a protestantská vzájemnost. Přesto však národní vědomí prostých lidí stále existovalo pouze v hranicích dostředivě orientované společnosti, a kromě speciálních jedinců nemůžeme hovořit o širší vědomé vzájemnosti. Vědomí určeného společenského postavení, na něž se každý člověk narodil a kam patřil, zůstávalo silné a vedle víry v Boha a poslušnosti vůči panovníkovi a vrchnosti tvořilo tudíž národní uvědomění menší část reflektované identity člověka. Projevit se mohlo maximálně při srážce s jinakostí jako xenofobní reakce.

Autoři, jež jsme sledovali v této práci, tvořili bezesporu společenskou elitu. Pojetí národa, jež nám ve svých dílech zanechali, není ukázkou obecného mínění, ale dobře dokumentuje pojetí národa u členů stavů, jež představovaly politický národ země, držitele politické moci. Ačkoliv jsme všechny znaky nepozorovali u všech autorů, obecně se zdá, že národ v jejich chápání označoval společenství sdílené etnicity, jež se projevovala v rovině kulturní a jazykové, povědomí historické pak upevňovalo národní mýty a posilovalo vědomí sounáležitosti. Zároveň se však o historii opíral i územně-politický aspekt národa, jenž vycházel ze starobylého zemského patriotismu. Pouze tak výjimečný duch, jakým byl Komenský, se tomuto chápání národa dokázal alespoň částečně vymanit. Ostatní autoři, jakkoliv s ním sdílejí některé atributy jeho pojetí, byli věrní státní tradici českého národa. Lze se domnívat, že tomu tak bylo i na základě jejich každodenní zkušenosti a sociální a stavovské příslušnosti, která jim bránila pojmut národ více z kulturního hlediska. Každodennost ostatně jistě ovlivnila i individuální odlišnosti jednotlivých literátů. Zákonitě se proti německy hovořícímu obyvatelstvu ohrazují spíše autoři pocházející z oblasti jazykové hranice či sídla s početnou a vlivnou německou populací, jako byl Dačický, Kezeliuss nebo Stránský, oproti například

Skálovi ze Zhoře, majícímu zkušenost z dosud českého Žatce a z měst pražských. Stavovská příslušnost pak vedla k tomu, že takoví členové patriciátu se svými zájmy a představami blížili spíše myšlenkovému světu aristokracie, již byla samozřejmostí zemsky patriotická identita. Oba přístupy však sdílely představu starých práv národa, jež je třeba chránit, ať již proti cizincům či proti katolickým jinověrcům.

Zemský princip nabourával politickou jednotu zemí Koruny české, přinejmenším část moravské šlechty se stranila českých stavů a nahlížela na ně jako na sousedy a cizince, třebaže na Moravě nevznikla unikátní svébytná moravská kultura odlišná od české a běžným komunikačním prostředkem byla vždy čeština, jejíž význam jako zemského jazyka také obhajoval Karel ze Žerotína. Jazykovou jednotu tak nabourávala spíše zemská stavovská idea.

Ačkoliv význam konfese v části děl převyšuje význam národa, ačkoliv česká pravověrnost následovníků Mistra Jana Husa se stala jedním z předmětů evangelické národní hrdosti, i přesto se vyznání nedokázalo překrýt s hranicemi národního vymezení tak dokonale, aby s nimi mohlo splynout, jak to bylo chápáno občas v době husitské. Katolická konfese tak třeba Viléma Slavatu vedla k odlišné interpretaci českých dějin a jeho napojení na římskokatolický svět jej přimělo k upřednostňování zájmů panovníka před mocí a privilegií stavů, čímž se hluboce liší od ostatních soudobých vlastenců a paradoxně je tak spolu s emigrantem Komenským jediným ze sledovaných, kdo se příliš nezastává stavovských privilegií národa. Ostatní atributy národa však jsou i u něj shodné.

Události na Bílé hoře, vydání Obnoveného zřízení a utrpení třicetileté války, v případě většiny našich autorů prožité alespoň načas v exilu, pak silně ovlivnily a vyhrotily vzpomínky na vlast a její někdejší práva. Všem rozdílům navzdory, všichni naši autoři jednoznačně projevují nostalgii k tomu, co bylo, a skepsi k tomu, co je. Zlatý věk, během něž se rozvíjel jejich národ a vlast, byl nenávratně pryč a českým evangelíkům nezbývalo, než vzpomínat na ztracené a snažit se ještě literární činností pomoci zvrátit „hrozný pád království Českého“. Vzpomínali tak na zaniklé zřízení českého státu, na slavnou historii svého národa, na svůj domov. Ať již proti Němcům nebo katolíkům, císaři nebo jezuitům, většina z nich vymezovala svůj národ podle zaniklé státní formy doby předbělohorské a z nejrůznějších důvodů nebyli spokojeni s novým stavem, kdy jejich vlast a národ byly přivtěleny napevno do říše Habsburků. Onen národ, ať jej definovali jakkoli,

už nebyl svobodný. V okamžiku beznaděje tak jediné, co mohlo pomoci uchovat jejich vzpomínky a názory, stejně jako doufání v obnovu starého, byla jejich díla, uchovávající vzpomínku na dobré časy budoucím generacím. Díla vsutku napsaná „na obranu svobody Čechův“.²⁸¹

---

²⁸¹ O. HABERVEŠL Z HABERNFELDU, *Vypravování o vojně české od r. 1617*, s. 117

Vydané prameny:

- Mikuláš DAČICKÝ Z HESLOVA, *Paměti*, s úvodem Josefa Janáčka; ed. Jiří Mikulec, Praha 1996
- DALIMIL, *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, ed. Jiří Daňhelka, Bohuslav Havránek, 2. vyd. Praha 1958
- GALLUS ANONYMUS, *Kronika a činy polských knížat a vládců*, ed. Martin Wihoda, Magdalena Moravová, přel. J. Förster, Praha 2009
- Ondřej HABERVEŠL Z HABERNFELDU, *Vypravování o vojně české od r. 1617*, ed. Emanuel Tonner, Praha 1867
- Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, ed. Jan Linka, Praha 2013
- Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, ed. Jaroslav Kolár, Praha 1981
- František HRUBÝ, *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*, Brno 1937
- Jindřich HÝZRL Z CHODŮ, *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, ed. Jan Vogeltanz, Věra Petráčková, Praha 1979
- Jiří KEZELIUS BYDŽOVSKÝ, *Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího [Kzelia] Bydžovského sepsaná: vydáno na oslavu 600. výročí povýšení Mladé Boleslavě na město...* ed. Zdeněk Kamper, Mladá Boleslav 1935
- Jiří KEZELIUS BYDŽOVSKÝ, *O povstání českém léta 1618-20*, ed. František Bareš, Mladá Boleslav 1914
- KOSMAS, *Kronika Čechů*, ed. Martin Wihoda, Magdalena Moravcová, přel. Karel Hrdina a Marie Bláhová, Praha 2011
- Pavel SKÁLA ZE ZHOŘE, *Historie česká: od defenestrace k Bílé hoře*, ed. Josef Janáček, Praha 1984
- Pavel SKÁLA ZE ZHOŘE, Ondřej HABERVEŠL Z HABERNFELDU, *Historie o válce české 1618-1620: výbor z historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře*, ed. Josef Polišenský, Praha 1964
- Vilém SLAVATA Z CHLUMU A KOŠUMBERKA, *Přehled náboženských dějin českých*, ed. Hanuš Opočenský, Praha 1912

- Vilém SLAVATA Z CHLUMU A KOŠUMBERKA, *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a z Košumberka, vladaře domu hradeckého, pána na Hradci Jindřichově, Stráži, Telči, Žirovnici a Mělníce, nejvyššího dědičného šenka království českého, císařův Ferdinanda II. a III. skutečného tejného raddy a komorníka, rytíře Zlatého rouna; Svazek 1.: 1608-1609 pak 1618-1619*, ed. Josef Jireček, Praha 1866
- Vilém SLAVATA Z CHLUMU A KOŠUMBERKA, *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a z Košumberka, vladaře domu hradeckého, pána na Hradci Jindřichově, Stráži, Telči, Žirovnici a Mělníce, nejvyššího dědičného šenka království českého, císařův Ferdinanda II. a III. skutečného tejného raddy a komorníka, rytíře Zlatého rouna; Svazek 2.: 1611, 1615, 1617-1619*, ed. Josef Jireček, Praha 1868
- Vilém SLAVATA Z CHLUMU A KOŠUMBERKA, *Zápisky Viléma Slavaty z let 1601–1603*, ed. Antonín Rezek, Praha 1887
- Pavel STRÁNSKÝ ZE ZÁP, *Český stát: Okřik*, ed. Bohumil Ryba, Praha 1953
- Karel starší ZE ŽEROTÍNA, *Z korespondence*, ed. Noemi Rejchrtová; latinské a německé texty přeložili Noemi a Luděk Rejchrtovi; francouzské a italské přeložil Amedeo Molnár, Praha 1982

Seznam literatury:

- Benedict R. O'G ANDERSON, *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008
- John Alexander ARMSTRONG, *Nations before nationalism*, The University of North Carolina Press, USA 1982
- Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická skutečnost: Studie o principech českého humanistického dějepisectví*, Acta Universitatis Carolinae, Praha 1993
- Václav BŮŽEK, Pavel KRÁL, *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007
- Jaroslav ČECHURA, *Selské rebelie roku 1680: sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti*, Praha 2001
- Ivana ČORNEJOVÁ, *Dějiny Univerzity Karlovy*, Praha 1995
- Václav DRŠKA, Dana PICKOVÁ, *Dějiny středověké Evropy*, Praha 2004
- Linas ERIKSONAS, Leoš MÜLLER, *Statehood Before and Beyond Ethnicity: Minor States in Northern and Eastern Europe, 1600–2000*, Brusel, P.I.E. - Peter Lang, 2005
- Ernest A. GELLNER, *Národy a nacionalismus*, 2. vyd. Přeložil Jiří Markus, Praha 1993
- Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*, Praha 1999
- Miroslav HROCH, *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009
- Michaela HRUBÁ et al., *Víra nebo vlast?: exil v českých dějinách raného novověku: sborník z konference konané v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 5.-6. listopadu 1998*, Ústí nad Labem 2001
- *Ilustrovaný encyklopedický slovník: (j-pri)*, Praha 1981
- Zdeněk KALISTA, *Jan Amos Komenský*, in: *Světový zdroj zábavy a poučení*, č. 23, s. 180–184, Praha 1939
- Josef KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, ČČH 27/1921, s. 8–62 a 289–352, (Dokončení) in: ČČH 28/1922

- Jaroslav KOLÁR, *Paradoxy spisu Pavla Stránského o českém státu*, In: FHB, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV 8, (1985), s. 331-345
- Marie KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha 2004
- *Komenského slovník naučný*. Praha: Nakladatelství a vydavatelství Komenského slovníku naučného, 1938. Svazek 8., Míle-Perštejn
- Walther KOMSCHAL, Marek NEKULA, Joachim ROGALL, *Češi a Němci: dějiny, kultura, politika*, Praha; Litomyšl 2001
- Jiří KOŘALKA, *Co je národ?* Praha 1969
- Jiří KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996
- Jiří KOŘALKA, *K diskusím o pojmu „národ“*, ČČH 15, 6/1967, s. 873-884
- Ondřej KOUPIL, *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*, Praha 2015
- Kamil KROFTA, *Nesmrtelný národ*, Praha 1940
- František KUTNAR, Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997
- František KUTNAR, *Komenského pojetí národa a jeho poměr k současným a pozdějším výměrům*, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia II., 1957
- Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, Praha 2001
- Vladimír MACURA, *Znamení zrodu a české sny*, Praha 2015
- František MAREK, *Pavel Stránský*, Ústí nad Labem 1983
- Tomáš Garrigue MASARYK, *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, Praha 1908
- Eduard MAUR, *Pojetí národa a národních dějin v díle M. Pavla Stránského O státě českém*, (*Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica*. 3/1996. *Studia historica*. 44.) In: *K počtě profesora Miroslava Hrocha: věnováno 65. jubileu prof. Miroslava Hrocha a na počest jeho*

jmenování doktorem honoris causa Univerzity v Uppsale / Praha:

Karolinum, 1998 s. 41-52.

- Jaroslav MEZNÍK, *Dějiny národu českého v Moravě*, ČČH 88/1990, č. 1-2
- Jaroslav MEZNÍK, *Národnostní složení předhusitské Prahy*, Sborník historický, Praha: Historický ústav ČSAV sv. 17, (1970), s. 5-30
- Alois MÍKA, *Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou*, ČČH 20/1972, s. 207–227
- Alois MÍKA, *Národnostní problémy Čechů v 16. století*, DaS 11, 1969/5, s. 18–21.
- Jaroslav MILLER, *Falcký mýtus: Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii*, Praha 2004
- Mirko NOVÁK, *K problematice nacionalismu a národního vědomí*, ČČH 1970
- Otakar ODLOŽILÍK, *Karel starší ze Žerotína: 1564-1636*, Praha 1936
- *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, sedmnáctý díl, Median – Navarette*, Praha: J. Otto, 1909
- Josef PEKAŘ, *Bílá hora*, Praha 1921
- Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620. Všední dny kulturního života*, Praha 1993
- Josef PETRÁŇ, *Lid a národ v pobělohorském labyrintu*; in: *Naše živá i mrtvá minulost: 8 esejí o českých dějinách*, Praha 1968
- Josef PETRÁŇ, *Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775*, Praha 1975
- Jiřina POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ, *Národní vědomí u J. A. Komenského*, in: *Pedagogika*, 2/1957, s. 178-202
- Albert PRAŽÁK, *Národ se bránil: obrany národa a jazyka českého od nejstarších dob po přítomnost*, Praha 1945
- Jiří RAK, *Bývali Čechové-: České historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994
- Bedřich ŠINDELÁŘ, *Vestfálský mír a česká otázka*, Praha 1968
- František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, Praha 2000
- Rudolf URBÁNEK, *Český mesianismus ve své době hrdinské*, in: *Z husitského věku. Výbor historických úvah a studií*, Praha 1957

- Josef VÁLKA, *Obsah pojmů národ a vlast u Komenského (K otázce Komenského „moravanství“)*, VVM 22, 1970, s. 281–290
- Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII. (1526-1618)*, Praha 2020
- *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*, Praha: Nakladatelský dům OP, 1996
- Martin WIHODA, *První česká království*, Praha 2015
- Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897
- Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ et al., *Undaunted by exile! To the Victims of Religious, Political, National and Racial Persecutions in Central Europe between the 16th and 20th Century with an Accent on the Czech lands*, Praha 2015

Seznam příloh:

1. Pražská defenestrace roku 1618 na soudobé rytině

Mědirytina v *Theatrum Europaeum* z dílny Matthäuse Meriana, 20. - 30. léta 17. století.

Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/>

2. Podobizna Pavla Stránského

Jan Jiří Balzer, rytina, kopie starší rytiny, mezi lety 1773–1782.

Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/>

3. Portrét Karla staršího ze Žerotína

C. Roth, olej na plátně, kopie zničeného vřatislavského originálu Karlovy podobizny, 90. léta 16. století.

Zdroj: <https://www.idnes.cz/>

4. Portrét Jana Amose Komenského

Olej na plátně, Jürgen Ovens, po roce 1650.

Zdroj: <https://www.rijksmuseum.nl/>

5. Podobizna Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka v pozdním věku

Wolfgang Kilian, rytina, cca 1640.

Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/>

6. Záchrana defenestrováných katolických mučedníků přičiněním Panny Marie na votivním obraze Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka

Votivní obraz, kolem roku 1630. Dnes na státním hradu a zámku

Jindřichově Hradci. Katolické propagandě o záchraně defenestrováných místodržících, se evangeličtí autoři ve svých dílech nejednou vysmívají.

Zdroj: <http://www.viburnum.wz.cz/>

7. Portrét císaře a krále Ferdinanda II. Habsburského

Justus Sustermans, olej na plátně, cca. 1624.

Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/>

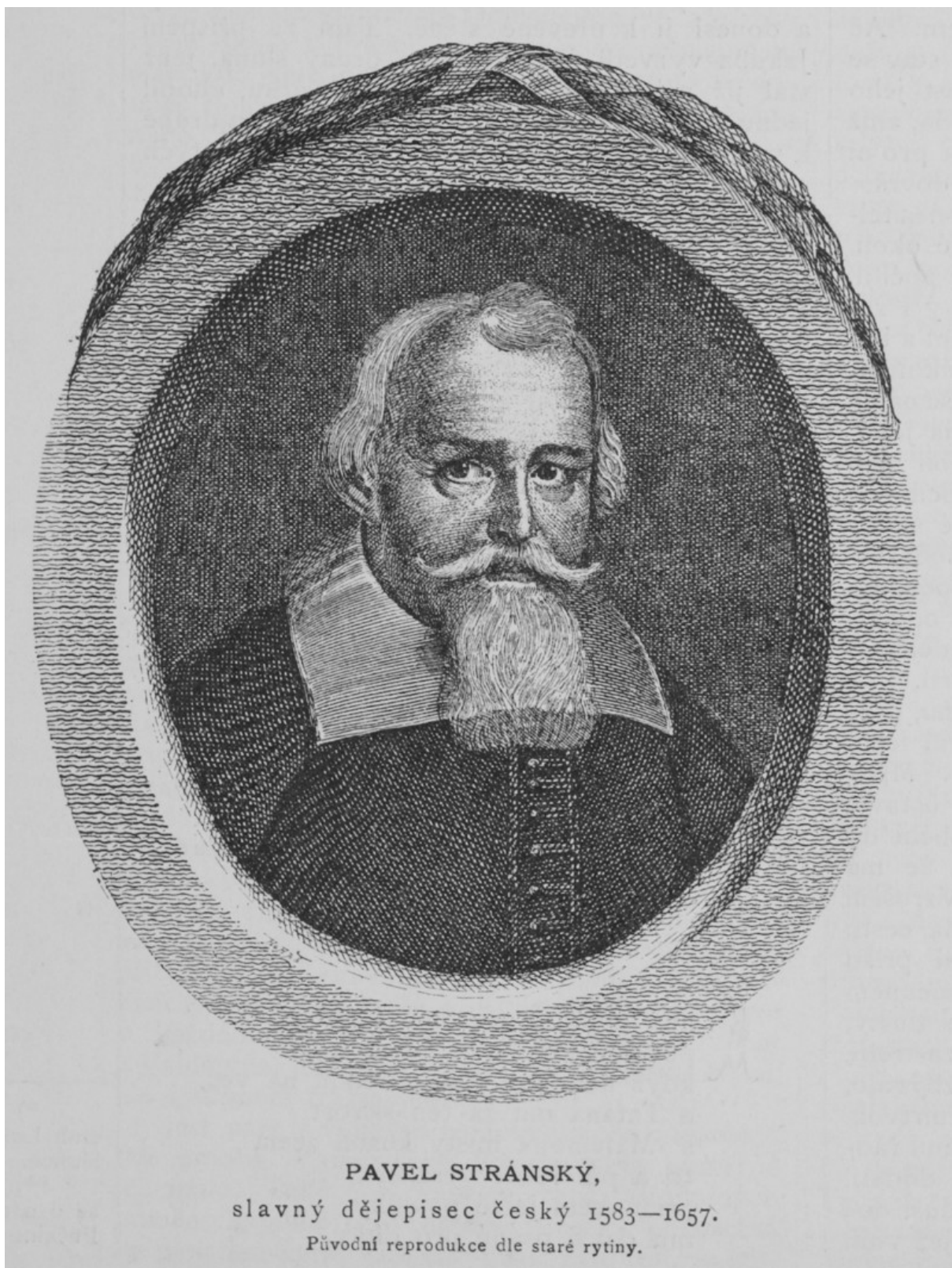
Pražská defenestrace roku 1618 na soudobé rytině

Příloha č. 2

Podobizna Pavla Stránského

PAVEL STRÁNSKÝ,
slavný dějepisec český 1583—1657.
Původní reprodukce dle staré rytiny.

Příloha č. 3

Portrét Karla staršího ze Žerotína

Příloha č. 4

Portrét Jana Amose Komenského

Podobizna Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka v pozdním věku

**Záchrana defenestrovaných katolických mučedníků přičiněním Panny Marie
na votivním obrazu Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka**

Příloha č. 7

Portrét císaře a krále Ferdinanda II. Habsburského

